

ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, МИС-
ТЕЦТВА, НАУКИ І ГРОМАД-
СЬКОГО ЖИТТЯ.

ЗМІСТ:

Ольжич: Триптих	161	В. Кубійович: Зміни в стані	
Клен: Прокляті роки	162	людности на українських	
Станинець: У вагоні	183	землях в СССР	202
Скулі: Червоний прапор над		Е. Маланюк: Мислі в роковини	208
Малягою	187	Devius: Від „держави“ до „народу“	217
Олошин: Політика большеви-		Л. Граничка: Стефаників світ .	221
ків на Україні за Центральної		М. Л.: З пресового фільму . .	230
Ради	192	Бібліографія	234
		Від Адміністрації	237

ВІСНИК V
ЖКА 3

ТОМ I
БЕРЕЗЕНЬ

1937

Адреса редакції й адміністрації: ЛЬВІВ, Чарнецького 26 м. 21.
Чекове конто П. К. О. 500-371.

Відновляйте передплату

НА

ВІСТНИК

Передплата на „ВІСТНИК“

в краю виносить:

квартально — зл. 6.60; піврічно — 12; річно — 23
платні згори. Ціна окремої книжки — зл. 2.20.

Для заграниці: річно зл. 30 або рівновартість в чужій валюті. Ціна окремої книжки — зл. 2'50.

Квартальника Вістника

в 1937 р. вийде, як дотепер, 4 книжки в ціні
від зл. 1 до зл. 2.

Річна передплата виносить зл. 4 платних згори.

Для закордону зл. 5.

Річна передплата „Квартальника“ для передплатників
„Вістника“ виносить половину.

А Д Р Е С А: Львів, Чарнецького 26 м. 21.

ЧЕКОВЕ КОНТО 500.371.

Д. м. Д о н ц о в

НАША ДОБА І ЛІТЕРАТУРА

ст. 176 формату „Вістника“

Ціна зл. 4 без пересилки

Перше число нашого Квартальника на 1937 р.

В. ТЕМЛЯК

ЗАВДАННЯ НОВОГО ПОКОЛІННЯ

Книжка займається важною проблемою виховання нового покоління для служби нації, приготованого до загальних і спеціальних домагань, які може поставити одиниці наш тривожний час. Книжка основана на прикладі народів, які вихованням своєї молоді випередили нас.

О. Ольжич

39437

Триптих

I

ДАНИЛО

Земля спивала вблогість грозову,
Розвиті кучерявилися луги.
Князь наказав збирати рать. І знову,
Ясьольда припадала до ноги.

Не борті, повні золотого меду,
Не чорні шкури оксамитних кун,
Не чеське срібло — світлом попереду
Огненна слава є Войовнику.

До дна Каялу виллято далеку,
Та Див вже кличе у верхах дерев.
І, вітрячи незнану небезпеку,
Навколо грізно кидається Лев.

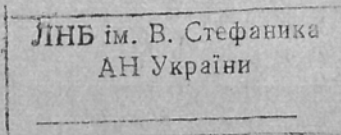
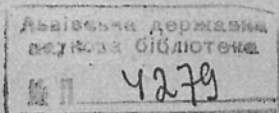
II

РІК Б. 1668

Дозріло літо. Налилося жито.
І звідусіль чужі ідуть женці.
Жива ще Мати! Шабля у руці!
І стигле жито копитами збито.

Встають і сунуть — сіра сарана, —
Мов від посухи вигора отчизна.
Це ти здобута мстишся, Смоленщизно,
І Гетьман жар із розумом една.

І ще раз мовить хижо і охоче
Крива козацьких вартівниці прав.
Не віримо у осінь! Розірвав
Направду бо і ту перун пророчий!

III

ЗИМОВИЙ ПОХІД

Ці кілометри щедрі без числа,
 Що їх доперва за літа полічать. —
 Дзвінки шляхи і постріли. Імла.
 І вітер, що опалює обличчя.

І кров. Ясна і свіжа на снігу,
 Шабель тонких загашувана спрага, —
 Ти давнім барсом значиш крізь пургу.
 Примхливий слід. Одвага і звитяга!

Позаду Серпень. І чека Звіздаль,
 Не місце страти — тріумфальна брама.
 Тепер вже піде у весняну даль
 На все твій шлях неугнуто і прямо.

Юрій Клен

Прокляті роки

*Недаром многих лет
 Свидетелем Господь меня поставил.*

Пушкин

ЧАСТИНА I

Якась смутна і невесела осінь
 Зійшла, мов помаранча золота,
 Над Київом, і олив'яні оси
 Дзижчали і співали зза моста,
 Де вітер заплітав березам коси
 І цілував в розтулені уста
 (О спогади терпкі і непотрібні
 Про ті роки жорстокі і безхлібні!).

Як прикрашали чорні грона дір
 Оту струнку червону кольонаду,
 Той *almae matris* царственний ампір!
 І в пустку Миколаївського саду
 Збирались слухати музику зір
 Між сивих хмар махорочного чаду
 Стрункий убийця, злодій та естет,
 І вірш модерний там читав поет.

Високий цар в застібнутім мундирі,
 Чийм імям наречено бульвар
 (Що декабристам виніс грізний вирік)
 Зслизнув з підніжжя вниз, і бруду шар,
 Укрив його; вже місяців з чотири
 Валявся там і лічив кроки пар.
 Відбиту голову котили діти
 І в царський тулуб лазили смітити.

Ночами заграва трівожних днів
 Лягала злотим відблиском на бані.
 Шалений велитень в лісах ревів
 І рвав повітря на шматки багрянні.
 Вже й полюбивсь мені джмелиний спів,
 Що в небесах вирощував герані,
 Та маму ніжно зводив я в підвал,
 Ховаючи від тих вогнених жал.

О, златоглавий мій! Нераз голота
 Татарська пила твою чисту кров,
 Нераз знущалася з твоєї плоти,
 Та духа твого варвар не зборов.
 Невжеж навік зчорніла позолота
 Тепер ніким не пешчених церков,
 Що викохані мудрістю варяга,
 І висушила горло вовча спрага?

Та чиж не кращими були ті дні
 Без дрів, і без електрики, й без хліба,
 Коли ввижались марева ясні,
 Аніж тепер, коли душа в нас ніби
 Тріпоче й беться на безводнім дні!
 Так піймана гачком нехитра риба
 На мотузку, протягнутім між зябр,
 Танцює те, що зветься *danse macabre*.

Тодіж поет не звався ще «халуем»¹⁾
 І за пайок не продавав свій хист,
 Як той альфонс, якого ми вшануєм,
 Петлю йому скрутивши із намист.
 Так ми минуле ідеалізуєм.
 Хай світитесь воно, як аметист!
 Тоді в клярнети ще трубив Тичина,
 І кликав Рильський в сині далечини.²⁾

¹⁾ «Халує» по російськи — «льокай».

²⁾ Збірки: Тичина: *Соняшні клярнети*.
 Рильський: *Синя далечина*.

Блажен, хто гордо кинув рідний край
 І з посохом в руці пішов шукати
 На чужині незнаний дальній рай,
 Куди веде його весна крилата.
 Та тричі той блажен, який за чай
 І хліб теж не схотів себе продати,
 Але, минаючи тропу розлук,
 Зостався, щоб зазнати хрестних мук...

Пригадую підвал *чеки* в Полтаві,
 Де я колись годині три чекав.
 Лилось крізь шиби світло золотаве,
 І я затерті написи читав
 На вапні стін... Ніхто у книгу слави
 Тих смертників імена не вписав,
 Що звідси тим, які живуть на світі,
 Свої останні креслили привіти:

»Чекаю розстрілу. Петро Палій».
 — »Сьогодні втру за тебе, мій народі.
 Іван Манзюк». — »Кінець. Нема надій.
 Прокляття шлю катам. Василь Макода».
 — »Живіть і не зрікайтесь гордих Мрій,
 О ви, кому ще світить сонце вроди.
 Михайло Бюн». — »Марусі мій уклін.
 Іду на смерть. Манюра Валентин».

Високий мур чекіської в'язниці
 Тоді мене на місяць поріднив
 З гуртком людей, що в них серця, як птиці,
 Летіли до невиданих раїв,
 Дарма, що смертний холод їм в зіниці
 Уже блакитну вбложість улив.
 Було нас шістьдесять, і наші співи
 Цвіли... Як у саду куркульським сливи.

Здавалось, що спадала з душ кора
 І сріблилася біла деревесина,
 Коли, мов грім, лунало *Не пора*
 І в такт здрігалися в'язничні стіни:
 Веселий бог виплескував з відра
 Злотавий плин, чистіший від бурштину.
 Та завжди вправи ті, мов чорний квіт,
 Урочисто вінчав нам *Заповіт*.

О, чиж не всякий з нас усе, що схоче,
 Сповие в найліричніший туман
 І в найбридкішому знайде уроче?

Тож на обід нам ставили казан,
В якому плавали волові очі,
І кожне відбивало, як екран,
Веселі вікна камери, й мов спомин
Блищав у кожному сонця літній промінь...

Де, де тепер завзятий Венгереш,
І де розстріляний Іван Фещенко?
В чиїх серцях ти спогадом цвітеш?
І ти, що каламутні пив оденки,
Аж поки згодом не загинув теж,
О приятелю мій. Грицько Кульженко,
Що в захваті з вагону свій кашкет
Шпурнув в поля, де пах липневий мед?

Коли забрязкав конвоїр ключами
І перед нами двері розчахнув:
»Не на дапрос, а вихаді с вещами!
— Це ти нам застережливо гукнув:
»Гей, хлопці, без речей виходьте, самі,
Щоб їх проклятий кат не потягнув!
Бо думав, що нас поведуть на страту,
(Або »на коцку«, звикли ми казати).

Ми добре знали смертницький звичай...
Задушна ніч у мрячному підвалі.
Зненацька крик: »Виходь і все скидай!
За подорож у край, де »ність печалі«,
Ти одяг катові лишав »на чай«.
В потилицю мов грім. А потім клали,
Поважно всіх шикуючи до куп,
З мистецьким хистом труп на мокрий труп.

Я не забув той натовп навіжений,
Що смертників чекав біля воріт...
Ті матері, жінки і наречені...
Вгорі, мов розпачу крівавий квіт,
Гойдало сонце райдуги скажені.
А нам, щасливцям, у широкий світ
Воно, пульсуючи життям, жагою,
Прослало злоту стягу над водою.

Нас виглядали і зорили шлях
Старі жінки, спираючися ó тин,
І нам, щоб ми пройшли по килимах,
Під ноги кидали шматки полотен.
А під селом, назустріч, у житах

Йшов на чолі семі отець Суботін³⁾
І у руках, піднятих догори,
Нам серце ніс, немов святі дари.

Але в тюрмі я, мов дитя у школі,
Навчивсь кохати сонце і життя.
Який чудовий перший день на волі,
Коли, черкнувшись грани небуття,
Ти знову чуєш спів женця у полі,
Мов він твоє вславляє вороття!
Десь у садках п'яніше пахнуть квіти,
І самі хиляться до тебе віти.

Стрункіші стали постаті дівчат,
І поновому світяться їм очі.
А в небесах, де тиша й вічний лад,
Застигло все в прозорості урочій,
Мов грає відблиском Господніх шат...
Хібаж не кожен славить юхочий,
Коли від катової втік руки,
Романтику кривавої чеки?

ЧАСТИНА II

Тепер кати не ходять у китайці,
Ні Лаціса, ні Петерса нема,⁴⁾
Бо з моди вийшли лотиші й китайці.
Тепер організована чума
Нас винищить, як білогузих зайців:
Скоривсь нам пес та твари всяка тьма,
Але страшні ще комарі й мікроби,
Ті носії всілякої хвороби.

Ми все вперед ідем, і скрізь прогрес.
Давно не правлять нами вже монархи,
І є жерці криваві чорних мес,
Але попів позбавлено епархій,
І в наркоматах, як звелів Зевес,
Вже креслять дерево нових ерархій,
Яке пригорне під гиллясту тінь
Пролетарят майбутніх поколінь.

³⁾ Тепер протоерей варшавського собору; за тих часів священник на Полтавщині.

⁴⁾ Лаціс і Петерс — лотиші, які за перших років комунізму стояли на чолі чеки і вславились своєю лютою жорстокістю.

Що успадковано від давніх давен,
 Тепер за димом-попелом пішло.
 В житті, позбавленім легенд і слави,
 Жарким залізом випекли дупло,
 Щоб там Сучасне, нищачи наш травень,
 Тисячегромим вихорем ревло.
 У порожнечі тій — кубло дракона,
 Що із людей майструє грамофони.

Він оком пильно стежить кожний крок.
 Він по ночах за Лисою Горою⁵⁾.
 На соромицький скликає танок.
 Сповивши ката пурпуром героя,
 Звелів він, щоб не мали ми думок,
 Які не є стандартного покрою:
 Замісто нас хай мислить колектив,
 Що нам у черепах все уложив.

Він — стоголовий звір, ні в чім не винний.
 Він скрізь понаставляв своїх ікон.
 Він правду нам дає, для всіх єдину,
 Нехибну й непомильну, як закон;
 І ми її шануєм аж до згину.
 Склепає очі нам червоний сон,
 І крутяться невпинно каруселі,
 Де ми — страшні фігури в грі веселій...

Йому на кабель мало наших жил.
 Ні слово, ані чин його не зрушать,
 Йому не досить наших вутлих тіл:
 Йому до дна віддати треба душу,
 Щоб він пообтинав їй рештки крил
 І «древо мислено» трусив, як грушу,
 Щоб, розкріївши скальпелем нам лоб,
 Він кожну думку брав під мікроскоп.

І, охоронник юдиних традицій,
 На батька він нацьковує дітей.
 Засліплюють нам мозок блискавиці
 Його у пільмі зроджених ідей.
 Мовчати ти не смій: співай, як птиці,
 Хвалу йому труби і в бубон бий,
 Бо, суючи до рук блюзнірську ліру,
 Він роздере губу і рот Шекспіру...

⁵⁾ Лиса Гора — за Києвом.

З казок ми знаємо, що тільки гад
Завжди бував столикий і сторукий,
Бо сам не мав лиця; і смрадний чад
Від нього йшов. Він брав людей на муки,
В тіла і душі їм впускав свій яд —
Але являвся витязь срібродукий,
— І враз межі очі, в казан чола
Влучала змія пущена стріла.

Так діти дивляться, як ви: безслівно,
Та з запитом настирливим в очах:
»А чиж прийде він, ясний, богорівний,
Який не знав ніколи, що є жах?
Чи прийде він, щоб визволить царівну?«
Життя і смерть у казкаря в руках...
О, діти, пізно вже, а вам не спиться;
Нехай ві-сні ця казка вам досниться...

Я не хотів вас байкою втішати,
Якою тішимося на дозвіллі:
У саме серце думав я влучати
Рядком, напоєним огнем і біллю,
Чи враз стрівожити спокійну гладь.
Скаженим фаерверком божевілля...
Та часто казка правдою стає:
Що не було, існує, квітне, є.

Нехайже древне полум'я не гасне,
В якому я, згараючи, горю,
Бо воля здійснює той сон прекрасний,
Що людству снівсь під досвітню зорю.
Суворим зором дивиться Сучасне,
Коли йому я ладан свій курю.
Нехайже знов воно в права вступає,
Нехай ножами серце тне і крає.

Хто знав, хто вів смертям і стратам лік?
Де фільм, який нам показавби голод,
Отой проклятий 33-ій рік?
Який співець поему склав про холод,
Чи розповів, як то людей в наш вік
Крушив і чавив пролетарський *молот*?
В скількох кровях купаючи той герб
Жнива справляв на людській ниві *серп*?

О, скільки раз по місту »чорний ворон«⁶⁾
Шугав, зі сну хапаючи людей,

⁶⁾ »Чорним вороном« зветься авто. чеки, що по ночах розвозить заарештованих по тюрмах.

Коли вставала п'ятьма чорним бором,
 Зіхаючи пащеками ночей!
 І падав присуд скорий чи нескорий
 Во славу ще не здійснених ідей,
 Що їхні гасла вкрили двері храмів,
 Що їхній намул світ роками плямив⁷⁾).

Але нехай в нерадісній добі
 Вогняним квітом квітне давній спомин —
 Слова, співцем проказані в журбі:
 »Ні соколу, ні кречету лихому
 Не ляжем на поталу, й не тобі,
 О чорний вороне!⁸⁾». В багрянім громі
 Ревла небесна твердь. Як і тоді,
 Ряхтіли гриви ржаві і руді.

У ті роки великої руїни
 Такий рясний нечуваний врожай
 Послав Господь нещасній Україні,
 Якого доти ще не бачив край.
 І знову доля в грі мінливо-змінній
 Ненатлі орд, ненажерові зграй
 Все кинуло на пожру і поталу
 Та реготом безгучним реготала.

Зерно у купах пріло під дощем.
 Кудись у море, в безвість, за границю,
 Щоб насадити скрізь цей наш едем,
 Немов витріскуючи із криниці,
 Переливаючись рідким вогнем,
 Текло струмками золото пшениці.
 Ми тільки бачили той тьмянний блиск.
 На горліж ми відчули пальців стиск.

Тоді дурні Грицьки і Опанаси
 Вмирали, як у зливу комарі.
 Тоді по селах ілось людське мясо,
 І хліб пекли з розтертої кори.
 Дивилися голодні діти ласо
 На спухле тіло вмерлої сестри.
 Так ми, хоч і покинули печери,
 В двадцятім віці стали людожери.

⁷⁾ Полотнища з революційними та антирелігійними гаслами («Релігія — опіум народу» т. ін.) прикрашали двері і мури Володимирського собору в Києві.

⁸⁾ »...ни соколу, ни кречету, ни тебѣ, чръный вороне, поганый половчине!« Слово о полку Ігоревім.

Натуживши охлялі рештки сил,
 Ті трупи, що недавно поховали,
 Викопували потай із могил.
 Одежу з них, грабуючи, здирали.
 Чи ж не складали падло до барил
 І не витоплювали з мертвих сало?
 Тоді по хліб до міста йшов селяк
 І там лягав, вмираючи, на брук.

В той рік познищувано всі собаки
 І повиловлювано всіх котів.
 Та це пусте... це тільки шум і накип
 На поверхні схвильованих часів.
 Не слало небо нам тривожних знаків,
 Нам хвіст комети жаром не пашів.
 Ні, ні, у мертвій тиші летаргічній
 Спливали ночі нам, як сни магічні.

Клекоче нам розпечене нутро.
 Хто вичерпає нам шоломом горе?
 Хто в душу нам плесне дощу відро?
 Або який архангел винозорий
 З свого крила позичить нам перо,
 Щоб ту скажену гру фантасмогорій
 Ми записали на блакитнім тлі,
 Де літери горілиб нам у млі?

Які багряні й грізні епопеї
 Нашадкам мігби геній розгорнуть,
 Якби писав він кровію своєю,
 Плеснувши нам в лице ту каламуть,
 І змалював нового фарисея
 І до Голготи страдницької путь!
 Але всі казні, гибелі і втрати
 Не перелічити й не зрахувати.

Та щоб не потомитися украй,
 Нехай читач перепочине трошки.
 І щоб забути пролетарський май,
 Хай меду рідного скуштує ложку:
 Йому на очі я звезду той рай,
 Де усміхаються в житах волошки
 І понад степом сонце золоте
 Завжди старою барвою цвіте.

Там, перепрівши у горячих снах,
 Посеред вод безмовних і широких
 Татарське зілля пахне у ставках.

Там дні шумлять і плещуть у потоках.
Там золотом соломи світить дах.
Там жаби мирно кумкають в осоках,
І, не підпавши під нічий декрет,
Росте собі на волі очерет.

Там кетяги рожевої калини
Цяткують їй коралами сувій,
І дише в ніздрі духом полонини
Між пальцями розтертий деревій.
Там вранішня зоря й світанки сині
Щоранку сходять у красі новій.
І десь на дзеркалі німої тиші
Дзвінке весло свої узори пише.

Там віє вітер у просторах диких
І пахощі терпкі несе нам з круч.
В рівнинах неосяжних і великих
Там віщий місяць сходить ліворуч...
І чисте срібло летиться в чистих ріках,
І тане в небі журавлиний ключ...
Про це ще по російськи скільки мога
Писали: Олексій Толстой і Гоголь.⁹⁾

А про красу завітчаних долин,
Про любі серцю комиші і хащі,
Про те, як пахне на межі полин,
І про вигнанця долю злу й пропащу,
Який не баче рідних луговин,
— За мене ще майстерніше і краще
Вам оповівби половецький хан,
Якому хтось дав нюхати Ёвшан.¹⁰⁾

ЧАСТИНА III

Початку ви не ждїть у цїй поемі.
Це тільки вступ. За звуком летється звук.
Мов рибки золоті, іскряться теми
І брижами сковзять мені між рук.

⁹⁾ Ол. Толстой: «Ты знаешь край, где все обильем дышет где реки льются чище серебра?»

¹⁰⁾ Відоме літописне оповідання про Ёвшан-зілля. Половецький хан перебував на чужині у вигнанні. Посланець з рідного краю ні словами, ні співами не міг його переконати, щоб вернувся до дому. Дав йому тоді понюхати Ёвшан-зілля. У хані враз спалахнула туга за рідним степом, до якого й вернувся.

Не яж уславив квіт філософеми й¹¹⁾
 Напаяв тативою співучий лук:
 В пекучий день, коли пахтять ясмін,
 Читайте, друзі, *Чумаків і Сіно*¹²⁾.

Не я, а мій далекий побратим...
 Це він гаразд октавами співати.
 „Poetae Maximo“ (я згоден з тим!)
 Раз Зеров написав йому в присвяті.
 Чи ж означало *Maximus* — »Максим«¹³⁾?
 Чи може мало слово те віддати
 Ту найприкметнішу з усіх прикмет,
 Якою визначався наш поет?

Цеж він запалював горячі квіти,
 Які кресали іскри в нашу кров.
 Це яб про нього мусів говорити,
 Що у змаганні лебедя зборов:
 »Аще кому хотяше піснь творити,
 Тогди пущають десять соколов«¹⁴⁾.
 Чияж рука здушила спів у горлі,
 Що він забув і лет, і клекіт орлій?

Цеж доля всіх: віддати Божий дар,
 Що ранками кропили чисті роси,
 Вовчиші на поталу й срібний чар
 Розвіяти... З нас зайди горбоносі
 Ще виховують добрих яничар¹⁵⁾,
 І час прийде, що вірні малороси
 За хліб і цукор, жир і дрібний крам
 Ще голови стинатимуть братам.

Вогнем я в серці випік люті вчинки:
 З убивць водою цілого ставка
 Не змити кров невинного Косинки,
 Не воскресити мертвого Влизька¹⁶⁾.
 На нашій ниві справили дожинки,
 Щоб не лишилось нам ні колоска.
 Хай ложем буде нам стерня колюча,
 Коли нам ордер на життя усучать.

¹¹⁾ У Рильського в *Чумаках*: »Міфологема — мать філософеми«.

¹²⁾ *Чумаки і Сіно* — поеми Рильського, написані октавами.

¹³⁾ *Maximus* — по латинськи »найбільший«.

¹⁴⁾ Цитата зі *Слова о полку Ігоревім*.

¹⁵⁾ Яничари — найвідданіше військо турків, яке вони собі виховували з християнських дітей, заграних в ясир.

¹⁶⁾ Косинка — талановитий новеліст, Влизько — поет; обох розстріляно минулого року.

А деж, деж ви, кому в діжки без ден
Струмлять і котяться роки в неволі,
Що не згадаю й ваших я імен,
Щоб не згіршити вам страшної долі,
Що зникли вже за овидом ген-ген
І крутитесь у божевільнім колі
По руднях, і болотах, і лісах,
Де гаврами гасає голий жаж!...

У вік наш лагідний спочатку кості
Нам перебють осиковим ціпком,
А потім, зжалившись, позичать костур.
Десь під заметами, окутий льдом,
У морі бурянім є дикий острів,
Де ще святі, спасавшись, їли жом,
Де й ми, в гріхах покаявшись самі,
Загаєм час молитвами й постами.

Шумить, шумить тайгою чорний бір,
Як і шумів колись за Миколая.
Очами ще не міряний Сибір
Тепер я криком радісним вітаю.
Усіх, хто йшов шляхами ясних зір,
В дрімуче лоно радо він приймає:
Тут нації краса і гордий квіт
З уламків корабельних творить міт.

Брати мої в далекому вигнанню,
Що ваших голосів давно не чуть,
Яким прийдеться, може, до сконання
В душі копити гнів, важкий, як ртуть!
Мужайтесь, блукаючи за гранню,
Якщо не дано вам рушати в путь.
Якбиж то вам, серця одягши в кригу,
Згадати шлях, яким помчався Ігор!

Якбиж я Овлуром для вас міг стать¹⁷⁾
І вам коня підвести за рікою!
Якбиж я свистом гасло міг подать,
Чекаючи за темною тайгою!
Щасливий сон: сурма, мечі і рать,
Степ шелестить високою травою,
І вже під радісний весінний дзвін
Веселим шумом нас стрічає Дін...

¹⁷⁾ Овлур — половчанин, що поміг Ігореві втекти. »Комонь въ по-
луночи; Овлуръ свисну за рѣкою«. Слово о полку Ігоревім.

З рясного рогу я вам сиплю перли,
 Мов буйні ягоди із повних грон.
 Пождіть, ще з'являться корони, берла...
 Хібаж поету писаний закон,
 Коли стара романтика не вмерла
 І прибирає героїчний тон!
 Тож раз-у-раз я без аеростату
 Із хмар на землю мушу повертати.

Хай вславлую вам тепер мандрівний шлях
 Тих безпритульних хлопців, що до Криму,
 З Москви зайцями котять в поїздах,
 Які в морозяну, холодну зиму
 В асфальтових ночують казанах.
 Куди, півголі, під плащами диму.
 Простуєте ви, армії дітей,
 Дорогою незнаних одісей?

Хай ще уславлю вам ті хлібні черги,
 Куди щодня включав нас автомат,
 Що з нас викачував ставки енергій
 І кидав нам невипечений шмат.
 Ми не дістанем на пальто і дерги,
 Та вибір є рясний губних помад,
 І, може, ще для «ран душевних» мазі
 Ви купите у дами на Євбазі¹⁸⁾.

А хочете, візьму ще низший тон,
 Щоб віршем вам уславити — кальоші.
 Хоч глянець їх не той, що у корон,
 Алеж вони, звичайно, річ хороша,
 Бо як без них з Соломянських багон¹⁹⁾,
 Коли на візника немає грошей
 (Та й рисаків скасовано давно)
 Приплисти на Хрещатик у кіно?

Тоб пак... я помиливсь, новіж бо назви
 Тим вулицям надавано. Словаж
 Старі на язиці сидять, мов язви.
 «Хрещатик» не кажіть: це саботаж.
 Тож вулиця Воровського. Наказ ви²⁰⁾
 Чи ж не читали? Шепчете: «Блямаж»?
 А селянин, якому це не важе,
 Инакше як «Злодіївка» не каже.

¹⁸⁾ Євбаз — скорочене Єврейський (жидівський) Базар.

¹⁹⁾ Соломянка — замість Києва.

²⁰⁾ Воровський — радянський амбасадор, забитий у Швейцарії.
 Вор — по російськи «злодій».

Касуем назви ми, і мило, й чай,
 Але перфумами ряхтять вітрини²¹⁾,
 Отож перфумів в ванну наливай,
 Пірнай в геліотропи і ясмінні,
 — І чим тобі це не тропічний рай?
 Нехай у пахощах безсмертних гине
 Ніким не піймана тифозна вош!²²⁾
 Алеж пора вертати до кальош...

Совіцький дощ із хмар совіцьких хлюпав,
 І йшов я в сорабкоп (без підошов)²³⁾,
 Щоб там купити пару мокроступів.
 Алеж на праву ногу не знайшов²⁴⁾,
 Для лівоїж зфабрикували купу.
 Там гнів жінкам у лица кидав кров:
 »Невжеж обути нам самі лївиці,
 А правій тюпати без ногавиці?«

Дурні жінки! Який в розпачі сенс?
 Якбиж то ще були »кальоші щастя«²⁵⁾,
 Які описував нам Андерсен,
 Що досить тільки ноги в них укласти,
 І зразу від шакалів чи гієн
 Ти геть летиш у инший час — та й баста:
 В середньовіччя, Грецію чи Рим,
 Забувши, як пахтить вітчизни дим.

Але не раз у тім пахучім димі
 Заїзжі гості, що плекали чвань,
 — Ось Бернард Шов та инші »побратими«²⁶⁾,
 Виялились на поживу, як тарань,
 Мандруючи, як Катерина в Кримі,
 По килимах, покладених на твань.
 І рідко спостережливіше око
 Допитливо зорило дно глибоке.

Тож раз, так само в Київ прикотив,
 Вшанований в Москві Панайт Істраті,

²¹⁾ Підчас цілковитого браку мила та продуктів, вітрини були повні перфум. Мило продавалося тільки тому, хто водночас купував пляшку перфум.

²²⁾ Тиф роками лютував на Україні.

²³⁾ Сорабкоп — союз робочих кооперативов.

²⁴⁾ Не анекдот, а правдивий випадок. У всій поемі нема ніодного вимушеного факту.

²⁵⁾ Відома казка Андерсена.

²⁶⁾ Бернарда Шова блискуче приймали у Москві. Побувши кілька днів і домігшись аудієнції у Сталіна, він потім вихвалював СССР, де йому показано тільки атрапи.

І кожний ладаном йому курив,
 А держвидав — хоч був скупий на трати —
 У гостя всю продукцію купив
 (Вже писану і ту, що мав писати).
 Хто тільки був письменник чи поет,
 Дістав тоді автограф і портрет.

Та опинившись ледви за кордоном,
 Правдивий грек метнув перунний грім²⁷⁾
 І сповнив світ отим потужним дзвоном,
 Який луною гув у вухах всім.
 Тож як ураз підліг він заборонам!
 Як з страхом ті, що зналися із ним,
 Зі стін портрет дарований здіймали
 І аж на саме дно шухляд ховали!

О милі гості з західних країв!
 Нехай за приклад буде вам Істраті.
 Невжеж у вас ще не клекоче гнів?
 Нотуйте все: знущання, кривди, страти,
 Щоб потім гулом праведних громів
 Облудного напасника скарати!
 Хай не засліплять вас зухвалий блиск,
 Самореκлями, вигода і зиск.

Та вас майстерно там візьмуть на кшцини
 І всіх обдурять, як селянських баб.
 Покажуть вам, як крутяться машини,
 І вигадають тисячі приваб.
 І вас, цікавих з розумом дитини,
 Не вийде стрінути «столітній раб».
 Чи ж знаєте, що в затисках металу,
 Самі машинами давно ми стали!

Колеса крутяться у ритмі днів,
 Яких ніхто не лічить. Довгі паси
 Пересуваються під крик і спів
 Сирен. Давно не люди ми, а маси,
 І в лябіринті башт і перспектив
 Чиясь рука незрима сонце гасить...
 А серце в нас пропелером: «дзінь-дзінь!»
 Змагаючись даремне в височінь.

Та пориву не збудешся ніяк ти.
 Не можуть мрій, що їх плекає дух,

²⁷⁾ Панайт Істраті випустив три книжки після свого повороту з СССР, де змалював справжній стан речей на підставі власних довгих спостережень. З захопленого ентузіаста він став запеклим ворогом того ладу, з яким запізнався.

Нам замінити статистичні факти.
Сімфонію, яка чарує слух,
Нам не заступить і найкращий трактор.
Як не старайсь, щоб той вогонь затух,
Який в мізку нам барвами палає —
Він жевріє й на мить лиш пригасає.

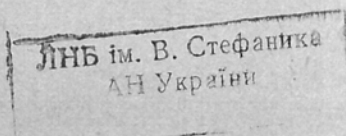
Але думки нам забрано в полон...
Щоб потекли вони одним річищем,
Механізації страшний закон
Кладе межу і в захваті найвисшійм
І муз стрижем ми під один шабльон.
Так ми нещадною рукою нищим
В душі насажений Господній сад,
Сповитий нами у фабричний чад.

Зате у нас держава квітне знову.
Під маршів і машин ритмічний такт
Ми творим націю нової крови.
Вже душі нам покрив червоний ляк.
Вкраїнізовано всі установи,
І Шльойме став не Шльома, а Щупак:²⁸⁾
Ми кожному, — нехай, як хоче, зветься, —
До голови чіпляєм оселедця.

Біс є найнебезпечніший тоді,
Як святоблиту постать прибирає:
Чи старця, що ступає по воді,
Чи янгола, що крильми помагає,
І все лукавство в білій бороді,
Чи в білих шатах святости ховає.
Так дружньою рукою хижий друг
Із нас вичавлює поволі дух.

Тож не страшні нам вороги одверті,
А ті, що з рідним словом на вустах
Ідуть до нас, щоб душу нам роздерти
І сіють терни розбрату в серцях.
Та тільки доля гірша ще від смерти
Спобігне тих, які згубили шлях...
Хвалю я ворога, що, забороло,
Піднявши, ставить чόло проти чόла.

²⁸⁾ Соломон Щупак — редактор *Пролетарської Правди*, мав завдання поставити на комуністичні рейки українську пресу.

ЧАСТИНА IV

О, слава тим, які не піддались
Солодкій грі вабливої сопілки,
Які, — як гордий Ганібаль колись, —
З смертельним ворогом не склали спілки,
Кого тропа велів у гірню вись,
Хто не узяв в дарунок пух і грілку,
А в тундру, тайболу й тайгу поніс
Пшеничний шум і шелести беріз.

Нехайже їм за арештанським чаєм
У холоді бараків та вязниць
Вони зростуть високим рідним гаєм
Над тишею незчерпаних криниць!
Нехай і ми в їх спогадах замаєм,
Як випадкові виблиски зірниць,
Щоб був їм дикий простір Усевлону
Гостинніший за те родинне лоно...

Там спогад тихим порухом руки
На очі зводить їм той сон прадавній,
Що колисали мрійливо віки
І сповивали у багрець державний,
І з берега далекої ріки
Вже не долине голос Ярославни
В сувору сутінь темрявих лісів,
Плекаючи на крилах вітру спів.

Там дмухачі всесвітньої пожежі
Вбивають день по дню, немов кілок,
В шляхетний мозок, що розсунув межі.
З людських, цементом зліплених, кісток
Там добудовують гігантську вежу.
Отак, усіх втягаючи в танок,
Копичачи на купу спина, груди,
Змуровують палац для щастя люду.

Загравши той мотив, що всім набрид,
Туди прийдуть з усього світа ланці...
Цвіль нечисти, що виригнув Мадрид.
Займуть почесне місце мекіканці.
Нехай москаль, еспанець, негр і жид
Там обіймуться у братерським танці...
Хай там, до стін прибивши свій портрет
Лишаться Маркс і Сталін tête à tête.

Нам прорубали в Азію віконце.
 Сам комісар казав: »Тут ліс проблем.
 Над лісом тим ніяк не сходить сонце.
 Та швидко ми »Гордієвим мечем«²⁹⁾,
 За прикладом великим македонця
 Цей »дамоклинський вузол« розсічем».
 Але з проблем грізні ростуть ділеми.
 Зблукавшись, ми не знаємо вже, де ми.

Ось куркулям проклятим шах і мат,
 А дітям на сопілку грає голод.
 Богато вже розв'язано шарад,
 Як вийти з зачаклованого кола,
 І без кінця кують ланцюг нарад.
 Та дзенькнув серп і замахнувся молот:
 Всі резолюції — єдиний крик,
 Що винен тут невикритий шкідник.

Ми вже лаштунками маскуєм розпад.
 Тепер і стиль, і розмах вже не той.
 Заводи ми будуємо на поспіх
 І спорудили грізний Дніпрострой.
 Ми скрізь уже розкидали колгоспи,
 Де в поті трудиться щасливий гої.
 І якби ворог вороном не кромкав,
 — Нехай живе вигадливий Патьомкін!³⁰⁾...

Під по́стуки коліс і шемріт шин
 Про свій тріумф кричать вожді плянети.
 Вода промов їм ллє свій струм на млин,
 І, мов гриби, ростуть з землі поети,
 Які виспівують похід машин.
 Пишіть тепер життєписи й анкети,
 — У список тих уславлених імен
 Свое ім'я не впише Юрій Клен!

Над нами вітер дме — не знати, звідки.
 Змінивши тижнів лік на лік декад,
 Без сірника, без голки і без нитки,
 На конях, що не збочують назад,
 Ми скачемо в скажені п'ятилітки.
 Кудиж умчить тебе маркіз де-Сад³¹⁾.

²⁹⁾ Антична мітологія знає »Гордієв вузол« (розсічений Олександром Македонським) та »Дамоклів меч« небезпеки з Одисеї. Промовець переплутав те й те (Цітата була мною занотована).

³⁰⁾ Патьомкін — вельможа часів Катарини II, який для приїзду цариці поставив на полях України декорації, що здалека скидалися на будівлі.

³¹⁾ Маркіз де-Сад, від якого повстало слово »садізм«.

По лабіринтах чорних свого саду?
В які страшні розради і баляди?..

Нераз здається нам, що зла мара
По лісі водить нас. Та блиском мирним
Чи ж не так само оливо Дніпра
Плюскоче тихо в промені вечірнім?
Хіба човни Аскольдова гора
Вже не вітає в прісторі безмірнім,
Де давнє сонце крізь туман і дим
Спливає омофором золотим?

Хай скніє Лавра в одязі вдовиці
Над потемнілим окладом ікон.
Але, всміхаючись крізь блискавиці,
Ти, Київе, цвітеш, як вічний сон,
Який ще досі стомленому сниться.
Та тільки де твій пурпур і висон?
Якому чародієві лихому
Відав ти паволоки й паполому?

Якому зграйнику ти гру програв?
Якому звірю ти святиню звірів?
І хто без брани в бран тебе забрав?
Безшкірий звір на тебе ікли шкірив
З пратьми віків, аж ось красу украв,
Бо звабив вирієм — втопив у вирі.
І череп зщерблений, як Святослав,
Ти бенкетарю на вино відав.³²⁾

Освітлюваний блисками агоній,
Ти з рук до рук перелітав, як мяч,
Щоразу падаючи в ті долоні,
Що хижо наставляв нехитрий грач.
Аж поки не завис у млі червоній
Щербатим місяцем, яким косач,
Немов серпом, позиченим від долі,
До щенту вижинає все на полі.

Ми знов, як за непамятних часів,
Шаленим вихорем у дебрі гнані,
Знов чули дикі крики лебедів,
І знов шукали ми Тьмуторакані,
І знову, смагу плещучи з рогів,
Дощі нам сипалися полум'яні.
Тигрицею, яку печуть тавром,
Ревла земля під кінським копитом.

³²⁾ З черепа Святослава печенізьський князь зробив чашу, з якої пив вино.

Хтось невидимий в полі важко гунав
 І, знову душу віючи від тіл,
 Шрапнелю грімко брук щербатий хрупав,
 Де круки з шелестом веселих крил
 Робили гнізда в падлі кінських трупів
 І плетиво тягли блакитних жил.
 І танцювала на вістрях багнетів
 Смерть, мов Кармен, під ляскіт кастанетів.

Клубки багряних літ, повиті в чад,
 Жмути кривавих днів, мов пишні грона,
 Які зросли під вибухи гранат,
 Як міг вам кидати... »Во время оно«,
 — Літописби сказав, — »бисть мор і глад«,
 І кожний рік з незримої амбони
 В лице шпурлявби вам чавунний грім,
 Який вам гувби рокотом глухим.

О, ми, як ліс, на спогади багаті,
 Як діамантами Садко-купець!
 Але поему нам пора кінчати.
 Когож, кого мені ще під кінець
 За звичаєм старинним величати?
 Кому вдягти на голову вінець?
 Згадаймо, як співалося в ті годи:
 »Хвала князям, буй-туру Всеволоду!...«

Та чиж до місця цей високий стиль,
 Коли діла малі і непомітні?..
 Хай Бог цю повість праці і зусиль
 Собі з літопису на спогад витне,
 Хай знає: десь за сотні тисяч миль
 Геройський чин у барвах муки квітне.
 Так хай не гімн, не бренькіт струнних лір,
 Нехай молитва нам вінчає твір.

Тож помолімося за полонених,
 Які у морі бурянім пливуть,
 Та ще за страждущих і угнетених,
 Які шукають марно світлу путь,
 За всіх в снігу зажива погребених,
 Які шляху додому не знайдуть.
 Над ними, Господе, в небесній тверді
 Простри свої долоні милосерді!

²³⁾ »На тощъ животь кладуть, вѣють душу отъ тѣла«. Слово
 о полку Игоревім.

Ще помолімося за всіх, кому
 Вже не судилося узріти світла,
 Що їх я думкою не обійму;
 За всіх, кому зруйновано їх житла,
 Кого безжально кинули в тюрму,
 Щоб радість їм ніколи не розквітла.
 О, тільки дотиком легеньким рук,
 Позбав їх, Госпode, страждань і мук!

Помолімося за тих, що у розлуці
 Помруть, відірвані від рідних хат;
 Помолімося за тих, що у розпуці
 Вночі гризуть залізні штаби ґрат,
 Що душать жаль у невимовній муці,
 За тих, кого веде на страту кат.
 Над ними, Госпode, в небесній тверді
 Простри свої долоні милосерді!

Помолімося за тих, кому на герць
 Піти не вистачить снаги і сили,
 За всіх отих, кого гірка як смерть
 Недоля під ярмо важке схилила,
 Хто чашу горя пе, налиту вщерть,
 Вславляючи життя своє немиле;
 За тих співців, які за хліб і чай,
 Виспівують нам пекло, наче рай.

Бо може жереб їх з усіх найгірший:
 Вони вславляють тиск чужих долонь,
 На самотіж їм груди дишать ширше:
 Як ніч обвіє пахощами скронь,
 Вони складають потай п'яні вірші,
 Де плаче сонце... й кидають в вогонь.
 Не вчує світ: весна крізь ті канцони
 Ридає так, що на душі холодне.

Тож ревно помолімося за всіх,
 Кого сувора доля не пригорне,
 Хто не зазна ні радості, ні втіх,
 За всіх, кого нещадно чавлять жорна,
 Кому завмер у горлі криком сміх,
 Чиї неясні дні, як ночі, чорні.
 Ти, Боже, їх у темряві не кинь,
 Благослови їм шлях серед пустинь.

Юрій Станинець

У вагоні

Найскорше біжать телеграфічні стовпи, за ними дерева, поля, сторінка за сторінкою обертаються, а там далі села, міста, а за Тисою повільно, мов велетенські кораблі, плинуть гори в синю далечінь.

Берегово розсілось під горбками, які вкрилися симетричними рядами винної лози. Севлюш, обсаджений широкими постатями довгану, дивиться, мов залицяється до гранітної скелі, що повисла над ним в сяєві соняшного проміння. Між високі, дрімливі соняшники і лани пожовклої кукурудзи, лягло Королево поперек долини, що разом з Тисою біжить від Хуста. Так і здається, що воно хоче стримати долину. Та не в його силі, бо ся висмикається так від Королева, як з обійм гір, які тут кінчаються і розпливається, розкриваючи своє широке, рівне лоно.

У вагоні повно. Але крім панка, що погруз в *A-Zeti* на другому кінці вагону, двох міщанок, що розмовляли між собою майже пошепки, молодого студента, що читає книжку, двох побіч мене гуцулок та двох проти них верховинців, решта — сини Ізраеля. Орлині носи, совячі очі, лисі, а навколо бороди, бороди й бороди. Сидять купами, ніби злиплі, вимахують руками, згинаються, розгинаються. Ні. Вони не йдуть. Вони танцюють, моляться, радяться.

Гуцулка, що сиділа за мною, плела білі панчохи. Вона робила се так швидко і зручно, що я пару разів обертався, щоби полюбуватися її працею.

— Що се ви плетете, — спитала старша жінка, що сиділа біля неї. Вирізувана сорочка і зморщини на грудях та руках, приписували їй до річки Тересви.

— Капцури, а то день би ми був годом, заки доїду до Ясіня.

— Здалека везетесь?

— З Севлюша. Булам коло доньки в шпиталі.

— Що їй?

— Не питайте. Знаєте, з добрим в шпиталь не йдуть, тільки з бідою. Ватажила в полонині. Коли верталася, вбила її буря в дорозі і від тоді нидіє. Нещастя та й годі.

— І я маю внуку в шпиталі.

— І були коло неї?

— Була на Чернечій Горі, на відпусті, то нашивила їй її в Мукачеві. Змарніла, небога. Та що.. Поможє хіба Бог святий. Поплакалисьмо одна до другої, та й тільки.

— На відпусті много людей було?

— Ой, много, дуже много. Я за свого життя ще тільки

народу не виділа. Думалам, що де яка хрещена душа на світі — всі там, тільки їх там було.

— Чи правда, що в церкву грім вдарив і многих забив?

— Та де там. Кажуть, що вбив одну дівчину на Дунковиці під деревом, але не в церкві — борони Боже.

Мій сусід студент від часу переставав читати і пружним поглядом дивився на жидів. Погляд той говорив багато, але жида — як видно — не робили собі з того нічого. Не відомо, що так на нього вплинуло, чи зміст книжки, чи жидівський хайдер. Придивляюся до нього. На грудях значок з відчиненою й освітленою промінням сходячого сонця книжкою, вишивана сорочка, та широкий, низаний з коралів, з тризубом ланцюжок, прозрадили мені його душу. Вже знаю його. Хотілосяб тільки ближше до нього бути, сказати слово, потиснути руку.

А що читає? Око мимохить коситься і лізе в книжку. Ага! Знаю. Он, Розенкранц. Так. Пригадав його і Тулайдана, і Цьоканів. »Гори говорять« Самчука. Довга, сильна рука мого сусіда тримає їх, а очі його втягнені в горбаті носи, випуклі очі, патлаті бороди. Очі, що горять огнями наших гір, нашого неба.

— Все спалила суша. Хоч живими лягаймо в землю, — перебиває мою увагу, сусідка гуцулки.

— А ми за ціле літо могли були вам відпустити половину дощу з Гуцульщини. Тільки то мали.

— Не хотів нам Бог святий відпустити, то пропало. Буде голод. Кажуть в Тячоських Лазах нашли люди величезного гада. Хотіли бити, а він до них людським голосом: »не бийте, бо ще більша біда буде!« Але най позирають, бож то не абияка гадина. Він прийшов дати знати, що як люди не покаються, то ще гірше буде.

— Еее, чув і я тоті клепи, — перебиває верховинець, що сидів коло жінок. В Хусті поворили, що того гада виділи в Липші на престолі в православному монастирі. Кажуть, сказав, щоб дивилися на черешневе листя. На нім побачать його знак. В Хусті на торзі зчинилася ціла комедія. Люди кинулися до одної запороди на черешню. Господар ледви відогнав ломакою, щоби не ломали стовпля. Всі оглядали листя і вказували на гадину, але я не видів нічого, крім висохлих від посухи жилок на листю.

Розмову перебив жалісний плач скрипки. Всі оглянулися. В другому кінці вагону стояв сліпий, літ сорок, чоловік і грав. Потім проходив з тарілочкою і жебрав, »бо немає на машину домів дійти«. Всі, крім жидів, кидали щось на тарілочку.

Підчас гри, до бабусі, що сиділа коло гуцулки, підбігла молода дівчинка, поклала їй ліву руку на праве плече і схвилювано та захоплено мало не закричала:

— Бабко! Чуєте, як гарно грає? То мадярські пісні він грає. То мадярські.

При тих словах обернулася в сторону музики. Її вугольно чорні очі поріли вогнями наших гір, блищали радістю сходячого сонця... Рожеве обличчя пахло молодістю весняної, ранньої квітки. Ціла аж тремтіла. За якийсь час повернулась, схилила голову до бабусі і вже тихше, хоч з неменшим захопленням сказала:

— О, як я люблю слухати мадярські пісні! Вони багато кращі від наших. Я слухала їх кожного вечера, коли служила в Тячові в гостинниці.

За хвилину зірвалася й опинилася побіля музики. Схрестила під грудьми руки, мов хотіла підкреслити їх напружену силу та молодість, що через білу сорочку рвалася назовні. Але вона цього не завважала. Вона ціла віддалася хвилюючим звукам музики і, здавалось, неслася кудись на її дужих крилах.

З неменшою увагою дивився я на се захоплене сотворіння. Мрійливі очі кидали полум'я на музиканта, шоки нагадували пахливу румяну троянду, а свіжі, червоні уста дзвінку пісню про щастя. Все се була одна радість, молодість, життя. Захопила мене. Горді полонини, таємничі праліси, живі, пахучі гаї, дзюркіт хрустальних потоків, рев могутньої Тиси, де вона зросла, — все те, як в кіні, живо відбилося в моїй уяві від її обличчя... А тут її погляди. Ах, як хотілось мені крикнути їй: дитино! Ти помиляєшся! То не мадярські пісні. То «румба». Залетіла вона сюди з далеких міст, з палаців, з кін. Праліс, шал тропічного танку, сонце Африки і пристрасть густої крові переливається в тих звуках.

Але як я міг їй се сказати? Де ті слова? Тут не слів треба. Тут требаб поставити щось побіч «румби», щось, що оволоділоб нею, схопило мов повінь на свої могутні хвилі, пірвало з собою та понесло, бавлячи і купаючи, пестячи і голублячи. Вперто лізло в думку: «Реже, та «стогне...», «Верховино, світку ти наш...» Могутність Дніпра, Тиси, їх сила, слава. Ах, дитино рожева, колиб знала ти сі буревійні мелодії, колиб відчула їх красу! Ти забулаб за всі «румби», навіяні каварнею й циганською музикою.

Телеграфні стовпи мигали далі. По обох боках оберталася висохла земля. Чим ближше до вагону — скорше, а далі там — повільніше робила більші кола і лишалася з'заду.

Вагон раптом загрюкотів і до вікон з обох боків блиснула Тиса. Мигнула і знов спалені поля. Хоч Тиса завжди пишна своїми врожайними берегами, які вона дбайливо, що весни вкриває масним намулом та цього року аж соромилася зівялою й пожовклою кукурудзою на своїх розлогих ланах.

Мені робилося ніяково. Жидівський хайдер розгойдувався все більше і більше. З гамору розумів тільки «гешефт, гешефт! Дас іст гешефт!» І ще «гой». А тут ся гарна дівчина з своїми поглядами, сі висушені поля. Все те наганяло на мене, щось ніби смуток, докір, жаль, змішаний з болем. Навмисне обернувся до вікна і дивився на вкриті лісами гори, що наближалися до нас перед Хустом. Намагався викликати в собі хоч трохи сили й бадьорости з їх яскравої краси.

Та замість краси я все таки бачив тільки сухі поля, згорілу кукурудзу і дівчину, що любується румбою. І поля, і дівчина. Хіба не подібні вони? І багаті вони і бідні. Сонце чужини впало на них і зотлило. Дошуб їм...

Взяв заслону вікна і заслонив ліс, гори і поля. Опер голову об тверду стіну вагону і заплющив очі. Та не довго тревав мій «відпочинок». В туж мить почув голос:

— Ізденкі просім!...

Залізничник. Просить залізничний квіток. Зиркнув на нього і пізнав. Гуцул з Рахова. Відчув, як поворухнулися в мене живчики біля вух. Я був певний, що моє обличчя почервоніло.

— Чого вам треба? — сердито сказав йому і ледви втримався, щоб не вирвалось якесь брутальне слово.

— Ізденкі, просім пана!

— Які ізденкі? Та квіток, білет, прошу казати — відповів я тоном, яким дав йому зрозуміти, що між знайомі з частих стріч на потягах і про що йде.

— Бачите, хто я є. Також знаю, що й вас не так мама вчила над коліскою говорити, — додав я, подаючи білет.

— Прошу, то є урядова мова на залізницях.

— Знаю, що урядова. А ви дайте зробити собі мале ярмо, та причепіть його на грудях.

Залізничник зник. А молодий сусід встав, сказав своє ім'я і що є учеником восьмої класи гімназії. Я назвав себе. Він дякував мені за поступовання з залізничником.

— Нема що дякувати. Його гордість національна не повинна була дозволити йому бути «урядовим» там, де на се немає найменшої потреби.

А про себе подумав: — Богу слава, що в нас вже є не тільки «урядові люди». Хібаж не студентами зачинає кождий нарід? І сей виглядає на дужого орла. Хібаж є сила, яка зломилаби йому крила, відірвала його від рідних гір, вбрала в чуже пір'я...?

Нас вдарив в обличчя сильний протяг.

— Сусіде, зачиніть двері! — попросив студент бородатого жидка, що вже третій раз відчинив їх, роблячи протяг на всіх, тільки не на себе, бо сидів з боку.

Але хіба жид отак відразу візьме тай послухає? Якщо

кому шкодить протяг, хай перейде до другого вагону. Ні? Або хай не їздить залізницею.

Студент вислухав дотепи, встав, зробив кілька енергійних кроків і так брязнув дверима, що аж вагон застогнав.

Се вплинуло. Прошу вас... Се видно людина сердита. З таким жарти кепські. На мить затих хайдер. Несміливо оберталися борода в сторону студента. Той сів флегматично на своє місце, але тільки вдавав, що спокійний, бо мені нагадував бомбу, що спокійно лежить, наставлена до вибуху: доста малого дотику, щоб зірвала все wokilь neï.

Поїзд зупинився. Викрикнуто мою станцію. Я зліз і покинув залізу потвору, напхану жидами. В очах стояла захоплена дівчина, у вухах вила »румба«, навколо сухі, жовті, мов пергамент, поля, а на них мертвечий знак виснаженої, спраглої моєї батьківщини.

Небо було таке, як і звичайно сіре, мов наолієний папір, але з заходу, в далеких гір та лісів насувалися пелехаті кусні хмар.

Се добрий знак. Буде дощ! Ще не пізно. Все відживе!

Р. Рекулі

Червоний прапор над Малягою

На сім місці подаємо (з Gringoire'a, 22 I) репортаж про кривавий терор червоних в Еспанії, тих, кого наші соціалісти і радикали славлять як шляхетних борців за свободу, рівність-правду, справедливість і соціалізм.

Редакція

В Малязі більш аніж деінде на півострові, комуністи ортодокси були незаперченими панами положення. З помічю сімсот в'язнів, увільнених з місцевого карного заведення зараз в перших днях революції, їм вдалося накинати диктатуру заліза стопятьдесять тисячам мешканців міста.

В Малязі не було колективізаційних спроб. Як люди практичні, червоні просто присвоїли собі громадські будинки, торговельні фірми, банкові депозити і церковні скарбниці. Кожний вибрав собі те, на що мав охоту, „зліквідувавши“ легального власника. Відтак, по сій переміні власників, Комітет протифашистівської оборони звелів мерові Естранбасаруї підписати декрет, в якому був тільки один параграф: *Toda persona que atentarse contra la propiedad de los cindadanos sera ejecuta-*

do immediatamente. (На кожній особі, що порушилаби власність горожан, виконається негайно присуд смерті).

А щоби той засіб виконувано з цілою потрібною рішучістю, злодії вибрали предсідником народного трибуналу якогось Асетата, двічі засудженого на двадцять літ тюрми за вбивство. Той Асетат, що зареквірував для свого власного вжитку готель *Imperio* і спеціально відзначився, плюндруючи Еспансько-Кредитовий Банк. Так добре вивязувався з своїх нових діловодств, що від 18 липня до 15 грудня більш аніж п'ять тисяч осіб — статистика комуністів — опинилися в Кастільо де Джігральфаро, звичайному місці масових езекуцій...

Підчас коли бувший вязень Асетат діє в Малязі, Енріко Бельграмо, секретар комуністичної молоді, очищує від „сметанки“ околицю.

Портовий робітник, трицяти літ, майже неписьменний, але кровожерний, як ніхто, він проводить „літаючим відділом“, що числить майже дві тисячі людей.

Його повага є дуже значна між міліціонерами *Френте популяр*. 19 липня, коли національна революція починала греміти, він велів змасакувати динамітом двісті жовнірів з касарні Торре Меліно. Ніодин не видобувся звідтіля.

Чотири дні пізніше Бельграмо шалів знову на *Calle 14 квітня*; тим разом жертвою його впало цивільне населення. Сотки людей, спрагнених новин, товпилися перед світильним часописом. Надіхав тоді Бельграмо зі своїм комуністичним молодняком на вантажних автах. Осатанілі „карателі“ почали правильну масакру, кидаючи пачками динаміту. Сімдесять трупів лишилося на бруку.

День передтим Бельграмо і його відділ перенеслися до Антекуерри. Підпаливши церкву Санта Марія і задусивши священника на Куева де Менга, комуністи вхопили трицять мешканців і розстріляли їх револьверами на площі Альта, змусивши родини жертв стояти на бальконах і приглядатися жаклий масакрі.

Вертаючи до Антекуерри 30 липня Бельграмо кладе червоного півня під двадцятьсім домів і наказує кинути на ті палаючі кострища сорокдвох „підозрілих“, між ними багато жінок і дітей.

7 серпня, в Гароді, відділ Бельграма вбиває судю, його заступника і їхніх жінок, пароха і вісімнадцять інших осіб. Ціле мале містечко сплюндрували, а валка звичайних і тягарових авт, навантажених меблями і постілю, вернула до Маляги.

12 серпня, опівночі, народний трибунал засудив на смерть сімох старшин з полку команданта Бенітеца. Вязнів повів з собою Бельграмо до Малягуетти і велів скинути з морської ліхтарні до моря, з ногами, обтяженими кусниками заліза.

4 жовтня, Бельграмо і Асетат ділають спільно; стодвадцятьдев'ять вязнів, яких не було часу судити, взято з цен-

тральної тюрми і перевезено до старої посілости маркіза де Горінга, чотири кілометри за містом.

Є між ними двадцять жінок, в тому шість черниць. Дістаються вони зпершу міліціантам, потім добивають їх багнетами. З черги вистрілюється револьверами мужчин. Гурткові арабських робітників звелено поховати тіла. В нагороду за їх труд, дозволено їм ограбити жертви з одіння.

Найновіші подвиги Бельграма мають дату 10 січня. Сценою тих подвигів була Марбеля, яку генерал Квейпо де Ліяно мав зайняти вісім днів пізніше.

Марбеля є малим рибаським портом з десяти тисячним населенням. Червоні добре там укріпилися, але вони знали що не можуть нічого сподіватися від мешканців, що всі були готові перейти до націоналістів.

10 січня Бельграмо почав „очищувати“ Марбелю від сумнівних елементів. Найменше триста арештувань і майже сто масових езекуцій, такий був підсумок дня.

Вертаючи до Маляги і переїзджаючи через Торре Моліно, Бельграмо докидає до своїх мисливських лаврів одинацять робітників цукроварень, які провинилися тим, що не зорганізували совет.

Статистика зладжена заходами головної кватири в Саяманці, повчає, що в двадцятьдвох місцевостях з загальним числом населення 50.000, число змасакованих осіб виносить сім тисяч п'ятьсот, себто п'ятнацять відсотків (не пораховано в тому числі виконів смерти на підставі засуджень суду). В тих самих двадцятьдвох місцевостях зруйновано стовадцять церков, каплиць і монастирів.

Мадридська влада зарядила обовязкову евакуацію цивільного населення. П'ятдесятдві особи, що відмовилися покинути свої доми, воліючи ждати національних військ, осудили злочинцями і негайно розстріляли.

Щоденник *Ель Сосіаліста* в Мадриді пише: „Не вагайтеся, міліціанти, підпалювати будинки, якби не була їх мистецька вартість, бо завжди буде се здобуток на ворогові“.

В Мадриді одинокою поживою, яку кожний може одержати, се, через недостачу палива — риж, розмочений в зимній воді. Вуголь зарезервований для публичної служби, міліції та амбасад. Щоби мати паливо, комітет оборони звелів зрубати дерева величавого парку Ретіро, одного з чудес Мадрида, тепер переміненого в пасовисько для кіз, баранів і т. п., які мають прохарчовувати міліціантів.

В околицях Мондрагону, марксісти погребали живцем дон Грегорія Мартіна Толедано, бувшого цивільного губернатора, братів Фаррозо, власників складу муки. В Манзанаресі звязаних мешканців вкидали до бочок з вина, наповнюваних пізніше сіркою. Вони гинули від удушення.

Один мешканець Сантандеру, втікач, заявив, що вісімсот закладників, вязнених на катері, заякореному в заливі,

змасакровано серед таких обставин: щоби пімстити смерть червоних міліціантів, що згинули в новій сутичці, група комуністів підплила до катеру і гранатами зрешетували його пасажирів...

Андре Сальмон подав до відома в недільному *Ле Пті Парізен*, що Амель, декан французької колонії в Більбао згинув розстріляний. В каварні *Ель Анкора* підглянули, як він перебирав чотки в зарукавнику; аsturійський міліціант доніс про те своїм товаришам.

Випадки в Леріді є типовими зразками анархії, яка не перестала панувати в місцевостях, зайнятих соціялістами. Маємо про се оповідання наочного свідка, який жив в Леріді під червоним терором від липня аж до середини жовтня, коли йому вдалося втекти.

Коли тріумфували в Леріді осібняки з CNT (Національної Конфедерації Праці) і з FAI (Федерації іберійських анархістів), утворився рід комітету, який присвоїв собі всі права і не здавав нікому звіту з своєї діяльності, ні владі в Барцельоні, ні в Мадриді. Комітет сей був у великій своїй частині зложений з давніших „лімпія-ботас“ (чистильників обуви), дуже добре знаних всім, хто подорожував по Іспанії. Голував в сьому комітеті якийсь Ля Рока, інвалід, який до недавня займався тим, що дзвонив на місцевому залізничному дворці, коли приходили або відходили поїзди. Той осібняк швидко перемінив комітет у воєнний суд, наказуючи розстріляти священників, а потім осіб, що їх вважали непевними.

Згаданий свідок оцінює на 1800 число мордів dokonаних від 24 липня до 15 жовтня. Богато з тих масакр dokonали холоднокровно серед вулиці, як нпр. напад на отця Лямоля, старого, 75-літнього пароха; хорого вхопили його з ліжка, тягнули по вулиці і розстріляли, підчас коли він благословляв своїх катів.

Інших звозили тягаровими самоходами на цвинтар, щоби їх там розстрілювати групами.

Вистарчав який небудь донос, або химера панів чистильників, щоби першого ліпшого розстріляти на кладовищі, або замордувати на отвертій вулиці.

Пароха церкви Святого Лаврентія водили вулицями, в сорочці, окруженого публичними дівками і вкінці вбито.

В своїй емісії з 5 січня с. р. радіопосильня Робітничої Партії марксівського обєднання в Барцельоні, звернулася до уряду катальонського генералітету з такими запитами:

— Хочемо знати, чому генералітет не платить своїм службовцям?

— Чому генералітет не розпоряджає вистарчаючими фондами?

— Що зробив він з приходами з експропріацій, конфіскації і — чому не сказати сього — крадіжок, до яких змушували нас?

— Треба нам в'яснити ті питання, рішуче і за всяку ціну, бо ніяким робом не хочемо, щоби революція пішла на користь лише визискувачам, що наповнивши собі кишені, вигідно почимчикують за кордон.

В селі Аравака, біля Мадрида, національні війська знайшли малий зшиток в цератовій обгортці, на 56 сторін, в якому якийсь мешканець села вів статистику осіб, розстріляних червоними від 29 липня до 18 вересня. На кожній сторінці нотував він одно вбивство. Подано там докладний опис осіб. Але чому той макабричний письменник перервав свої записки 18 вересня? Чи згинув так само вбитий?

В церкві в Аравака і в церкві в Позуельо, червоні міліціанти спровокували вівтар, пошматували святі образи, пооббивали статуї. З боку головної нави поставили вони біля себе ліжка і напроти шафи з дзеркалами, так само побіч себе, що надало цілості несподіваний вигляд спальні і місця розпусти. Спровокали механічне паніно з сусіднього шинку і подіравлені кружальця з інструменту валялися від церкви аж на середину площі. До сповідальниць поставили туалетне начиння і завішали сороміцькі малюнки. Можна уявити собі, як кінчалися ті гидкі „балі“.

Еспанський червоний уряд рішив винищити буржуазні класи.

Москва прислала дружини вбивників. Їх є багато і вони сильно зорганізовані. Мають за собою вже досвід з масакр на Україні і в Грузії. Що більше, вони є самостійні і приймають інструкції тільки від III інтернаціоналу.

Кожної ночі, в Мадриді, Барцельоні і головних містах Еспанії, їх вантажні авто їздять по вулицях. Вони задержуються перед домами, про які дано їм знати. Вбивники, з револьверами в жменях змушують сторожів провадити їх до осіб, за якими вони шукають. Чверть години пізніше жертва вже не живе.

Ті, що їх так поривають, щоби скрито вбити, без суду, не є ані ворохобниками, ані бувшими членами правих політичних організацій. Більшість, се інженери, дрібні промисловці, купці.

Вбивники з Москви хочуть таким робом винищити всіх тих, що своєю вартістю і волею представляють індивідуальну силу. Коли їх не стане на світі, червоні досягнуть назначену мету. Навіть, якщоб комуністи потерпіли поразку, не лишився більше ніхто в червоній Еспанії, що мігби зреорганізувати край. Залишаться при житті тільки агенти Москви і їх приятелі. Таким способом буде запевнена їх повна перемога.

Чи в обличчі того методичного пляну винищування середньої класи, яке має на меті віддати на ласку і неласку провирів — маси, позбавивши їх чинника рівноваги, Англія і Франція рішаються zareагувати?

Англія не бачить нічого поза небезпекою італійських або

німецьких баз на Середземному морі. Щож се за небезпека побіч рака комунізму, що зміряє повільно знищити Європу і цивілізацію?

Франція впирається і не хоче бачити небезпеки. Проте уряд знає, що у Франції починається поволі та сама організація знищення, що в Іспанії. Ще перед роком еспанці говорили так, як говорять тепер французи: „У нас не могло би бути щось подібного, як в Росії“. Розвиток подій приніс їм криваве заперечення.

Тоді, коли французький уряд не ховає своїх симпатій для комуністів і анархістів-вбивників і коли англійський уряд не проявляє енергії, Португалія, Італія і Німеччина являються в ході тих трагічних подій в Іспанії, чемпіонами цивілізації.

Ростислав Волошин

Політика большевиків на Україні за Центральної Ради

Двацятьліття від часу вибуху революції в березні 1917 збігається с. р. на східньо-українських землях з подією, що є далшим, льогічним і послідовним завершенням централізаційної й уніфікаторської політики Москви відносно України, — з накинненням їй нової т. зв. конституції УССР. Цікаво буде поглянути з перспективи двадцятьох років на ті початкові, розвиткові тенденції політики московського большевізму на Україні.

На 14-му надзвичайному зїзді рад т. зв. УССР, що зібрався був 25 січня 6. р. в Києві, щоб ухвалити нову — „сталінську“ („найдемократичнішу“, „єдину в світі“ і т. д.) конституцію — тримав „доповідь“ про її тези та обґрунтовував їх один з „преданнейших“ совхалів великої батьківщини СССР — Панас Любченко. В його промові, поминаючи паплюження українських визвольних змагань в 1917-21 рр., поминаючи слова безсилої люти осатанілої зі злоби і жаху людини на адресу діючого на українських землях визвольного руху, поминаючи всі ті неодмінні акцесорії офіційного виступу большевицьких совдостойників, — заслуговують на більшу увагу місця, де він з подякою, відмічає поміч московського народу у встановлюванні на східньо-українських землях большевицької влади.

Тільки завдяки жертвенности і видатній допомозі „трудящих братнього російського народу“ — твердили згідно на згаданому зїзді і голова його, „староста“, Г. Петровський, і „доповідач“ конституції П. Любченко — боротьба за захоп-

лення влади більшовиками на Україні закінчилася перемогою „українського пролетаріату“.

Коли з сього відкинути порожні слова про перемогу „українського пролетаріату“, то ствердження про рішальну роль московського народу у встановлюванні там більшовізму — не фраза, не чемностевий жест у бік пануючої в СССР — нації. Се сконстантування факту, ствердження безсумнівної правди про українсько-більшовицькі дужання в 1917-21 рр.; про те, що без московської помочі, в першу чергу збройної, більшовики ані не захопили б влади на Україні, ані не оборонили б, ні не втримали б її. Про се згідно свідчать у своїх споминах навіть визначні більшовицькі діячі, що „працювали“ на Україні; про се подають і більшовицькі джерельні публікації присвячені історії української революції. А особливо цікаве світло під сим оглядом кидають спомини В. Затонського і Г. Лапчинського.

Коли по „жовтневім“ перевороті 1917, в Петрограді і Московщині — владу захопили в свої руки більшовики, не було тоді в них ясно виробленого пляну діяння на Україні. Їх сили були там більш аніж мінімальні. В одному тільки панувала між усіми більшовиками однозгідність: Україна в тих чи інших границях мусіла бути в складі РСФСР, зокрема криво-різько-донецький басейн. Се вважали в Петрограді за питання життя чи смерти для справи революції. Правне і формальне розв'язання питання злуки України з Московщиною не мало для більшовиків значіння. Істнувала би тільки фактична злука, залежність і підпорядкованість України Москві. Се „геніально“ сформулював Ленін у своєму листі до робітників і селян України:

Само собою зрозуміло і загально визнано, що лише самі українські робітники й селяни на своєму всеукраїнському зїзді рад можуть розв'язувати і розв'язати питання про те, чи зливати Україну з Росією, чи лишати Україну самостійною і незалежною республікою, і в останньому випадку (отже самостійности! — Р. В.), який саме федеративний зв'язок має бути між сею республікою і Росією¹⁾.

Іншими словами: Україна може бути формально навіть „самостійною і незалежною республікою“, але в більшовицькому розумінні, се значить — повинна ввійти у федеративний зв'язок з Московщиною. Без сповнення сеї умови, думка про самостійну Україну не вкладалася в голови не то московських, але й українських більшовиків. Та сього мало: аджеж штукарі марксівської діалектики в більшовицькому документі про самоозначення України заявляли, що принцип права нації на самоопределение приобтает разноречивый характер, смотря па таму, кто определяет принцип — буржуазія ілі пролетаріат²⁾.

¹⁾ *Літопись Революції* кн. V-VI 1929 ст. VI. Д. В. України, журнал історії ПП(б)У та жовтневої революції на Україні.

²⁾ *Літ. Рев.* 1928 кн. I стор. 289.

Тобто, коли се розчовпати („а наш чоловік розчовпувати не любить“ — як писав Сганарель) — виходить, що з того засадничого принципу нема так чого ще тішитися українцям, бо ануж здійснювати його візьметься „буржуазія“ (або, коли не вигідне для Москви здійснювання свідомо напаяннується як „буржуазне“) тоді в імя чистоти „пролетарського принципу“ на самоозначення, — пожене Москва покірних, слухняних і наївних хахлів нищити „буржуазний характер“ принципу і... самий принцип! Яке докладне передбачення пізніших подій на Україні!

Отже, большевицька Москва намірялася йти старими, втертими шляхами царської, демократичної, соціалістичної. Вичерпана світовою війною вона не гайно потребувала хліба, сала і цукру, а в дальшому і залізної руди, і вугілля, й інших мінералів, що їх могла їй дати тільки Україна. Тому встрявання „трудящих братнього російського народу“ у внутрішні справи України — було згори перерішене в позитивному сенсі. Залишалося тільки відкритим питання тактики московського большевицького уряду і його поприхачів на Україні супроти української влади.

Тактика ся змінялася в залежності від зміни укладу революційних сил на Україні; не всюди була однакова, пристосовуючися до місцевих обставин, і спиралася головню на використання психічних моментів. Треба признати: Москві добрих концептів не бракувало.

Конфлікти — свідомо і пляново заогнювані большевиками — між Тимчасовим Правительством і советом салдатських і робочих депутатів (СС і РД) закінчилися в Петрограді розігнанням всеросійських установчих зборів і приходом до влади большевиків. Повторити тодіж ту саму історію на Україні, зокрема в Києві — большевики не могли з двох причин: поперше тому, що відповідником революційного уряду СС і РД — совнаркому в Петрограді, який виріс у боротьбі з Тимчасовим Правительством, — був у Києві український уряд Центральної Ради. Центральна Рада була фактичним виразником волі революційної України, провадила від її імени (з різними вислідами) боротьбу з Тимчасовим Урядом — і з сеї причини користувалася великою популярністю серед широких мас — тож ідентифікувати її з Тимчасовим Урядом в українському масштабі вже через те не можна. Подруге, київський совіт салд. депутатів підтримував туж таки Центральну Раду, і був настроєний протибольшевицьки³⁾. В можливій боротьбі за владу на Україні при кінці 1917 р. большевики могли рахувати тільки на переважаючу частину не-українського чужонаціонального (москалі, жида) робітництва і „військових частин головним чином московських по національності“⁴⁾.

³⁾ *Літ. Рев.* 1929 кн. V-VI стор. 5.

⁴⁾ *idem* 1928 кн. IV стор. 9.

Цікаво, що в більшості великих промислових міст на Україні, в Одесі, Катеринославі, Харкові, Миколаєві тощо совіти робіт, деп-ів були не большевицькі, а меншевицькі. Сей факт і зумовлював їх неоднакове й суперечне відношення до большевицького перевороту та невиразне напочатку становище їх в боротьбі большевиків з Центральною Радою.

В українським селі — большевики й зовсім ніякого впливу не мали. „В той час большевицьким організаціям не вдалося ще дістатися на село“... писали вони. Читаємо тамже ствердження, що „селянство було настроєне проти диктатури пролетаріату“⁵⁾.

В силу історичних причин, зокрема в силу колоніальної політики російського царату, — пробують пояснити деякі марксистські історики — українське селянство ставилося з упередженням і вороже до всього того, що йшло з півночі, з Росії. Се використало українське куркульство для того, щоб потягнути за собою маси середняків та селянської бідноти.... Куркуль на Україні був в господарстві відносно більше міцним, політично активним, культурним і організованим, аніж його московський побратим⁶⁾.

Налякані стихійним зростом політичної свідомости українського села, його активністю, — нотували большевицькі діячі з страхом, що

національні українські партії і групи дуже швидко стали поважною силою не тільки на селі: одночасно вони стали укріплятися і в місті, знаходячи відгомін і опору в дрібнобуржуазних верствах міського населення...⁷⁾ Все село переходить до Центральної Ради, до неї ж йдуть деякі національні елементи робітництва, вся українська дрібна буржуазія, інтелігенція⁸⁾. —

панічно сигналізували спостережливі суспільні „дослідувачі“.

Отже для нагального переведення „жовтня“ на Україні у большевиків не було в достаточній мірі місцевих сил. Тому, щоби здійснити його — вони роблять цілий ряд спроб і заходів, працюючи головним чином, не покладаючи рук над створенням своєї війскової сили (робітничо червона гвардія) і паралізуючи сю силу — у ворога та посилюючи відтинок пропаганди. Сю останню довели большевики до рівня свого роду „мистецтва“.

Тимчасом на день 17 грудня (нового стилю) 1917 київський областний комітет (опанований большевиками), в порозумінню з Леніном скликав до Києва всеукраїнський зїзд сов-ів Салд., Робіт. і Селян. Депутатів розраховуючи таким чином „мирним“ шляхом зліквідувати Центральну Раду і захопити владу в свої руки. Аджеж Центральна Рада була наче центральним виконавчим комітетом

українських селянських, салдатських і робітничих рад, то природно було — гадали большевики — сей ЦВК на всеукраїнському зїзді перевибрати... Колиб Центральна Рада не згодилася на перевибори, вонаб виявила сим свою протирадянську істоту і большевики малиб можливість протиставити їй, як узурпаторці („захватчице власті“) правдивий всеукраїнський радянський уряд⁹⁾.

⁵⁾ ibidem.

⁶⁾ *Літ. Рев.* 1929 кн. VI-VI стор. 5.

⁷⁾ idem 1928 кн. V стор. 8.

⁸⁾ ibidem стор. 99.

⁹⁾ *Літ. Рев.* 1928 кн. I стор. 264.

Я навмисне навів сі міркування впорядчиків зїзду, щоб виявити, які причини спонукали большевиків скликати його і які надії чи попросту пляни вязали вони з скликанням зїзду. Все решта на зїзді — мало бути маскою, звичайним баламутством мас, так добре відомим пізніше „большевицьким балакунством“.

Все прийняли під увагу ініціатори зїзду, все вираховували, одного тільки не передбачили, а саме — що на зїзді большевики будуть у скандальній меншості. Вироблена організаційним бюрою норма представництва мала на меті штучно забезпечити на зїзді перевагу робітничим і салдатським делегатам, які в свою чергу мали дати більшість большевикам, бо Областний Комітет об'явив таку очевидно-кривдячу для селян норму заступництва на зїзд: губ. рада салд. і роб. дел-ів мала вислати по 7 представників, а селянська — 4; повітова рада салд. і роб. дел-ів по 3., а селянська по 2; і т. д. Але Селянська Спілка, що переводила вибори селянських депутатів перехитрила Областком, вирівняла число селянських делегатів (обираючи по 1 представникові від кожної волости), так, що на 1500 душ делегатів на зїзд, робітників було не більше 10%, а большевиків, (тому що військові були здебільша настроєні протибольшевицьки) всього кількадесять. Зїзд, на який прибули представники від усіх українізованих військових частин, а також від матросів-українців балтійської та чорноморської фльоти — відчинив голова Сел. Спілки — Стасюк. Коли в міжчасі большевик В. Затонський намагався щось говорити від організаційного бюро, на його адресу посипалися оклики: „геть большевиків!“ і саля не дала йому прийти до голосу. Розлягається спів українського національного гимну, а *Zapovim* вислухав зїзд стоячи. Провал большевиків був очевидний.

Тогож самого дня, коли в Києві почав радити Всеукраїнський Зїзд СР і СД — Центральна Рада одержала відомий нахабний ультіматум від московського совнаркому. Сей останній під загрозою, що розпичне воєнні діяння проти Центр. Ради домагався в неї негайно припинити: переташовування війська (підлеглого генеральному секретареві військових справ), дальшу українізацію військових частин і відмовитися від роззброювання советських полків і робітничої червоної гвардії, а вже роззброєним — повернути зброю. Крім того Совнарком вимагав пропустити на Дін (отже впустити на Україну!) московське військо проти Каледіна і співпрацювати з тим військом.

Джерел сього ультіматуму треба мабуть шукати не лиш в тактичних посуненнях московського уряду. Не були вони також викликані „ваеиною неабхадістю“ — як пробують *post factum* пояснювати большевики; але „простим інстинктом державного і класового самозахощання“ та не від „апаснасті со старани буржуазії“ — як тамже читаємо, а від г о л о д у. Бож „атправка прадавощствія на север задержівалась“,

а 16 грудня генеральний секретар харчових справ — „офіційно заперетил вивоз з України хлеба“¹¹⁾. А вже 17 грудня надійшов згаданий ультиматум¹²⁾.

Над ним і оберталися головні наради другого дня зїзду. Колиб склад його був інший, такий, якого сподівалися більшовики, сей ультиматум напевно послуживби гаслом до отвертого виступу проти Ц. Ради. Але так Зїзд остаточно пригвоздив лицемірство, демагогію і посягання Москви на українські землі.

Вислови довіря для українського уряду Ц. Ради, резолюції звернені проти більшовиків, як московських імперіалістів — приймала сяя оваціями, оплесками, співом, нечисленним же більшовикам під оклики — „ганьба, геть!“, трудно було навіть дійти до голосу. Словом, як схарактеризувала україножерна *Ніевская Мысль*:

Зїзд скликаний більшовиками для повалення Центральної Ради і встановлення на Україні більшовицької влади, перемінився у величаву протибільшовицьку демонстрацію¹³⁾.

На зїзді панувала така неприхильна більшовикам атмосфера, побільшена ще отриманим від Совнаркому ультиматумом, що делегат Шахрай, промовляючи від більшовиків, уважав за вказане з притиском зазначити, що „сей ультиматум, на нашу думку, є непорозумінням, яке мусимо зліквідувати без пролиття крови“.

Але ся заява не відпружила відношення до більшовиків і на такому зїзді, їхнім делегатам робити було нічого¹⁴⁾.

„У Петрограді — стверджує В. Затонський — таки голодно було“ (*Лит. Рев.* 1928 кн. IV стор. 99).

Нарадившись та усталивши плян дальшої „діяльності“, більшовики покинули зїзд, залишаючи на ньому тільки двох обсерваторів. Біля шістьдесяти „сецесіоністів“ (на 1500 делегатів!) київського зїзду подалися до Харкова, де притягнувши до участі в „сецесіоністичному“ зїзді — делегатів криворізько-донецького областного зїзду, що тоді зібрався був до Харкова — оголосили себе „правдивим“ всеукраїнським зїздом рад салд. і робіт. дем. „при участі делегатів від селян“.

Що се був за „зїзд“ та ще й „всеукраїнський“ — шкода писати. Досить згадати, що навіть криворізько-донецький областний зїзд, до якого долучилися сецесіоністи з Київа, не був правосильний, бо не була на ньому заступлена представниками половина всіх рад області, як вимагала постанова попереднього зїзду. Про се говорилося і ста-

¹⁰⁾ і ¹¹⁾ *Лит. Рев.* 1928 кн. I стор. 264.

¹²⁾ Вже значно пізніше, бо при кінці січня 1918 р.

¹³⁾ *Лит. Рев.* 1928 кн. I стор. 273.

¹⁴⁾ „В такой зоологической атмосфере советской делегации нечего было делать“ — читаємо в одній джерельній праці. (тамже стор. 265 і 274).

вилось під увагу зібраним на тому ж таки зїзді. Але більшість присутніх делегатів большевиків „в сілу ісключительно па-літическаво мамента“¹⁵⁾ постановила признати зїзд правосильним, ба — заавансувала його на „всеукраїнський“! Далі, тому, що большевики мали вже вироблений плян ділання та більшість на зїзді — пішло все як по маслі.

Зїзд (124 делегати!) оголосив Україну „радянською республікою у федерації з Росією“, „скасував“ Центральну Раду, як „опору буржуазної реакції“ і обрав „єдиний всеукраїнський радянський центральний орган влади“ — ЦВК¹⁶⁾.

Найкраще свідоцтво тому оперетковому ЦВК дав у своїх споминах пізніший народний секретар освіти т. зв. УССР — В. Затонський, якому до речі не вадило прийняти той уряд з рук сьогож ЦВК.

Коли по здобутті большевиками Київа (в січні 1918 р.) — тому ЦВК треба було переїзджати до столиці України, він трохи забарився, бо „виявилось, що котрийсь з його членів, матрос-чорноморець, родом з Полтавщини, недалеко від Харкова, мав... женитися і запрошував ЦВК в цілому складі до себе на весілля... Хлопці, звичайно більше воліли їхати на весілля, аніж до Київа. З великими труднощами... вмовили сього молодого відкласти... весілля на час „після Київа“¹⁷⁾. Чи треба ще щось додавати до характеристики сього найвишого органу „радянської України“? ЦВК вибрав президію в такім складі: Медведєв, Артамонов, Решетько (провідник професійного руху кравців у... Петрограді, мав мандат від ростівської ради!), Данілевський і Сивков. Він жеж „іменував“ перший народний секретаріят „українського“ совітського уряду.

З сим „іменуванням“, як і виборами і взагалі усіми „актами“ новоспеченої „влади“ на Україні, була чиста комедія. Інспірував усі песунення української совітської влади московський Совнарком, а зокрема особисто Ленін (який весь час утримував контакт з Харковом через спеціальних висланців). Виконавцямиж його волі, керманичами „роботи“ на Україні, головною спружиною діяння харківського центру, була купка московських большевиків „прикамандірованих“ до української справи. Вони були головними режисерами всякого роду зїздів, виборів, іменувань, призначень. Георг Лапчинський, Євгенія Бош, В. Люксембург, Юр. Пятаков, ось хто впри помочі кількох місцевих перевертнів В. Затонського, М. Скрипника, Шахрая — провадили большевицьку політику.

На тринацять обсаджених міністерських ресортів — (їх харківський уряд назвав „народними секретаріятами“) вже поминаючи не-українську національну приналежність 10

¹⁵⁾ там же стор. 278.

¹⁶⁾ Центральний Виконавчий Комітет (*Літ. Рес.* 1928 кн. I стор. 159).

¹⁷⁾ там же 1929 кн. V—VI стор. 126.

секретарів — „добре знали українську мову й вільно говорили по українськи лише Затонський, Скрипник, Шахрай і Мартянов..., Лапчинський і Люксембург... недавно приїхали на Україну“ з Московщини. Не дивно отже, що „офіційні публікації“, які

Народний Секретаріат уважав за потрібне видавати неодмінно двома мовами... було видано надзвичайно важкою, а то й просто неграмотною українською мовою, бо... частенько в Харкові перекладати на українську (мову — Р. В.) не було ко-м у¹⁸⁾.

В своїй діяльності харківський уряд був просто експозитурою петроградського совнаркому, чи — як стверджують самі члени тодішнього нар. сек-ту —

ми зовсім не розмежували своєї законодавчої компетенції й компетенції петербурзької ради народних комісарів, хоча вважали сей уряд за загально-федеральний, а себе за місцевий, краєвий.

Таж і міністерством закордонних справ харківський уряд тоді не займався, бо

міжнародно політику ми вважали за прерогативу центрального федерального уряду...¹⁹⁾.

Якуж національну лінію міг вести отой „український“ уряд?

...Цілковите ігнорування національного питання навіть серед нашої провідної групи, ...люксембургіянство тов. Бош, ...відсутність у нас ясного розуміння нашої ролі для відродження української нації —

се все по свідцтву Г. Лапчинського примушувало бунтуватися навіть деяких нар. секретарів.

Що се за уряд український — обурювався Шахрай — що його члени зовсім не знають і не хочуть знати української мови? Що не тільки не користуються ніяким впливом серед українського суспільства, але воно навіть ніколи й не чуло раніш їхніх прізвищ? Що я за „український військовий міністр“, коли всі українізовані частини в Харкові мені доводиться роззброювати, бо вони не хочуть йти за мною на оборону радянської влади? За єдину військову підпору для нашої боротьби проти Центральної Ради ми маємо лише військо, що привів на Україну з Росії Антонов і що на все українське дивиться як на вороже, контрреволюційне?²⁰⁾.

Накази нової „влади“ — (що могли відноситися хіба до самого Харкова і простору кількох сусідних повітів, не занятих урядом Ц. Ради), легковажили не лиш периферії, але й самі „харківськіж товариші дуже неохоче виконували розпорядження всеукраїнських радянських органів“²¹⁾.

Харківський уряд був чужий для України. Се відчували й самі т. зв. народні секретарі: ім „тяжко було звикнути до своєї „міністерської ролі“ та часто здавалося, що все се „не насправді“²²⁾.

¹⁸⁾ і ¹⁹⁾ *Лит. Рев.* 1928 кн. I стор. 165, 168.

²⁰⁾ *Лит. Рев.* 1928 кн. I стор. 171—172.

²¹⁾ *Лит. Рев.* 1928 кн. I стор. 168.

²²⁾ тамже стор. 172.

І щойно факт, що

„ЦВК України у відповідь... дістав телеграму, де Рада Народних Комісарів... повідомляла, що надалі всяке фінансування України всяка посилка туди грошей з центру йтиме виключно через український радянський уряд²³⁾).

поділав на харківських „товаришів“.

Хоч „український“ совітський уряд вже існував і діяв, проте Ленін добре бачив всю штучність його, докладно здавав собі справу з його непопулярності і чужости Україні, тому пробував ще раз використати для своїх плянів Ц. Раду. З сею цілю він вів переговори з деякими українськими партіями (ес-ерами, друзями радикалів), щоб підминувати і розсадити Центральну Раду шляхом внутрішнього перевороту в ній, з тим, що українські ес-ери, захопивши владу перейдуть до табору большевиків. В сей спосіб сі останні опинилися безпосередньо при владі, а посередно через популярну в ті часи Ц. Раду — сього українського революційного парламенту — притягнули до себе широкі українські маси. Коли переговори не дали бажаних Ленінові вислідів, — „російській республіці прийшлося помогти советизації України — (1918 р.) зброєю силою“²⁴⁾ — цінічно признаються большевики. З усіх сторін посунуло на Україну московське військо.

Ще раніш збольшевичені робітники київського арсеналу здійсмають відоме — січневе повстання в Києві. Його здушує уряд Ц. Ради, але зі сходу йде на столицю муравйовська орда. Основну силу харківського уряду становили загони червоної гвардії, що прийшла з півночі під командою т. т. Березіна і Ремньова. Їх і вирядили на Київ під командою бувшого царського жандармського полковника Муравйова.

В міжчасі Ц. Рада оголосила IV Універсалом — самостійність, а 29 січня під Крутами відбувається наша — як казав Е. Маланюк — „національна проскомідія“. Три сотки цвіту української молоді гине за волю України, боронючи Київ в той час, коли в ньому кілька тисяч (здеморалізованого і розкладеного большевиками) війська проголошує злочинну „неутральність“. Ц. Рада примушена залишити Київ, куди вриваються „революційніе войска, посланніе рабоче-крестіянським правітельством російской республікі²⁵⁾... — як писалося у відозві харківського „українського“ уряду. Муравйовські банди вчиняють погром і різню українців у Києві.

Ремньов, Муравйов та компанія, сі пройдевіти та авантюристи, спекулювали на чуттях маси, граючи на її розгнізданості, свідомо ту розгнізданість підтримуючи²⁶⁾.

— пише про них Затонський.

А Ц. Рада, покидаючи столицю перед переможною силою ворога — жала тільки те, що для справи організації і тво-

²³⁾ тамже стор. 168.

²⁴⁾ тамже стор. 265, 266.

²⁵⁾ тамже стор. 293.

²⁶⁾ *Лит. Рев.* 1929 кн. VI—VI стор. 117.

рення української армії перед сим — на протязі десятих місяців революції — сіяла. Згадати хочби розправу її з „полуботківцями“ в липні 1917 р., коли то Тимчасовий Уряд руками Ц. Ради — ліквідував військову українську силу, яка народжувалася революційним порядком. А тодішній генеральний секретар військових справ бідкався, що генеральний військовий комітет „стратив свій авторитет в очах військової округи, слухаючи дорікань в тому, що не може відправити на фронт тисячу своїх українців“. Не на фронт тоді треба було військо висилати...

Большевики правильно оцінили „дух“ полуботківців і тих, що за ними стояли, пишучи про них:

Проникнути зоологічеським націоналізмом і глибочайшей ненавистю ко всьому руському, „московському“, оні лозунг „самостійності“ України панімали іменно как от деление от „Москowie“... Недовольство політикой Керенского у них объяснялось лишь тем, что это правительство „москалей“, с которм па одной етой причіне надо бороться²⁷⁾.

По берестейським мирі нефортунний харківський „уряд“ „виємігрує“ — до Москви, дехто з большевицьких діячів йде в підпілля працювати проти української влади. Розпочинається другий період „праці“ большевиків на Україні під німецькою окупацією.

Не позбавлена особливого інтересу ще й політика большевиків супроти українців на Берестейському мирі. Відомо, що спочатку московська делегація признала повновласть делегації уряду Ц. Ради — заступати Україну. Та згодом се право вона заквестіонувала, висуваючи як „українську делегацію“ представників харківського уряду Шахрая і Затонського. Німці „повновластей“ сеї делегації не признали, але спомини її недошлого голови Затонського про приготування до мирових переговорів варті згадки. Інструкції до Берестя давав Затонському (хтожби?) — Ленін. Радив

запропонувати німцям... умови, такі самі для них вигідні, як пропонувала Центральна Рада... бо формально вони були не такі вже важкі,... взагалі порадив не дуже торгуватися з німцями. Найважливіше тепер мати передишку... Україну шкода буде втратити²⁸⁾.

В сих інструкціях, уділених Леніном Затонському, весь сенс колоніальної політики Москви супроти України.

І коли Україна в минулому замість використати дрімучі в ній і частинно пробуджені стихійні сили, яких большевики не перецінювали, для державно-творчих змагань, змарнувала їх пізніше в отаманщині, то причинилися до цього в першу чергу ті, які взялися тією силою кермувати і не стали на висоті свого завдання. Ті, які (автохарактеристика!) були твердо переконані, що

²⁷⁾ *Літ. Рев.* 1928 кн. I стор. 278.

²⁸⁾ *Літ. Рев.* 1929 кн. VI—VI стор. 118—119.

в карти виграє найпевніше — шулер, в політиці — брехун, дури світ, нахаба, насильник, в торгівлі, фінансових справах — шахрай, брехун, спекулянт²⁹⁾.

З такою психікою політичної верхівки, держави ніхто ще не збудував, не збудувати її було і нам. В політиці виграє той, хто знає чого він хоче і до чого послідовно, вперто і витривало прямує.

Володимир Кубійович

Зміни в стані людности на українських землях в СРСР

Населення кожної країни улягає невинним змінам. Навіть якщо число його лишається те саме, то вже є воно вислідом відходу (смертність) і приходу (уродини) такого самого числа осібняків. Звичайно біланс народин і смертей є позитивний і повстає природний приріст людности. Природний приріст є найважливішим чинником зміни стану населення, далеко важливішим від другого, а саме мандрівок.

Мандрівки людности в Європі збільшилися сильно в XIX ст. ізза цілої низки причин, як можливості переселення селян, (знесення панщини), розвитку індустрії, яка притягала людність, розвитку комунікації, який улегшував виміну людности, опанування великих, слабозаселених просторів європейцями та відчинення їх імігрантам, при рівночасному аграрному перенаселенню великих просторів Європи. Частинно були це мандрівки скеровані з певної держави, чи національної території за її межі—зовнішні мандрівки, частинно — внутрішні мандрівки в межах тої самої країни. Внутрішні мандрівки полягають головню на перепливі людности з сіл до міст, на процесі урбанізації.

В сій статті хочемо коротко зясувати всі оті рухи на території підсовітської України, при чому обмежимося до останніх 40 років.

Природний рух людности

Природний приріст людности на українських землях був перед війною й по війні одним з найвисших в Європі. Відзначався високим числом уродин, середною смертністю й — як вислід — високим природним приростом. В розвитку природного руху людности на українських землях можна легко

²⁹⁾ М. Шаповал *Велика революція і українська визвольна програма* стор. 257.

виріжнити три фази: 1) передвоєнну до 1913 р., 2) воєнну 1914-1922 і 3) повоєнну 1923-1929.

Природний рух людности на самій підсовітській Україні представлявся перед війною так:

Роки	На 1000 мешканців припадало:		
	народин	смертей	природного приросту
1891—1900	49·1	29·9	19·2
1901—1910	44·6	26·4	18·2
1911—1913	42·6	22·9	20·2

Як всюди в Європі, так і на Україні зменшувалося з часом число народин, але також і смертей так, що природний приріст залишався такий самий і виносив річно 1·8—2·0‰. Різниця між поодинокими областями українських земель були невеликі. На загал природний приріст ставав більшим в напрямі на схід і південь. Найнижчий природний приріст мало найгустіше заселене Правобережжя.

Війна принесла з собою зменшення народин, які спадають навіть до 23‰, та збільшення смертності (в деяких роках до 40‰), так що на місце сильного приросту людности, наступив її убуток. Сей стан тривав на українських землях в СССР аж до 1922 р., в сьому році наступив убуток людности задля високої смертності звязаної з викликаним в степовій смузі московським урядом голодом. Рік 1923 є ще роком переходовим, а 1924 се вже перший рік коли природний приріст людности знову зростає.

Відсоток уродин по війні не зменшився на українських землях в СССР, отже природний приріст людности по війні став більшим як перед війною, як се видно з таблиці (числа для самої підсовітської України — на 1000 мешканців):

Роки	народини	смерти	прир. приріст
1924—1925	42·6	18·6	24·0
1926—1927	41·1	18·0	23·2
1928—1929	36·6	17·1	19·5

Але роки 1924-1927 представляли демографічне optimum на протязі останніх десятиліть. Географічне розміщення природного приросту є подібне, як перед війною: найсильніший приріст і найбільше число уродин мають околиці, які ще могли прийняти людність, а саме степ і Підкавказзя, менший лісова смуга, а найменший перенаселене Правобережжя. На північній Кавказі виносив природний приріст для 1926 р. 27·4‰ (45·6 уродин, 18·2 смертей), а для Криму 27·0‰ (42·2 уродин 15·2 смертей).

Як представляється природний рух людности на українських землях в СССР по 1929 р. не знаємо, бо СССР є одинокою країною в Європі, яка такої статистики не веде. Побачимо, що природний приріст впав невдовзі до 0, а навіть смертність перебільшила народини.

Зовнішні й внутрішні мандрівки

Лише частина природного приросту українців залишається в краю, бо великий відсоток його емігрує за межі своєї батьківщини.

Міграційні процеси на українських землях були сильні від перших зачатків нашої історії задля їх окраїнного положення. Наша історія, то в великій мірі історія колонізації. Українська нація була в тому щасливому положенню, що могла дорогою колонізації поширити кількакратно свою національну територію. Як відомо, колонізаційний рух зі східноукраїнських земель йшов в першій половині XIX ст. головню на південь, в степову Україну, в другій половині на Півкавказзя й на Надволжанщину, а від кінця XIX ст. до Азії.

На протязі чвертьстоліття 1890—1914 вимандрувало з українських земель до Азії разом $2\frac{1}{2}$ мільона виселенців, з чого $\frac{1}{2}$ мільона або 20 % повернуло до рідного краю. Перепис людности в СРСР з 1926 р. начислив на території Азії 1,100.000 осіб уроджених на території українських земель, себто майже виключно українців, а число українців замешкалих в 1926 р. в Азії треба обчислювати на кругло 3 мільони. Число емігрантів з самої підсовітської України (себто осіб, які вродилися на УССР, але мешкали в 1926 р. за її межами в інших частинах СРСР) подає той сам перепис на 1,801.000, з чого 899 тис. (49·8 %) виемігрувало до Азії, 347 тис. (19·3 %) до півн. Кавказу, 175 тис. (9·7) до Надволжанщини, 80 тис. (4·5 %) до Криму, а 300 тис. (16·7 %) до інших областей положених в Європі.

Рівночасно, як вже знаємо були українські землі також тереном іміграції. Перепис з 1926 р. начислює 999 тис. осіб, які в моменті перепису перебували на підсовітській Україні, та вродилися за її межами. З сього 736 тис. походило з російських земель, а 70 % поселилося по містах. Були се частинно робітники, які поселилися в промислових областях, головню в Донбасі, частинно російські чиновники, які наплинули головню до більших адміністративних центрів (Харків, Київ).

В цілости втратили українські землі в СРСР дорогою мандрівок за роки 1890—1930 яких 3 мільони людности, а в тому самому часі приплинуло на Україну яких 2 мільони чужинців.

Далеко трудніше від зовнішніх мандрівок є обхопити й представити внутрішні мандрівки. Можна се зробити лише на підставі порівняння місця замешкання осібняків з їх місцем уродження. В світлі тих чисел зазначається переплив людности з перенаселеної середньої України на південь, в степову смугу й на Крим, на Півкавказзя, та до більших міських осередків, головню до Донбасу.

Білянс всіх мандрівок так зовнішніх, як і внутрішніх представляється для українських земель в СРСР на підставі перепису людности з 1926 р. так: Ціла середня смуга — лі-

состеп — тратить людність за виїмком околиць двох великих міст Київ і Харкова, які притягають сильно людність і мають через се позитивний білянс мандрівок. Лівобережжя має навіть більші страти населення, як Правобережжя, бо се останнє на перенаселення реагує зменшенням природного приросту й більшою інтенсифікацією господарки, Лівобережжя — еміграцією до Азії. Невеликі страти в мандрівках виказує північна, лісиста Україна, якої людність збільшувала ще до недавніх часів свою життєву площину дорогою заміни лісів на орну землю, а також густіше заселена частина степової України. Позитивним є білянс мандрівок для тих хліборобських частин України, які є ще слабо заселені й через се можуть ще приймати людність, а саме для переважної частини степів, а в далеко більшій мірі для Криму і Підкавказзя. Найбільший приплив населення має Донецький басейн, якого гірничі й металургійні промисловості притягають численну людність з далеких просторів.

В який спосіб впливали мандрівки на зміну національних відносин на самій українській території? Якщо до якої області наших земель емігрує таке число українців, що творять вони серед загалу імігрантів більший відсоток, як творять взагалі всі українці в порівнанні зі всією людністю — то в сій області побільшується відсоток українців, в противному разі зменшується. Очевидно на зміну національних відносин впливає також низка інших чинників, як величина природного приросту у різних націй, справа зміни національності, тощо, та ми беремо на тому місці під заввагу лише мандрівки. В переважній частині українських земель іміграція не має поважнішого впливу на зміну національних відносин, та є також області, які улягають українізації під впливом мандрівок і інші, в яких українці поносять страти. До перших належить переважна частина степів, спеціально їх західна частина, Крим та околиці Київ і Харкова. До всіх тих областей є приплив українського населення так сильний, що під його впливом збільшується відсоток українців. Спеціально треба підчеркнути, що еволюція відносин йшла в напрямі українізації степової області — разом з Кримом — сеї степової смуги, яка мала й має такий великий відсоток українського елементу, а яка для нас так важна з огляду на своє надморське положення. Однак в східній частині степів еволюція йшла в некориснім для українців напрямі: тут до Донбасу й сусідної з ним маріупольської округи був приплив чужинців — майже виключно москалів — сильніший від припливу українців, задля знаної нам вдачі українського хлібороба. На 460.000 імігрантів до Донецького басейну походило з України лише 32%, а аж 56% з російських областей, себто приплив росіян був майже у двічі сильніший від припливу українців. Еволюція йшла в напрямі виразно некориснім для українців: в 1897 р. виносив уділ української людности серед загалу імігрантів ще 45%, в 1926 р. вже тільки — як знаємо — 32%. Некорис-

ний був також розвиток національних відносин на Підкавказзі, бо й тут був приплив росіян сильніший від їх уділу в національному складі всієї людности.

Вислід мандрівок можемо характеризувати в сей спосіб.

Під впливом еміграційних процесів скріплювався український стан посідання в степовій смузі, та лише в західній частині, півд.-східні окраїни, а саме промисловий центр України — Донбас й Підкавказзя поносило страти. Сі страти є для нас тимбільше болючі, що вони відбувалися на окраїнах, яких національна приналежність вже задля самого положення в сусідстві чужинців загрожена. Рівночасно збільшувався український стан посідання в Азії, спеціяльно в середній і на Далекому Сході.

Зміни в стані людности

Знаємо вже природний приріст людности на українських землях в СССР і її мандрівки й тепер буде нам легко зрозуміти ті переміни, які зайшли там в останніх десятиліттях. Менше більше точно можна представити ці зміни лише для літ 1897—1926, бо лише для тих років маємо переписи; про зміни в поодиноких фазах сього періоду можемо говорити лише загально. А вирішнюємо три фази розвитку людностевих відносин: передвоєнну, воєнну й повоєнну.

Перед війною — мимо сильної еміграції був природний приріст людности все таки сильніший й за час 1897—1913 р. приросла людність 9-ох українських губерній о цілих 30%. Сей приріст був найсильніший в степовій смузі і на Підкавказзі та Кримі. Міста приростали дещо сильніше, як села, та поступ урбанізації не був ані частинно так сильний, як в середній, чи західній Європі.

В часі війни наступило зменшення людности задля надвишок смертности над уродинами, страт на доростах і еміграції і свідомому винищуванню нашої людности Совітами. Сама підсовітська Україна стратила за роки 1914—1922, яких 13—15% всієї людности. Сі страти були найсильніші в степовій смузі, де було найбільше міст, які задля знищення большевиками торгівлі стратили великий відсоток своєї людности (Одеса мала в 1912 р. 620 тис. мешканців, в 1923 ледви 324 тис.).

Від 1923, зглядно 1924 р. виступає надзвичайно корисний розвиток людности на українських землях в СССР задля знаного там вже великого природного приросту людности, а слабої лише еміграції, бо селянин заспокоїв свій голод землею бувших поміщиків. Міста в добі „Непа“ знову ростуть.

Зміну в стані населення України за 1897—1926, себто в часі межі двома переписами людности бачимо з табелі:

Природні області	Людність	Приріст люд. в 1897-1926 в ‰		
	в 1897 р. в тис.	всієї	міської	сільської
Полісся зах. част.	1.240	42·7	41·4	43·1
" сх. "	1.940	31·6	22·6	33·8
Правобережжя "	6.800	23·7	47·2	21·2
Лівобережжя	5.260	42·0	68·4	38·0
Курщина й Вороніщина	1.750	25·7	23·1	25·8
Степи зах. част.	3.210	36·5	14·0	40·7
" схід. "	3.650	49·3	81·2	44·6
Донбас	730	125·7	159·0	93·2
Крим	430	65·1	33·6	107·6
Північний Кавказ	3.580	55·2	97·8	49·9
Українські землі в СССР	28·590	39·2	55·2	35·4

Людність міст приростає скоріше від людности сіл: в 1897 р. мешкало в містах 15·8‰, в 1926 р. вже 17·9‰. Сей поступ урбанізації є доволі нерівномірний. Сильний поступ урбанізації виступає лише на півд.-сході, бо лише частина наших земель має трівкі підстави для індустріялізації. В півн. Україні є стагнація урбанізації, а в західній частині степів навіть її упадок, задля упадку — в наслідок большевицької господарки — тамошних торговельних надморських міст, в першій мірі Одеси.

Не буду тут писати подрібно про зміни людности по 1926 р., себто по даті другого загального перепису людности, бо про се писав я недавно на іншому місці*), по друге не є ті числа зовсім певні, бо підставою їх є не новий перепис людности, а лише приблизні числа подані адміністраційними властями.

Наслідком колективізації села й форсованої індустріялізації, наступило в роках 1920—1932 сильне пересунення людности з сіл до міст. Дальші страти сільської людности наступили наслідком насильної висилки соток тисячів селян за межі України Московою, а ще більші наслідком голоду в 1932/33 р. спровокованого большевиками. Зміни сіл реєструють большевицькі урядові джерела так:

Область	Річний приріст в ‰	
	1931 р.	1932 р.
Советська Україна	+ 13·0	— 4·0
Півн. Кавказ	+ 14·5	— 46·6
Крим	+ 5·0	— 17·5

Зміни в стані міської й сільської людности представляються за 2 роки 1931—1932 так (річний приріст в ‰):

Область	Людність		
	Міська	Сільська	Вся
Советська Україна	+ 38	— 6·5	+ 4·5
Півн. Кавказ	+ 56	— 54	— 42
Крим	— 2·6	— 12	— 64
Центр. Чорноземна обл.	+ 28	+ 11	+ 14
Край Дол. Волги	+ 62	— 5·9	— 31
Інші області СССР	+ 122	— 8·9	+ 22

*) Зміни в стані населення на українських землях в СССР за останні роки. *Mélanges de Géographie offerts à M. Václav Svambene Praha* 1936.

Вже від 1929 р. починається убуток людности по селах, а сильний ріст в містах. З часом сей убуток стає так сильний, що мимо приросту міст людности в цілости убуває — навіть в світлі московських джерел. Спеціально сильний убуток людности виступає на Півн. Кавказі, де спротив багатих селян відносно колективізації був найсильніший. Ся людности катастрофа діткнула лише українські землі, бо російська територія має в тому самому часі нормальний і доволі сильний приріст людности. Треба ще завважити, що приріст міської людности, яким так чваняться большевики зменшився вже в 1932 р., а в 1933 р. наступив навіть їх упадок.

Большевицькі джерела подають в останнє стан людности на 1 січня 1933, себто не подають змін, які наступили в 1933 р., в якому найбільше лютував голод. Та подають вони стан людности 29 більших міст на 1 січня 1934 р. В містах тих приросла в 1932 р. людність о 9·2 0/0, а в 1933 вже зменшилася о 1·7 0/0!

6 січня 1937 р. переведено в СССР другий совітський перепис людности й внедовзі будуть опубліковані перші його висліди. Але і з поданих вже чисел, можна собі уявити образ систематичного, плянового винищування нашої людности, яке завдячуємо фактові, що вибухла в 1917 році українська революція, як і в 1905, — була задушена Росією...

Евген Маланюк

Мислі в роковини

(1917 — березень — 1937)

I

Оптимізм — щой казати! — завжди є спасенний, що більше, є се первень — для всякої чинности — насущний, як хліб щоденний. І немає потреби доводити тут від тисячоліть званої аксіоми.

Можнаб лише радити, що саме тепер, як ніколи перед тим, оптимізм, судячи з поточних публікацій, знаходить своїх визнаців і апостолів серед сьогобічного нашого суспільства. Більш того, специфічний оптимізм рішуче починає захоплювати більшість суспільства, стає нечувано — популярний, робиться, вибачайте на слові — модний.

І оттут, мимохіть, приходять застереження. З'являється почуття тривоги, що змушує нас навіть під загрозою стягнення на себе чергових громів за „вічний песимізм“, за „окислительство“, за „дефетизм“, бачніше придивитися отому, мало не епідемічному, літературному оптимізмові.

Зробити се варто не лише сприводу вельми повчальної річницї, а й тому, що події відбуваються в занадто вже при-

скоренім ритмі, в ритмі, який може несподівано, обернути наших найясніших оптимістів на найчорніших песимістів.

А того роду екстрем належить уникати хочаб для заохочення здорових нервів.

II

Український оптимізм виглядає здебільша дивно і підозріло.

Се не анегдот, а факт, що існує один демократичний еміграційний діяч, який, наслідуючи певного святого, що завжди повторював — „діти, любіть одне одного“, при кожній нагоді повторює: „час за (не на, а за!) нас працює“.

Ся сентенція є також колективною вірою цілої політичної партії, що звязала свою долю з таємничою ролею II інтернаціоналу. Ми не помилилися дуже, коли отсе вигідне *credo* модного оптимізму перенесемо й на ширші кола нашого суспільства, без різниці ідеологій та світоглядів.

Не дивниця, що при того роду оптимістичних настроях, кількість напр. „тоже-націоналістів“, а навіть „расистів“ зростає в нас нині в темпах справді стахановських. Адже „час за них працює“ — чому ж не пристати на таку симпатичну „самоходову“, майже моторізовану ідеологію?

Люди, які — в масі — донедавна ще були переконані, що Україна починається від „Енеїди“ Котляревського чи просто від „Чудацьких думок“, нині, на підставі свіжо прочитаної брошури, з побідними вигуками Колюмбів, деклямують про „власний характер від кількох тисяч літ“, про „тяглість чотирох-пяти тисяч років“, про траків і Кібелу, праісторію і проісторію.

Куди не кинути оком, кругом самі Чи н-овники, Націдримцісти, Р а с-істи (так чисто-абесінського, як і лапаноїдального типу) і інші не менш войовничі кандидати на варягів.

Ще вчора молодий чоловік писав пролетвірші про класову боротьбу, а сьогодні — гай-гай! — конструує поему про Олега та імперіялізм.

Чудо масового навернення — тай годі!

Картина — як на „зовнішнього“ глядача — просто стрясє своєго оптимістичною грандіозністю. Та на тім не кінець, бо хвиля модного оптимізму є така потужна, що має тенденцію розливатися не лише в майбутнє, але й в минуле. Отже попутно довідуємося, що українці, взагалі, з роду-віку були націоналістами, що скритими націоналістами були не тільки діячі Центральної Ради, але й щільно законспірований п. Винниченко, до якого не вмився й Валенрод.

Здавалосяб — лише радіти. Але не треба бути великим аналітиком і знавцем рідної характерології, щоб зрозуміти, що той модний оптимізм український дуже мало мав спільного з оптимізмом Святослава чи Богдана, а ще менше з вірою

деологічних рухів нашого апокаліптичного століття. Підстав того оптимізму належить шукати значно ближше і плитше, серед, на жаль, гіршої, хоч і не менш рідної частини українських психічних навичок — не гіпербореєсько-тракійско-скитських тисячоліть навіть, — лише серед найближшого рутенсько-малоросійського століття.

Се все таж випробована філософія нескортого цехмайстра Куперяна. Се все тойже універсальний спосіб „перелицьовування на язык малоросійський“. Се все таж незнищальна (а якаж куца!) „хитрість з собою“. Се все таж недобра інерція невольницької мімікрії, що ще й досі заховала крітерії „общеполезних і дешових книг для народа“, воловячий темп „нумо до праці, брати“. Се солодкавий чад просвітянських каганців, що розпорошували племін і згущали темноту. Се — в довгій летаргії бездержавя набути „мертвотушність“, що забиває все живе і творче, і хронічний „культурний епігонізм“, що в його мертвих стінах кількакратно заламувався Куліш, підтяв крила Шевченко, викривавився Франко, муміфікувався заживо Костомаров, „відмовчувався“ Стефаник, задушився Хвильовий. Се той нерухомий духовий задух, якого не витримують ніякі бувші, теперішні й майбутні Башкірцеви...

До оптимізму, як методи, до його життєвої і життєво-побутової ролі може бути відношення лише позитивне. До ляйбніцького оптимізму, як світогляду, маємо поважні застереження філософічної природи (легко бо він, знижуючись на землю, переходить в той *optimisme béat*, з якого глузував Сорель). Але до оптимізму, який — без ніяких об'єктивних причин — як *deus ex machina* зродився на вище окресленім, досі до кінця незліквідованім, традиційнім підложу — не маємо довіря.

Під модною маскою популярного „масового“ оптимізму (виключаємо одиниці, що до нього дійшли самотійно і за нього відповідають особисто) в значній мірі криється традиційний гоголівський Пацюк з його безпідставними мріями про вареники, що по дорозі автоматично вмачатимуться в сметану і самі мандруватимуть в рот.

III

Жарти на бік. Вистарчить лише загально здати собі справу зі змін, що зайшли над Дніпром, щоб жарт замінився на гримасу муки.

Свідоміць, що зміни ті зайшли в процесі нерівної хоч і грандіозної боротьби з апокаліптичною бестією, що зміни сі Москва окупила й окупає дуже тяжко, — се не може бути для нас ані втіхою, ані підставою для пасивного оптимізму: „час за нас працює“, або — „націоналізм охоплює цілий світ, отже!“..., або — „вступили в добу самоозначення націй, отже!“... і пр.

Се може бути єдино наукою, яка, на жаль, покищо дає висліди далеко неспівмірні з „платнею за навчання“.

Мало хто уявляє собі ту білу Абісінію, що повстала по 1933-34 „навчальнім“ році в країні „тихих вод і ясних зор“. Мало хто уявляє собі ту смертельну адміністраційну мережу плянованої організації визиску і деградації, що нагадує хіба устрій фелашського Єгипту, коли цілу країну обернув Кремль навіть не в „воєнне поселеніє“ Аракчєєва, лише у вязницю каторжної праці, пляново позбавленої навіть крихти невільничої радости, крихти вязничної творчости.

Були колись оптимісти, які повторяли, що „з мужика мене не скинуть“. Але в СССР доведено, що той оптимізм наївний, і що не лише „мужика“ можна позбавити „мужидтва“, а й людину можна „зматеріялізувати“ до стану тварини, цілком „неорганізованої матерії“.

Коли за останнього плянового голоду 1933 року українському народові зроблено біологічну вирву в розмірі кілька мільонів людських жертв (не говоримо про систематичне вирізування його нервів і мозку), то тут ані „грунтовне знищення поміщицького землеволодіння“, ані „пам'ятник Шевченкові“ (серед харківського бруду і сміття), ані врешті уславлена „украмова“ (що догасає в постаті „одново з двох радних язикоф УССР“) — не можуть бути навіть тінню „історичної компенсації“.

Просимо вірити п. п. оптимістів, навіть тих, що черпають свій оптимізм з справді глибоких археологічних покладів і протісторичних джерел, — що не маємо заміру страхати, „винуватити власний край“, сіяти дефетизм, чи припасовувати до нашої батьківщини „засаду, вироблену чужим расовим організмом“. Звертаємо лише — кудиінде звернені — оптимістичні погляди на далеку від всілякого оптимізму дійсність, дійсність, що її мусимо переборювати, перемагати повсякчас. Перемагати не трусливим, плитким, легковірним, і безвідповідальним оптимізмом струся, лише повсякчасною творчою чинністю; чинністю духовою, а не демагогічною „батьорістю“, справжнім, а не святочним лише моральним напругенням. Мусимо українську дійсність повсякчас передовсім духово компенсувати.

Самого оптимізму тут, напевно, не вистарчить. А навіть, зважаючи на зловісну генезу того оптимізму і досвід останнього двадцятиліття, можна вважати того роду оптимізм за чинник ослаблення, демагнетизації, навіть наркотизування.

Коли мит чи мета, якимиб величними й могутніми самі в собі не були, не знаходять необхідних контактних точок на дійсности, коли між мітами і дійсністю залягає „неелектропроводна“ порожнеча, тоді і міти, і мети позістають — з цілою своєю потенціяльною потужністю — громом за горами, фатоморганою в пустині, примарою у млі.

Нація є те, що було й буде, що складають її мертві,

живі і ненароджені, а ті мертві часом воскресають і перемагають. Але полишати все, як робить частина оптимістів, лише на предків, складати увесь тягар лише на небіжчиків, апелювати лише до археології — се для живих, коли вони дійсно живі — дещо за богато.

IV

„Гори каміння, що на груди мої навалили, я так легенько скинув, мов пух! Я негасимий Вогонь прекрасний, Одвічний Дух“ — так виспівував дух історії — устами Тичини — року Божого 1917.

В час чуда. В час коли „оптимізм“ міг бути оправданий. Бо в час чуда все могло статися, отже і кількатисячлітнє каміння різних тисячолітніх наверствовань могло дійсно переісточитися в „пух“, в порох віків. Для сього треба було, щоб на голос історії, так само чудово, повсталала „конгеніальна“ йому духовна енергія обудженого з летаргу народа. Та, видно, занадто грубі й занадто численні були ті скитські, тракійські, сарматські, готські та гунські наверствовання. Той спресований „пух“ був, може, гірший за каміння...

М. ин. (маленький ліричний уступ!) — трудно повстримати здивовання, бачучи, як дехто черпає свій оптимізм з самого-но переліку назв тих важких людських хвиль, що пропливли по древній землі українській, правдоподібно по головах її відвічних тубильців. Чи ж таке вже веселе й „будуюче“ заняття тішити уяву диклічними процесами навал і перерваній державности, здійснюваної тими чи іншими „варягами, — іонійцями чи готами? Все се — треба знати, зокрема добре усвідомити собі „варяжський“ момент при будівництві державности, — але чи належить аж спеціально пишатися надмірним „богатством культур“ і надмірною кількістю назв завойовників безборонного інертного хліборобського „субстрату“? Та ж завдання духового озброєння народу, „металізації“ хліборобської психіки, завдання перебуудови (отже й „нищення“ дечого, хочби воно було навіть „органічним вицвітом віків“) стоїть нині перед нами у всій своїй історичній неблаганости. Бо на тім власне й полягає ціла справа, чи нарід наш залишиться в найблизшій добі знову „субстратом“, чи таки зробить останнє зусилля і стане нацією.

Археологія українська має величезні заслуги, зокрема щодо аналізу українського культурно-національного творива, комасації історичного нашого маетку і зміцнення самого почуття історизму. Але булоб зле, колиб всі раптом зайнялися археологією, перейнялися специфічним археологічним „оптимізмом“ і з археології черпалиб — в наш грізний час — душевний спокій і спокусливо-мальовничу анти-кулішівську „рівновагу“.

Переживаємо час, що найменш надається на самозаквіт-

чування предківськими лаврами, на відпочинковий оптимізм „кількатисячлітньої тягlosti існування на одній території“. Переживаємо час, коли жити „на дурничку“ не можна, коли мертва в ній капітал історії, вже не дає процентів навіть у тих народів, які своєї історії ніколи не видержавлювали. Щоб історично жити в ролі дієвих осіб історії, а не „існувати“ в ролі „дієвих людей“ з старих малоросійських комедій, — потрібна невсипуща історична чинність, висока історіотворча (отже ідеотворча) напруженість і — якже далеке від мальованого оптимізму — почуття відповідальності.

Коли з тими єдиними критеріями придивимось до сьогобічної української духової творчості, творчості (щоб там не проповідували доморослі соціалісти) вільної від „законів“ марксизму, побачимо в ній, попри знані нечисленні винятки, загрозливі рецидиви найфатальніших „традіцій“ минулої — від року 1917 — доби.

Як на палімпсесті, записанім, здавалося навіки, суворими письменами започаткованої року 1917 історичної апокаліпси, ось зачинають знову проступати забуті „доісторичні“, „передпотопові“ букви.

„Нагода“ пройшла — так здається вічному просвітянцеві — і казка починається від початку... що правда, з дещо змодифікованою термінологією, бо „так як люди, так і ми“.

Отже маємо наново найгірші уривки позитивістичної арітметики всуміш з старомодним провінційальним декадентством; пересипане нафталіною народництво і „згоду в сімействі“ під грізними псевдонімами мало що не „расизму“; православно-соціалістичні ірмоси, аранжовані під масонський маюфес і єдинофронтний фокстрот; глибокомислено-фельшерські трактати про „милозвучність“, пошесть графоманського рукоблудія під етикеткою найгопачнішого псевдо-націоналізму; мистецьке гаркунзадунайство, що удає найостатніший „париж“ і найавтентичнішу „Європу“; автентичний провінційальний фейлетонізм, задрапований в тогу загально приступної науковости і т. д. і т. д.

А за всіма тими галапасами і фарбами бовваніє традиційно-мертва душа, що мертво ісповідує релігію, власне кажучи, куркулячого матеріялізму і незмінно вірить в універсальність вивісочно-перемальовувальної „українізації“, яко єдиного засобу на все.

Був колись соціалізм, — отже бралася відповідна кількість фарби, перемальовувалося і ось готовий був „єдиний шлях до України“. Є тепер націоналізм, та сама процедура — і ось хмара „попутчиків“, „тоже-націоналістів“, — вже другий „єдиний шлях“. В одній руці фарба жовта, в другій — блакитна. Рот дерев'яно редітує нашвидку позичені слова. Але безформна, непорушна, вогнетрива постаць — все таж.

Ні. Ще завчасно ховати горячого й пекучого Пантелеймона Куліша. Заламувався? Так, але не зломився. „Без сін-

тези"? Хай пробують тепер синтезувати ті, що „з синтезою“. Падав? Але й взлітав і, може, частіш, аніж падав. Захоплювався? О, яким вогнем! По пожежі Мотронівки, над попелом рукописів, запалювався наново і феніксом відроджувався знищений многолітний труд — вогонь на вогонь! „Прометеїстичний хлестаковізм"? Блискучий, але порожний дотеп українського київського інтелігента. Песіміст? Якийже актуальний досі той його творчий песімізм і яка конечна компенсація неплідного традиційного оптимізму. Прокуратор? Так. І ще довго навіть „народе без пуття“ буде потрібне*), як характерологічно-необхідний домпінг, як активізуюче мemento. „В ім'я чужинних доктрин"? Ні, в ім'я національного життя і під загрозою національної смерті. Горячий і пекучий Панько Куліш, з діда-прадіда козак, не був ані доктринером, ані „принципіалістом“, ані — що найважливіше — епігоном якоїбудь культури. Трагічний Дон-Жуан і Дон-Кіхот в одній постаті, він ціле своє роботящо-творче життя („мені ніколи жити на світі“) пропалав нерозділеним коханням до єдиної Прекрасної Дами. Але Вона для нього не втілювалася і залишилася мстивою мрією, суворою, часом гнівною до нестями, до сліпоти — Музою, і, може, врешті, занадто вже „матеріалізованим“ символом дикої („вовчок“), неодоленої української Деметри, „дебелой матрони атлетіческою сложенія... с немалой дозой коварства“**), — Марією Марковичкою. Дульцінея оказалась Альдонсою. „Мені залишилася самота, але я виконаю все, що можна, і на самоті“ — писав він з хутора на схилі віку.

V

Пер Гінт: *(відступає)*

Назад, вперед, чи вгору, вниз, чи вправо, вліво, — однаково!
І тут, і там — не досягнуть. Хтож ти? Зявись! Ні слова.

Голос:

Я є Кривий...

Пер Гінт: *(посувається напощаки)*

Не розберу, чи мертве, чи живе
Деся шарудить. Липке й важке, розлізле щось пливе
І мручить, збуджений мов звір.

(кричить)

Суди! Ставай до бою!

*) Шевченкові не витикають ані „Погибнеш, згинеш Україно! Не стане знаку на землі“, ані гризучого сарказму: „І гармонія, і сила, музика тай годі... Що ті римляне убогі! Чорт-зна-що — не Брути!.. У нас Брути і Коклеси!... Не наміряємося Куліша прирівнювати до геніального поета, але нагадуємо, що й Шевченко був „прокуратором“ не в меншій мірі.

**) Зі спогадів рос. критика Скабичевського. Див. також М. Грушевський — *В трицяті роковини Куліша* (Україна № 1-2 Київ 1927). Се одна з найбільш глибоких в нашій літературі статей про Куліша, що поважно захитує знаною концепцією Єфремова про Куліша, як людину „без синтези“.

Кривий:

Кривий не є такий дурний, щоб битися з тобою.

Пер Гінт:

Ти мусиш, бестіє!

Кривий:

О, ні. Кривий перемагає без бою.

Генріх Ібсен — *Пер Гінт* акт II.

Ми ніколи не грішили прихильністю до динамічних явищ і відчуттям динамічних понять. Статика була і є більш до вгоди нашій традиційній психіці і важкоплинному нуртові нашої крові. Може в сім коріниться певний елемент національної молодости (якої з черги?), але напевно є й значна частина віддавна законсервованого примітивізму й інертності.

Не від нині повелося в нас повторювати такі поняття, як „нарід“ (*народ*) чи навіть „нація“, яко поняття, що окреслюють щось раз-назавжди дане, закінчене, усталізоване, статичне. І, речимося, що 90 % тих, що уживають (і надживають) тих понять, не додумуються, що „нація“ є поняттям динамічним *par excellence*, є живим, отже більш або менш напруженим процесом, безперервним „становленням“.

Доба позитивізму, народництва й матеріалізму внесла в сі поняття величезну плутанину, що тяжить — у нас спеціально — до нині. Напр. слово „нарід“, затруте віддавна російським „народом“, не випадково приходиться вживати обережно або, частіш, замінювати його словом „нація“. Більш-менш так само, як „кляси“, штучний є й запозичений „соціальний“ поділ на „люд“ і „нарід“. Життєдатний, расово-міцний „люд“ є явище націотворче і тільки в спеціальних умовах, „стабілізуючись“, може деградуватися до властивого статичного і безформного стану „племені“. „Племя“ се те, що втратило „расу“ і структуру. А, власне, дуже часто в нас, кажучи слово „нарід“, мають на думці то „племя“, то до рівня племені знижений „люд“, отже категорію біологічну, елементарну, позбавлену керунку і в нутрі діючих формотворчих сил. Тільки творчий взагалі (а формотворчий зокрема і передовсім) подув нації дає елементарному етносові життя, структуру і обличчя.

Та процес національного формування — і в тім цілий парадокс — відбувається зовсім не „закономірно“, „гармонійно“ чи іділічно. Нація повстає як динамічне переборення етносу-племені-люда, як заперечення племенної фізіологічності, як опановання етнічної стихії і одуховлення її. Нація — се невисипуща внутрішня „боротьба“ сил формотворчих і ідеотворчих з інертною масою („більшістю“) етносу.

В процесі тієї „боротьби“, коли вона відповідно поглиблюється і „стабілізується“, відбуваються певні пересунення і перегруповання глибинних „субстратних“ наверхствувань, що з'являються на поверхню нації в постаті типових сталих „коєфіцієнтів“, які надають духовому і фізичному обличчю нації видимі ознаки „раси“. В одірвані від внутрішніх динамічних

процесів національного становлення, себто внутрінаціональної боротьби нації з етносом, деклямації про „расу“ залишаються лише порожніми деклямаціями. Поза межами „нації“ — „раса“, властиво, не проявляється, або існує в занадто вже „матеріалізованих“ формах, як „раса“ муринів чи чувашів.

Сакраментальні „сорок мільйонів“ в зіставленню з своїми націотворчими силами дають поняття про масу, що ті сили мають в процесі національного тривання — переборювати й опановувати. Що ж дивного, що носії тих сил, в моменти тяжких ударень з „масою“ та її блаженно-етнічним оптимізмом, воліють замість нього творчий „песимізм“, воліють замість „расової“ іділлі — трагічну (а не „кумедну“) концепцію життя, а часом навіть — на потіху „оптимістичної“ більшовости — „заламуються“, як невсипущо-творчий, невичерпально-пломінний, помордований, поранений і подоманий, але незломний Куліш.

Була незмірно-важкою та боротьба за часів Куліша. Не в вона легкою й тепер, хоч, звичайно, булбб недоцільним негувати цілий ряд грандіозних „геологічних“ зрушень, що зайшли в межах нашої національної спільноти. Але в загальних рисах постать „внутрішнього ворога“ залишилась та сама.

В несправедливо півзабутій драматичній поемі Ібсена Реєр Сунт, сій свого роду Божественній Комедії нордичного світу, є незвичайно глибокий образ. Се сцена, коли Пер Гінт бореться в піймї з Пересічністю, що в Ібсена носить імя *Великого Кривого*. Даремно Пер Гінт рветься на всі боки, хочаби спіткати ворога, *Великий Кривий* „липка, невидима маса“ — залишає Пер Гінтові „однакову віддаль вгору і в низ, вправо і вліво, вперед і назад“ і, „творючи опір“, властиво, не приймає бою. Даремне гукає Пер Гінт: „Йди, бий!“ *Великий Кривий* „розважно“ відповідає: „Нема дурних, щоб битись... *Кривий* без боротьби перемагає... Поволі перемагає *Кривий*“. Вінбо є непобідимий в своїй інертності і з своїми здібностями — все втягати в свою безформну, липку, тупу й сіру масу. В останнім моменті, коли вже Пер Гінт, вичерпаний страшною боротьбою без бою, так і не побачивши ворога, падає, ратують його „церковні дзвони й релігійний спів“. Але власне тому, що „був занадто сильний“ і, як, маліючи й зникаючи, каже *Великий Кривий*.

Перемогати повсякчас внутрішнього *Великого Кривого*, зробити ще останнє, найостанннше, але найтрудніше й найстрашніше духове зусилля! Ніхто й ніщо, ані час, ані конюнктура, ані „політика“, — за нас — сього невблагано-конечного історичного завдання не виконають. А історія неохоче дає поправк...

Devius

Від „держави“ до „на- роду“

Вибух революції 1917 стріла польська політична думка з недовірям. В обставинах, серед яких зайшла та подія, значила вона скріплення центральних держав, в чиїх руках знаходилися тоді польські землі. Се були часи, коли багато говорилося про *Brotfrieden*, часи Берестейського миру, коли з революцією пактували генерал Гофман і граф Червін, коли хвилі тої революції били об Буг і об Збруч. В Варшаві сидів Безелер, отже використати революцію для себе вона не мала змоги.

З упадком центральних держав, ситуація змінилася. Революція — сеж був розвал царату! Подія, що голосною луною відбилася в цілм світі, окришила мріями уярмлені царом народи, мріями, здавалось згаслими на віки. В польській політичній думці вставали з мертвих постаті Баторих і Жулкевських, кольорів нового життя набирали поживклі сторінки Сенкевича...

Але рівночасно і революційна Росія обходила тоді свої найбільші тріумфи. Напроти себе стали: ідея Ягельонів (офіційно-наднаціональна) з одного боку, з другого — ідея III-го інтернаціоналу (теж наднаціональна). Їх зудар наступив в 1920 році на Україні. Сей рік був переломовим в розвою обох наднаціональних ідей, найвищою точкою їх розмаху. Від тоді дається їм відворот на „згори приготовані становища“.

Що се були за становища?

В Росії — се було становище староросійського національного патріотизму. Наднаціональна ідея комунізму, мимо завзятих спроб, завела. В Болгарії, в Польщі, в Німеччині в 1923, в Естонії в 1924, в Англії, в Китаю 1927, в Італії. Навіть в завойованих країнах — на Кавказі, на Україні маси не горнулися під її прапор. Тоді нишком зачалося пересовування віх: замість „пролетаріату“ — прийшов „трудовий народ“; замість партії — бюрократія з гоголівського *Ревізора* (на червоно); замість „світової революції“ — „рбдіна“; національ-комунізму ще нема, але вже лянується гасло: „національне діло комунізму“; замість Маяковського приходять — Пушкін; замість союзу народів — новий „Союз рускаво народа“ і один совітський народ; замість рівности й братерства — опрічнина і земщина, як за Івана IV; замість політбюра і зїзду совітів, — чорна сотня і новий самодержець з титулом „отца народів“, що був плягіатом давнього титулу — „даря-батюшки“. „За веру, царя і атечество“ — се старе гасло видобули назад з помийної ями історії і зробили офі-

ційним прапором нового режиму. При чім — „вера“, нова московсько-кремлівська комуністична віра, уподібнилася до старої синодсько-петербурської мертвої віри послушних чиновників папи-царя...

Наслідки зудару 1920 року дали себе знати і в польській громадській думці. Большевицька Росія не втратила тут свого престижу. Часи 1919 року, коли казали совітським делегатам: „ви — трупи...“, не віримо в ваш людський гатунок“ (I. K. *Codzienny* 18 II), минули. А тепер *Dziennik Narodowy* (9 II) пише: „Те, на що нині дивимся (в СССР) може разити наше естетичне і моральне почуття. Але се не повинно заслоняти ясности нашого політичного погляду, ні заваджати зробити висновок, що за східною нашою границею повстає велика світова потуга, покликана відіграти велику роль в житті людськості“... Вибльована „потуга“ московського боа конскріктора заворожила не одного приклонника Дмовського, і не тільки Дмовського. Правда, не брак в пресі голосів, які протиставляють тій потугі — мрії про нову „середню Європу“ під своїм проводом, про підбиття „монгольської сфери“ і пр. Але Александер Свентоховський (розмову з ним приносить *Dziennik Popularny*) називає ці мрії — „бездумною фанфаронадою політичних сліпців“, хімерою, що не даючи нічого, відвертає увагу суспільности від важніших річей — від шкіл, шпиталів, доріг і пр., від свого роду „пятилітки“ в одній країні: репандт до сталінського „соціалізму в одній країні“. Тут, як і там — був се вислід усвідомлення нереальности наднаціональної ідеї. Большевізм — як були переконані Свентоховський і *Dziennik* — сконсолідувався, СССР перестав бути васиш-ом. З другого боку для здійснення великої наднаціональної програми минулих віків — потрібні були свої Кіплінги, Родси і Льюїс африканські. Чи вони були? Та й велитенські чорноморські простори не були Африкою, ані їх людність — берберами. Зачалася критика Сенкевича. А *Różoga* Косак-Щуцької була ностальгічним „реквіємом“ трильогії. Зачарованій великим взлетом нації треба було дати новий прапор, коло якого моглаб гуртуватися наново. Тим прапором — став старий прапор зперед 1917 року, — замість держави (państwo) — нація (naród). Ворожість до східного сусіди затрачувала поволі характер великого історичного спору, як його мислив нпр. Холоневський (*Istota walki polsko-rosyjskiej*) або тепер мислить Гітлер. Ся ворожість обмежилася до поборювання чужої соціальної доктрини, але лише в середині своєї нації. А в деяких колах суспільности ся ворожість навіть уступила місце сильній інфільтрації тої доктрини. Замість мрій про нову середню Європу — старі цінности: віра, рідна мова, рідна раса. Відворот на ці ідейні становища почався сімнадцять літ тому, спершу повільно, а від 1936 — пішов приспішеним темпом.

На ці позиції на вернулася т. зв. група „направчів“, яка

зачала підкреслювати „ролю народа в життю держави“, „його незалежну економічну силу“, потребу еміграції жидів. Про погодження ідеї „держави“ з ідеєю „народу“ зачали говорити на найвищих становищах в республіці. Про неї було в знаній заяві в соймі проти антижидівських виступів, але — „овшем“ — за економічне унезалежнення від жидівського фінансового і торговельного капіталу. В тімжеж сенсі звучали мелянхолійні спогади здобувця Вільна (I. K. *Codzienny* 4 XII м. р.) про Грунвальд, Кірхгольм, Варну, Хотим, Цецору, Відень, Смоленськ, Клушин і Москву. „Обвинувачуємо молодь, що не має ідеалів. А ми... який маємо сьогодні ідеал? Відповідь повинна бути“, коли не хочемо „топтатися на місці“ — говорив в соймі ген. Желіговскі.

Відповідь не дала на себе чекати. Оте „овшем“, „нарід“ замість „держави насамперед“, ота свого роду нова п'ятилітка на основі не наднаціональної, а національної ідеї, (одна держава — один нарід) — се було відповіддю на питання „який маємо сьогодні ідеал“. Зближення „державницького“ табору до „народовецького“ стверджує і жидівська преса, а в останнє на сіоністичнім зїзді (*Chwila* 15 II) посол Еміль Зомерштайн, який, під оплески слухачів заявив, що той „табор, який в році перевороту прийняв був засаду — держава передусім, нищучи всі партійно-суспільні виключности, — взяв тепер за свій — прапор Хієнопаста“... І не можна сказати, щоб жидівська преса в сім випадку цілковито не мала рації. Коли відемаршал Медзінський, у відчиті в дискусійнім клубі, ствердив, що „те, що в 1905 р. Дмовський і Пілсудський ворогували між собою, не має тепер найменшого значіння“, що „син ендека і син пілсудчика підуть разом“, — то посол Дудзінський зложив йому gratulacji і заявив, що „пан маршал перейшов на його подвіря“ (*Chwila* 13 II)... Коли згадати ще, що лізі угруповання — PPS, Легіон Млодих, *Zet*, *Młoda Wies*, Союз польських учителів (ZNP) з *Płomyk*-ом, різні фракції людовців, — давно виреклися тих „фанфаронад“, про які писав Свєнтоховський, звертаючи увагу лише на „власне подвіря“, апелюючи від „фраз“ до „почуття дійсности“ (*Dziennik Popularny* № 62), а коли захоплюються „фанфаронадами“, то скорше радикально-соціального змісту, коли згадати, що регіональна політика переходить на новий щабель (своєрідне „ународовлення“ православної церкви) — то ясно усвідомимо собі шлях, яким простує думка польської суспільности. Від наднаціонального клича — „держава передусім“ до чисто-національного — „нація передусім“. Національ-демократія має з чого тішитися. Її перемогу признає зовсім їй неприхильний *Bunt Młodych* (10 II), який стверджує, що нпр. на нашій терені програма національ-демократії остаточно взяла гору. *Dziennik Narodowy* (18 I) тішиться з „велитенських ідейно-політичних перемін“ на користь своєї ідеології. „Віра“ підкреслюється більше або менше (різними гуртами), „мова“ — однаково сильно, як ознака свого племені, „раса“ — иноді майже в сенсі Розенберга, иноді — як „lud“ і його соціальні

домагання, але се не змінє річи: нова триєдина формула стає майже загально-обов'язуючою. Ідею, яка одушевляла „трильогію“ заступає на наших очах соціалістично-радикальна передвоєнна ідея *Polski Ludowej* або *Polski Narodowej* Дмовського.

Найкращий вираз дає їй *Dziennik Narodowy* (14 II), лише коли він каже, що „є се ті самі засади, які стали фундаментом життя й політики народів, що репрезентують нову Європу“, то очевидно основно помиляється. Бо національна структура великих народів Європи, Франції, Італії, Німеччини — є фактом, а та, про яку мріє *Dziennik Narodowy*, як про бажаний „фундамент життя“ — є тільки побожним бажанням часописі. Але з сього побожного бажання випливає програма Гертиха і Васютинського. Коли наднаціональна (великодержавна) ідея — бодай в теорії, коли не в практиці — мріє про „один народ“ лише під оглядом політичним, то національна ідея Гертиха і Васютинського — мусить мріяти про один народ також і під оглядом культурно-національним і навіть релігійним. Для наднаціональної, „моцарствової“ ідеї габсбурської монархії нпр. було все одно, чи її вірні слуги є культурно німці, чи кроати, як генерал Боровіч, героєм останньої війни. Коли йому, по розвалі монархії, запропонували вступити в сербську службу, генерал гордо відмовив, бо, мовляв, Караджоржевічі нічим не висші від Боровічів. Велика наднаціональна ідея, велика імперська думка, так сильно в'язала до себе сього кроата і його земляків, що для тої ідеї байдуже було, чи ті габсбурські патріоти називалися Фрідріхами чи Світозарами, чи їх рідна мова була німецька чи слов'янська. Там окремість культурно-національна (чи релігійна) не руйнувала збірноти, якої символом і двигуном, що надавав їм динамічну силу — була наднаціональна імперська думка. Збірнотаж, позбавлена такої думки, збірнота, яка тримається вкупі ідеєю одної мови, раси і релігії — вже не байдужа на національно-культурні (чи релігійні) „ухили“. Вона мусить старатися їх мінімілізувати. До таких консеквенцій допроваджує і той відворот від наднаціональної ідеї, який логічно випливав з удару двох наднаціональних ідей, про який була мова і який виражається нпр. в програмі Гертиха і Грабського.

Гра обох наднаціональних ідей скінчилася „в нічию“, третя, національна, ідея, що повстала наново в 1917 в Києві, не здійснювалася, але не далася абсорбувати. Тоді тут прийшов здвиг від „держави“ до „народу“, від нападу до оборони; від східньо-європейського розмаху до стремління до домашньої консолідації, до уніфікації того, що є, до Васютинського. Коли автор *Вогнем і мечем* здобув величезний вплив на уми передвоєнного покоління, то на повоєнну дійсність його вплив показався меншим від впливу Гломбінського.

Що програма Гертиха є наскрізь утопічна, се не змінє річи; вона набирає популярности серед земляків її автора. Стає їх дороговказом. І се мабуть є найважливіша консеквенція, яку вони з 1917-20 рр. для себе витягнули і про яку треба знати.

Л. Граничка

Стефаників світ*)

I

Буду свій світ різьбити як камінь.
Слово своє буду гострити на кремені моєї
душі і намочене в труті-зіллі пускати
буду наліво...

І слово своє ломати буду на ясні соняш-
ні промінчики і замочу його в кожній чічці
і пускати буду направо.

— — — — —
А в своїм світі я живу, живу!
Як безумний бреду хмарою своєї фантазії.

В. Стефаник: *Моє слово.*

Поет сотворив свій власний світ. Цікаво було б приглянутися цьому світові, побачити, які краски там переважають, які там тони панують, який провідний мотив брешить від *Синьої Книжечки* аж до *Синів і Межі*. Ми бачили в першій частині нашої праці¹⁾, що деякі критики затемнили Стефаників світ, окутали сивою мрякою. Деякі бачили тільки те поетове слово, що «намочене в труті-зіллі» і не хотіли доглянути Стефаникових «ясних соняшних промінчиків», замочених в чічках, які то промінчики «пускав» творець направо. Зі Стефаником твориться в нас те, що робили з творчістю Шевченка: його зачинають реклямувати для себе всі партії. Ми розуміємо, що навіть зі скупой об'ємом Стефаникової спадщини можна викроїти поодинокі думки, що будуть «пасувати» навіть до протилежних ідеологій — та чи не буде се надуживанням поетового імені? Чи автор *Камінного хреста* не назвавби такого панка — «дурнем», або навіть «свинею», як часто любив звати тих, що докучали йому влізливим запитом: «Чому не пише?»

Великі таланти — власність цілого народу, й кожний напрямок, кожда ідеологія найде у творах великих письменників щось таке, що виказує їх програму... А в Стефаникових новелях-оповіданнях найдеться такого багато!²⁾

Воно правда, що творчість дійсного письменника, се немов чиста здорова криниця, з якої всі можуть пити. Та

*) Див. *Вістник* кн. II б. р.

1) Пор. *Вістник* 1937 кн. II. стор. 124—132.

2) В. В.: *Василь Стефаник Рідна Школа* 1937 ч. 1 ст. 9.

треба протестувати, щоб до неї не вказали з брудними ногами, щоб не було так, як роблять московські більшовики з Шевченком, які вважають автора *Кобзаря* за віщуна приходу на світ таких «геніїв», як Ленін і Сталін. Щось подібне роблять в нас вже й тепер зі Стефаником. Його вважають за поета «селянської бідноти», за «оборонця покривджених», за «співця кращої селянської долі», за поета «любови до всього, що ще слабе, безпомічне, а добре і гарне». Для К. Коберського Стефаник

перш усього людина..., що шукає того вселюдського, до шування якого нас усе життя закликав Драгоманів.

Феденко бачить у Стефаника не «взагалі українського поета» — тільки «поета поневолених і пригноблених у першій мірі». «Він поет — людяности». Згаданий Коберський знайшов родиною «людяности» навіть у такому безкомпромисовому оповіданні, як *Злодій*. Сеж вершок перекручування авторових думок! Чи в сьому оповіданні найважливіше те, що Кум Максим відходить, — бо йому жаль злодія, — чи те, що зробив Гьоргій разом з Михайлом? Гьоргій зве «мнекого» Михайла «зальопаною» бабою, та й сам Михайло оправдується за свою поведінку, бо він «не до сего». К. Коберський «правдивий сенс» Стефаникових оповідань бачить в тому, щоб «людськості» дати сатисфакцію: «І вони теж люди! (герої Стефаника!) Гляньте лиш і визнайте їх за людей!»³).

Зовсім протилежні, панівні риси в Стефаниковій духовості бачить Д. Донцов.

Мнекому не варта ніколи бути! — се був той новий стоїцизм, який приніс Стефаник, живий, жорстокий, нині може пів-пасивний, завтра вже заціпний, з затаєним викликом, повний необмежених можливостей, стоїцизм, що забв в нас ще невинищені бакцілі минулого «мнекого» віку⁴).

Радикально-соціалістичні прихильники Стефаника бачать в його творчості «вселюдськість» та «людяність» і вважають автора *Землі* не «взагалі за українського поета» — тільки за якогось поета «всесвітнього», одним словом за «вождя деревенської бідноти» в міжнародному значінні. «Через свою людяність, писав згадуваний вже П. Феденко — Стефаник став поетом вселюдським». «Тому так охоче перекладають його твори на чужі мови» — додає соціалістичний критик, так немовби таких «нелюдських» поетів, як Кіплінг, ніхто ніколи не перекладав! Д. Донцов гадає, що всі похиби критики підкреслюють у нашого письменника не су-

³) Всі повищі цитати взяті з брошури *Дорога* — Василеві Стефаникові у 60-ліття його життя. Львів 1931 стор. 2, '3, 8—11, 12—13.

⁴) Д. Донцов: *Поет твердої душі* Л. Н. Вістник 1927 кн. II стор. 152.

теве, тільки випадкове, не його естетично-емоційну вартість, тільки поверховність («селянський» поет — бо писав про селян!) Критик сей бачить у Стефаника любов, але не до «всіх», не до «людськості», а до своїх і до своєї землі⁵⁾.

Др. Остап Грицай в своїй сумлінній студії шукав характеристики «Стефаникової людини». Критик простудіював усі твори Стефаника і прийшов до такого висновку:

Стефаникова людина видигається понад мужицьке середовище. Вона перестає бути простим мужицьким типом, цікавим для нас і зрозумілим тільки як випадковий представник випадкової суспільної класи, — а стає грандіозним виразником народу, та всенародного права — рихту до своєї землі. Не в тому проблема людини в Стефаника, чи вона мужик чи ні, чи вбога чи богата, чи благословенна долею чи ні, а в тому, чи вона на своїй землі, чи вона її господарем чи тільки наймитом у ворожого їй пана⁶⁾.

II

Щоб пізнати Стефаників «світ», вирізьблений його словом «як камінь», щоб зрозуміти його людей, то треба розмовляти і з тим Антоном зі *Синьої Книжечки*, що «пропив усе до нитки»; і з Іваном Дідухом, який твердить, що «Бог гніває си на таких, що землю на гиндель пускають»; і з тим третильником зі *Сну*, що то йому сниться вже його власна земля і він її «зубами держить», кохає «як рідну жінку»; треба вислухати слів усіх Стефаникових героїв, ген аж до старого Максима, що свариться з Богом за своїх синів; і до того героя з *Межі*, що вмираючи, каже собі насипати до деревища землі. Ось його останні слова перед смертю:

Здойміть мене на землю, най її ще раз поцілую...

Деякі критики старалися шукати генези Стефаникового світу в чужинних письменників. Ми гадаємо, що найперше треба заглянути туди, звідки вийшов поет і де так довго проживав, себто до рідного Русова коло Снятина, де 14 травня 1871 р. побачив Василь Стефаник вперше світло ясного сонця.

Серед маю весни — як помірки горбами розгорнули свої зелені хліба і напроти сонця їх вигрівали, — а зазуля дурила мужиків щастям-урожаєм, — прийшов він на мужицький світ на ниві, яку дедя орали, а мати від межі відсапували.

⁵⁾ Д. Д.: *Май 1871 — Май 1931 Л. Н. Вістник* 1931 кн. V стор. 466.

⁶⁾ Др Остап Грицай: *Стефаникова людина Національна Думка* Прага 1927 ч. 4 стор. 5.

Свіжіська рілля вхопила його першенеський плач і сховала під скиби, аби там кільчився тай ріс тай колосився газдам на пожиток.

Усі чічки розцвілися, усі зела наблизилися, усі хліба підоймилися, усі межі позбігалися⁷⁾.

Батько Стефаника — се »заможний мужик«. В нього працювало багато наймитів, старших і менших, і з ними Василь жив у найкращій дружбі, виносив їм батьків тютюн і все те, що вони просили⁸⁾. Мати по буднях тяжко працювала, не тільки в день, але і в ночі пряла кужіль, щоб на діти понапрядати та понабілювати полотен, як папір білих, та понашивати сорочок, бо вони ж »її, на них любить вона дивитися, як йдуть по сонцєви«. Стефаник сам признавався, що »не любив про себе писати«⁹⁾, та в деяких своїх нарисах лишив мистецькі сліди свого життя.

У хаті тихо, вікна чорні. Матір Божа ледви освітлена і кужіль.

Її чоловік Семен, він як спить, то ще її любить. А коло нього Марія та Василь. А коло неї Колиска з Юрком, найменшим. Образи на стінах і велика радість, що вона любить, і її люблять.

У хаті чисто, сидати би до кужілі. Він у мене дужий, я ще буду мати діти.

Кілько дітей я не народжу... то він усіх погодує.

Мушу їх любити, їх накривати і на них робити.

Бог мені дав їх любити. (Нитка).

Як Василь трохи підріс — то нераз чув, як скреготали великі мужицькі чоботи, як »панове братя« колядували про українського лицаря та його вірного коня. І кінь юповідав своєму лицарєві, з яких то побоїв виносив його: ї з половецького, і з турецького, і з московського.

Рефрен української історії мужно звучав у того коня:

— За мнов гармати, як грім грєміли.

І сей рефрен з давньої мельодії вічно пригадувався поетові: сі гармати з коляди, »як грім грємлять і досі за мною« — писав Стефаник в закінченні *Давньої мельодії*.

Чи не так само, як колись батько Семен, приймав колядників і його старий уже син, »пан Василь«. Ось що про се пише В. Костащук в *Новому Часі* (1937 ч. 5):

Стефаник зворушений, в очах блестять сльози. Підходить до голов колядників при столі, цілує в сивий чупер. Задивлений десь далеко, говорить до нас: »Ви, молоді, хапайте сю коляду й ховайте її в свої пазухи, як найдорозпший скарб. Ся коляда вяже нас з тисячліттям, так співали ще за Володимира Великого. Так з поко-

⁷⁾ Марко Черемшина *Добрий вечір, пане-брате!* Л. Н. Вістник 1927 кн. II стор. 99.

⁸⁾ В. Стефаник *Твори* ДВУ 1929 Автобіографія стор. 26.

⁹⁾ *Новий Час* 1937 ч. 15.

ління в покоління аж до нас: »Радуйся земле, бо Син Божий народився!« Чи ви в сих простих, давніх словах і в сій прекрасній мелодії, яка пливе з тих мужицьких грудей, не чуєте тої три-радості Нашої Землі, що народився Син Божий?

Як Василь ще більше підріс, то займав з Марійкою вівці в поле. Марійка вишивала, а він »мусів« завертати вівці. Так мусіло бути, бо сестра була »старша«. Потім прийшли мама до них. Василеві казали, щоб не качався з гори, бо сорочку підре. Василь ляг коло матері, та не міг ані годинки »тихо« посидіти, тільки »лупив« ногами в траву. (*Вечірня година*). Мати не могла щодня проводити дітям молитви, тож робила се в неділю, коли було трохи вільного часу, але тоді діти мусіли відмовляти аж сім предовгих молитов. Василь »дуже добре брався Очинашу« — тож батько із сільської школи в Русові перевів його спершу до виділової в Снятині, а пізніше до гімназії в Коломиї (1883 р.). Мама мила тоді синові ноги, а тато чобітки обтирали. Василя »пускали у світ на науку«. А сей новий світ — був инший, не такий, як у Русові. В Снятині поет »почув велику погорду для себе і для всього селянського від учителів«. »Там зачали бити, хоч дома його батьки ніколи не били«. Те саме було і в Коломиї. Сільські хлопці сиділи в останній лавці. Учителі з них насміхалися, звали »мудями« від свиней, били тростиною по руках. Учитель Вайгель прутом підоймив сорочку Василеві; яка спадала верх штанців, і показував клясі пояс його голого тіла. Кляса реготалася з утіхи, а хлопець утік з кляси. Як пізніше прийшов він до школи в »панським« юдінню — то знов гураган насміхів стрівув його на порозі кляси, що ледви дійшов до послідної лавки. Поет ціле життя не міг зі спокоєм згадувати сеї хвилини.

До того часу й відтоді дотепер, я не чув більшого встиду, і здається мені тепер, що я був би иншим чоловіком, якби той встид мене не отруїв. (*Автобіографія*).

Може воно й справді так булоб, та тоді не малиб ми, мабуть Його слова, в якому поет написав:

Я пішов від мами у біленькій сорочці, сам білий.

З білої сорочки сміялися. Кривдили мене і ранили.

І я ходив тихонько, як біленький кіт.

Я чув свою підлість за тихий хід і кров моя діточа з серця капала.

А спав я у найменій хаті посеред брудних туловищ сплетених розпустю.

Листок білої берези на сміттю¹⁰⁾.

¹⁰⁾ Сей дійсний факт автор описує в *Автобіографії*.

Хлопець оповідав товаришам про свій «покинений» світ, та вони не вірили йому, казали, що бреше. І тоді він сотворив собі «свій» світ, шовком тканий, сріблом білим мережаний і перлами обкинений. І сто раз розпускав сили своєї душі, щоб далекими світами відшукали йому щастя його, щоб виловили всі ясні хвилини життя його. Думки його снувалися довгими скибами плідючої ріллі. Ссали землю і годували його самотою. І там знайшов Василь Івана Петрового на лані коло ставу, і бачив, як маленький Семенко ніс у збанку йому борщу на обід. І видів також, як Іван Дідух запрягав себе в борозну та разом з одним конем віз гній на свій горб. А як на короткий час знайшов був Василь «свое щастя» — то пізніше міг оглядати, як старий Максим при боронах розказував про своїх синів тай про Україну.

Ще в низькій гімназії Стефаник близьке зійшовся з Лесем Мартовичем та Львом Бачинським. В 1891 р. Стефаника викинули з гімназії за «політику» і він скінчив середню школу в Дрогобичі, де роком скорше опинився і Мартович. З цього міста відвідав Стефаник Івана Франка в Нагуєвичах, з яким удержував ціле життя найдружніші взаємини і якого, як сам пише в *Автобіографії*, «єдиного з українських великих письменників може найбільше любив». По іспиті зрілості (1892) студіював Стефаник медицину в Кракові. Там заприятелював з «найніжнішим чоловіком, якого в життю стрічав» — з поетом Богданом Лепким. З польських письменників «найближше жив» з Станиславом Пшибишевським і Владиславом Орканом. З іншими письменниками, Виспянським, Каспровичем і Тетмаєром був наш поет «добре знайомий». Студії свої зве автор «невдалими», бо не любив тої науки, ані ніяк не міг мордувати хорих людей своїм обстукуванням. Хоч і жив Стефаник довгі літа в Кракові — то не почувався там добре, блукав там, як «замотиличена» вівця; колиж вертався зі свят зі свого Русова — то привозив зі собою багато рідного. Дотепно малює його побут в Кракові Б. Лепкий, порівнюючи його з Орканом:

Оркан нагадував вірла, що з верхів злетів на доли, а Стефаник газду, що перебрався гарно в панське вбрання, і замість чепіг узяв книжку й перо до рук¹¹⁾.

Покинув Краків в 1900 р.

В 1904 р. Стефаник оженився з дочкою о. Кирила Гаморака і жив до 1910 р. в Стецевій в свого тестя — пізніше аж до смерті в рідному Русові. Від 1908—1918 був письменник послом до австрійського парламенту. Стефаник сам признається, що не виголошував ніяких промов, бо

¹¹⁾ Богдан Лепкий *Стефаник у Кракові* — *Новий Час* 1937 ч. 16.

волів встидатися за скандальні мови своїх товаришів, а не ще й за себе самого (*Автобіографія*). І в Відні Стефаник помислами своїми жив переважно в Русові і спомини з рідного кутка, рідної землі, були переважно темою його розмов у товаристві¹²⁾. В 1918—1919 рр. був Стефаник членом Української Національної Ради в Станиславові і на початку 1919 р. їздив до Києва на свято 22 січня.

Не знаю чому, та тільки зазначаю, що українці з Великої України по душі мені ближші, як галичани (*Автобіографія*).

Ми свідомо позбирали скупі відомості з письменникового життя, бо вони потрібні будуть при огляді його творчості. Стефаник зачав писати ще в гімназії та не признавався до сього, бо вважав, що його товариш Мартович має «величезний» талант, при якому важко щось доброго сотворити. На університеті пропадали Стефаникові дрібні нариси по українських редакціях в Галичині, аж В. Будиновський перший видрукував його оповідання в *Черновецькій Праці* в 1897 р. В 1899 р. вийшла перша його книжечка під заг. *Синя Книжечка*, зі вступним словом проф. дра Степана Смаль-Стоцького (Чернівці). Дальші збірки писань Стефаника: *Камінний хрест* Львів 1900; *Дорога* Львів 1901; *Мое слово* Львів 1905; *Земля* Львів 1926. Ювілейне видання з 1933 р. містить 54 оповідання — бракує там ще 8 оповідань та 2 автобіографій, 2 перекладів з Людвіга Тома, спомину про перший твір Л. Мартовича, та критичної заваги під заг. *Поети й інтелігенція*. До майбутнього повного видання повинно ввійти і все те, що є цінне в посмертній теці письменника і всі його листи.

III

М. Рудницький пише, що є вже й такі критики, що зробили з Стефаника боевого «енергетиста», а інші — співця жертв капіталістичної експлуатації¹³⁾. Сам Рудницький не каже, хто з тих критиків вірніше оцінює Стефаникову творчість, бо він тримається засади, що в критиці не треба вияснювати: на його думку, коли критик ставить запит, то вже одночасно розяснює¹⁴⁾. Ми не вдоволяємося таким «розясненням» і пошукаємо відповіді в самих писаннях автора. Зазначаємо, що не будемо «підбирати» до-

¹²⁾ А Жук З відецьких спогадів про В. Стефаника — *Дорога* Львів 1931 стор. 7.

¹³⁾ М. Рудницький *Від Мирного до Хвильового* стор. 241.

¹⁴⁾ *Між ідеєю й формою* стор. 225.

вільно прикладів на сяке чи таке забарвлення, тільки будемо старатися трактувати Стефаникову творчість як цілість. Не можна «виривати» з письменника частини творчості і в поетичному чи риторичному захваті проголошувати їх за цілість; подивимося на цілість сеї творчості, бо вважаємо її за структуральну цілість, за живий організм сотворений душевною структурою письменника. Сьогодні багато наук — не тільки такі як психологія, але й такі як мовознавство! — трактує предмет своїх дослідів як органічну цілину і не дозволяє відривати від неї поодиноких частин, бо тоді будуть хибні висліди таких дослідів. Чи мігби ботанік говорити тільки про колючки або тільки про квіти на кущеві троянди? Чи може критик робити висновки на основі дослідів одного тільки твору Шевченка? Або виривати з цілої його творчості тільки деякі місця? Ніколи сього не можна робити — бо мусимо завжди пам'ятати про поетів душевний організм, про його психічну поставу, про структуру цілої його творчості і тільки з неї виводити та вияснювати поодинокі твори, що деколи, на перший погляд! — моглиб видаватися навіть суперечними. Те саме відноситься й до творчості Стефаника, що — (тут, мабуть, ніхто не буде заперечувати!) — ціле своє життя не зміняв своїх поглядів!

Погляньмо на його *Синю книжечку*! Антін все був якийсь нещасливий. Все йшло йому з рук, а ніщо в руки. Купить корову, тай здохне, купить свиню, тай решетину, дістане. А як умерла йому жінка тай два сини — то Антін «як не той став». Продав поле, город а вкінці й хату, взяв собі від війта синю книжку та йде собі служби шукати. Се немов драматична експозиція, по ній Стефаник показує, як Антін прощається з хатою. Яка нотка найважливіша в сім його монольогу? Чи може те слівце, — як деякі критики підхоплюють сквапливо! — де Антін каже, що його дід мав «двацять штири морги», тай «штири воли, як слимузи»?¹⁵⁾ Ніколи в світі! Се лиш мимоходом згадано, сам герой нікого не обвинувачує, бо знає, що йому ніхто не завинив, бо «він» «лайдак», що все «своє» попродав: «не моє тай решта! Не мю-о-є!» Антін сам себе на гіркий глум виставляє перед «небожьитами» — жінкою та дітьми — кажучи до них:

Чуеш, Маріє, тай ти, Юрчику, тай ти, Васильку, тепер дьидя ме у рантухових сорочках ходити та жидам води доносити...

Чи се виключно бідняцько-селянська трагедія? Чи між богачами, а навіть не-селянами немає таких «якихось неща-

¹⁵⁾ Критики сі зараз вияснюють: мовляв, Стефаник показує «пролетарізацію» села! Та ім належну відправу дав ще І. Франко, як про се ми згадували в першій частині розвідки.

сливих» людей, що їм »все йде з рук, а ніщо в руки»? Чи тут виною економічні відносини? Ні! Для Антона найважливіше те, що він тепер »не має рихту« до нічого свого. Посидів, посидів в проданій хаті, тай виходить: »не моє, що маю казати, коли не моє«... Він глузує зі себе, каже, що можна його бити, як пса, від чужої хати. Він ще тоді тільки »має рихт«, коли пе, бо пе за свої гроші¹⁶⁾.

Отсе заголовне оповідання першої Стефаникової збірки — провадить нас до заголовка другої збірки, до *Камінного хреста*, де бачимо Івана Дідуха, що то його Переломаним звали, бо »той горб його переломив«. І Дідух прощається з хатою та землею, але серед інших умов, як Антін. Як Іван прийшов з війська до дому, то застав лише хатину завалену, а всього маєтку лишив йому тато кусень горба. Іван своєю працею докупив ще землі, в селі його всі »за газду« мали, а його жінку »за газдиню«. Та ось письменні сини зачули про агітацію до Канади тай »підійшли під стару, тай пилили, пилили, аж перерубали«. Два роки про ніщо в хаті не говорилося, лиш Канада, тай Канада! Сини не хотіли бути наймитами після батькової गोлови тай вічно казали до нього:

Ти наш тато, тай заведи нас до землі та дай нам хліба, бо як нас розділиш, тай не буде з чим кивати си.

Дехто підкреслює се місце в оповіданні, немовби воно було суттєве, а не випадкове в оповіданні¹⁷⁾. Миж міркуємо, що автор бажав тут показати, як то банно селянинові »за родом тай за своїм селом«, тай за »горбом«, де свою силу лишив.

Озміт та вгатіт ми сокиру отут у печінки, та може той жовч пукне, бо не вітримаю! Люде, такий туск, такий туск, що не пам'ятаю, що си зо мною робит!

Селянин без землі нічого не вартує. »А тож Бог не гніває си на таких, що землю на гиндель пускають?... Відки таким дітем має Бог благословити?« Тож не даром поет сконцентрував найвисшу точку Іванового тра-

¹⁶⁾ Як можна »пояснювати« »на свій лад« се оповідання — свідчать отсі слова Антона Крушельницького: »Сеї нарис дає характеристичне освітлення пролетаризації хлопів, яка довершується під сю пору... і яка виростає до символу сьогочасної суспільної події«. (Згадувана книжка ст. VI).

¹⁷⁾ Загально відомо, що до Америки їздили не найбідніші, тільки рухливіші та підприємчивіші одиниці, що не боялися ризика, от хочби сі Іванові сини.

гічного патосу на сю хвилину, де Дідух скидає сільську одержу та вбирається »по панцки«. Він близький божевілья. Ціла хата заридала. Якби хмара плачу, що нависла над селом, прірвалася, якби горе людське дунайську загату розірвало — такий був плач. А Михайло ймив Івана за барки і шалено термосив ним і верещав, як встеклий:

Мой, як-ес газда, то фурни тото катране з себе, бо ты віпочкую як к....!

Пригадаймо собі, як соромився »рантухової« сорочки Антін з *Синьої книжечки* — бож зміна одержі — се немов символ зради свого стану, свого »світу«. Згадаймо історію поетової »панцкої« одержі в коломийській гімназії, а тоді зрозуміємо, чому то Парасочка, вийшовши заміж за Івана Гусака, що мав »панське сине убрання« — »мала амбіцію«, щоби свого чоловіка »зробити газдою«, тож нашила йому два хлопські одіння »аби не був ленкою« і не смердів олієм від ліхтарки. Хотіла з нього зробити »господаря« і привернути »до людей«! (*Червоний вексель*) туди, звідки вийшов поет, а тоді, може, зовсім не треба буде »пергися« на чужину.

(Далі буде)

М. Л.

З пресового фільму

Наша преса захоплена »вечером словянських пісень«. Не знаємо, який був той вечір. Але що його ідея була — що найменше — дивна, се мусимо ствердити. Нашо вечір словянської пісні? Чому вечір словянської пісні? Щоби словянський спів творив якусь окрему цілість серед народів — не можна твердити. Отже чому вечір словянської пісні? Росіяни — нас за націю навіть не визнають, серби — переконані москвофіли, чехи — горять любовою до »єдиної і неделимої« і пр. Отже нащо ся маніфестація єдности? Кажуть, що не варта рухати мерців. Щож, коли напр. такі мерці, як Костомарів з його словянофільством і досі живі серед нашої безкритичної громади.

—

Мих. Стефаник, братанич пок. письменника, друкує в *Меті* (ч. 5) фейлетон — *За правдиве духове обличчя В. Стефаника*, в яким дає заслужену відправу радикалам, які конче хочуть припнати Покійному свою червону відзнаку. Цітований в *Меті* радикальний орган *Громад. Голос* натякає, що моменти, коли В. Стефаник заявлявся проти радикалів, були моментами, коли не був »при повній свідомості«. Сею зброєю воюють радикали не вперше. Коли їм вказувалося на блискучу статтю Ів. Франка, в *ЛНВ*, в якій він просто ліквідував Драгоманова, сього, як він писав gente русина, natione москаля, — то радикали теж твердили, що Франко, коли писав се був... несповна розуму. Коли хтось, хто знав В. Стефаника і Ів. Франка з одної сторони, а ре-

дакторів *Громад. Голосу* — з другої, мусівби якісь з тих сторін відмовити розуму, то напевно не відмовивби його Стефаникові і Франкові..

В *Ділі* (ч. 18) названо острів Трістан да Кунія, що лежить в південній Атлантиці, островом Робінзона Крузо. Тимчасом автор *Робінзона* Дефо взяв за прототип свого героя моряка Олександра Селькірка, що самотньо пережив п'ять років (1704—1709) на острові Хуан Фернандес, що лежить в Великому Океані, на захід від Чіле. Рівнож Трістан да Кунія не є „одиноким“ островом, але творить архіпелаг.

Недавно була в *Ділі* нотатка про Атлантиду, сей таємний континент, що, як описує Платон в своїх творах *Крітіас* та *Тімаїос*, запався в Х тисячліття до Хр., з приводу якоїсь катастрофи, в море. *Діло* на основі — здається якогось французького артикула — пише про нові досліді над Атлантидою і зробивши з французької транскрипції „*Timée*“ жіночий рід, говорить про опис меж Атлантиди, що є згідні з границями Плятонової *Тімеї* (отже герой Плятона *Тімей* став... островом).

Менше уживати таких наукових джерел, як *ІКО* чи *N. Wiener Journal*.

Переклад статті Гінтера в останнім числі *Вісника*, як і треба було сподіватися, викликав черговий напад шляхетного обурення в „католицького“ редактора *Нової Зорі* (7 II). Чеснотливий ерemit ласково згоджується, що „герой мусить мати любов та ненависть“, але питається: „Але яку любов і до чого, яку ненависть і до чого?“ За браком місця заспокоюємо цікавість морального редактора в двох словах: отже до чого чи до кого ненависть? — До фарисеїв, які удають великих моралістів, а на ділі бризкають слиною дрібного ненависництва на ближніх... До газетярів, які стратили почуття всякої відповідальности за свої слова і „полемізують“ з противниками доносими... До тих, що свою християнську любов посувають так далеко, що воліють — як самі пишуть — російських большевиків від немилих собі земляків... Любов до чого і до кого? До тих, що не вміють підлизуватися і бити поклони перед сильними... До тих, що цілою своєю діяльністю не компромітують великої засади любови, ані великої науки церкви... До тих, що в розмові чи спорі не послугують жаргоном п'яного вуличника, і не вдаються до особистих наклепів; які в пропаганду великої науки Христа не вносять свій темперамент дрібного заздрісника і ще дрібнішу злобу... Ось до кого треба мати ненависть, а до кого любов. Коли редакторів *Нової Зорі* відповідь не до смаку, трудно: іншої не маємо...

Краківський *Czas* (7 II) в *Львівських Листах* розводиться над збіркою фейлетонів д-ра М. Рудницького (*Від Мирного до Хвилювого*) і закинувши авторові „поспіх“ при написанні книжки, кінчить увагою: „перерваний смертю переклад на польську мову *Przyświadczeń wiary* Нюмена, який започаткував Бжозовський — закінчив Михайло Рудницький. Ся вістка дуже цікава для соціології: переділ між літературою польською і українською можна усунути“.

Таким способом, як се робить в данім випадку М. Рудницький — очевидно, се дуже легко. Так само легко усунути переділ між українською і російською літературою, як се робить — Масютин, з допомогою того самого М. Рудницького.

Засуд (ч. 4) пише: „Історію творять самі факти безкомпромісних інтересів...“ Далі йдуть приклади експансії Америки, Росії, Англії, Японії, і увага — „приймаємо охоче засаду, що здобуття силоміць чужого добра не є моральне. Але на жаль, в площині збірного життя, не дошукані тої засади... Смутну сю правду мусимо ствердити ніяк так само, як стверджували її давніше. Людська суспільність все ще живе в царині, де поняття координатії слабше за поняття ривалізації“

Нераз лучалося, що люди з високим поземом етичним, задумувалися над сим питанням і відчували певного роду абомінацію до тих проявів людської суспільності". Але се законів людського життя не міняло. Поручаємо сю статтю моралізаторам з *Нової Зорі, Громад. Голосу*, і пр. Не всеж їм виладоувати свій темперамент в полеміці з нашим місячником!

Діло (24 I) в статті (підписаній м. р.) — *Вислід літературної нагороди за 1936 рік*, пише про одного ляврея: що є він „звернений в наше минуле, далеке і ближше, шукає в ньому зразків, що моглиб підтримати на душі сучасне молоде покоління". Се — підкреслюється в перш у чергу, а потім щойно чисто формальні досягнення автора... Шкода, що п. м. р. не порадився, коли писав замітку, з п. М. Рудницьким. Сей повчивби його, що се скандал — роздавати нагороди авторам за тенденцію їх творів; що не є ціллю літератури — підтримувати когось на душі; що тематика в оцінці твору не грає ніякої ролі і т. п. Як *Діло* могло пропустити подібний ляпсус?!

Chwila лівівська подає статистику жидів в СССР. З того виходить, що жидів є на Україні — 1.574,4 тис., в Московщині — 566,9 тис., а на Білій Русі — 407,2 тис. Процентом — на Україні — 60,4% цілої жидівської людности в СССР, в Московщині — 21,8% і на Білій Русі — 15,7%. В відношенні до загалу людности кожної окремої „республіки“ було жидів: на Україні—5,4% (найбільше!); в Московщині і в Білій Русі по 0,5%. Колиб жиди розійшлися по СССР рівномірно до числа населення кожної окремої „республіки“ СССР, то булоб їх в Московщині — прибіл. 75% (зам. 21,8), на Україні — 21% (зам. 60,4), а на Білій Русі коло 4% (зам. 15,7) загального числа жидів в СССР. За царату жиди страшенно нарікали на свою велику кривду — „черту осьюдлості“, яка привязувала їх до певного району (Польщі, Литви і України з Білою Русю). Тепер та „черта“ знесена і мимо того вони лишаються в ній... добровільно! Бодай зрівняти процент жидівства на Україні з процентом в Московщині — ось одна з пекучих проблем.

З приводу нашої замітки в 2-м числі про т-во *Відродження*, дістали ми від Головної Ради того т-ва лист, в яким м. и. стоїть: що 1) „неправдою є начеб на згаданих імпрезах не було ніякого розп'янування й деморалізованя — а все те плід фантазії *Відродження*. За те правдою є, що так на всіх вичислених в нашім органі імпрезах шинковано алькоголем“, а „на равті *Рідної Школи* прийшло з сього приводу до скандалу“, 2) що „неправдою є, начебто *Відродження* компромітувало якінебудь установи...“, за те правдою є, що ті установи самі себе скомпромітували алькогольним буфетом та п'яниченням на своїх забавах“. 3) Неправдою є, „начеб ми перебільшували дрібні справи. Дрібніми вони являються для людей, що їм байдуже чи наш нарід розп'янується і витрачує майно“ 4) що *Відродження* „почуває себе зовсім в праві п'янувати всі установи, що розп'янують українське громадянство“.

Не будучи особливими прихильниками алькоголю, відповідаємо на лист: 1) що уряджування імпрез з алькогольним буфетом — зовсім не є ідентичне з „розп'януванням і деморалізованням“ публіки. Кілька таких імпрез до року, де буває в буфеті алькоголь — зовсім не значить, що на них „наш народ розп'янується і витрачує майно“, бо часто чистий дохід йде на добродійні цілі, про що *Відродження* само знає. Шож до „скандалу на равті *Рідної Школи*“, то гадаємо, що сама ся установа виступить в своїй обороні. 4) На кінці завважимо, що далеко гіршою деморалізацією народу — від алькогольного дурману, є дурман більшевизму, який ширили напр. комуністичні *Нові Шляхи* і яких співробітницею була д-р голова *Відродження*. Ся справа видається

дрібною хіба тільки тим, яким байдуже чи наш нарід розкладається хрунівськими „ідеями“ чи ні. Кождий співробітник *Нових Шляхів* — оскільки не був дитиною чи людиною непочитальною — повинен був знати, що підтримуючи своїм пером чи імям се видання, він спричинювався до поширення хрунівства серед нашого громадянства і до його деморалізації, далеко більшої від деморалізації алькоголем. Ось чому ми закінчили нашу замітку словами: — „лікарю, сцілися самі!“

Goniec Warszawski (1 II) приносить спомини Ст. Ярача про свого шкільного колегу — Собельзона-Радека. Як Радек, опинившись без гроша, видумав „диявольський плян“ — накинутися на третього їх товариша — українця, сина багатого селянина („куркуля“) — і витягнути йому з кишені — годинник, який і помандрував в льомбард... Цікава подробиця з біографії великого соціаліста: ясно, що на такім психічнім підложу легко закілчилися большевицькі „ідеї“ — „грабь на грабленое“. Як бачимо плян походу проти українського „буржуя-кулака“ скрісталізувався в лідера соціалізму ще тоді, як він вправлявся, як кишенковий злодій, на кравівських плянтах.

Robotnik (2 II), реферуючи про зїзд PPS, повідомляє про „привіт“ — очевидно товариський — який надіслали польський партії соціалістичній — неіснуюча УСДП і українські соціалісти-радикали з *Громад. Голосу*. З PPS вони завше знайдуть спільну мову, так само, як і з тими еспанцями, які стоять під приказами совітських генералів і ГПУ. З землякамиж — нашим інтернаціоналістам тяжше знайти спільну мову, особливо коли ті земляки — „хвашісти“.

Бажаємо редакції *Комаря*, щоб в ній зявлялося якнайменше „запозичених“ творів (про які нас інформує один приятель нашого журналу). В ч. 3 *Комаря* с. р. три „дотепи“ на стор. 7 („В дома“, „Перед вінчанням“, „Відчит в жіночім товаристві“), ще й підписані жадним славом „автором“, — є просто „запозичені“... з *Kalendarza Kycerza Niepokalanej* на 1937 рік, стор. 63. Свою „творчість“ комарівський лицар (що підписався як *Лю*) обмежив — лише до зміни заголовку і осіб, полишаючи і діяльог і дотеп ті самі. А великий фейлетон „Щастя“ (стор. 3) — відписаний з часоп. *Goniec Wieczorny* (15 I, E. Fink — Posada), а підписаний *Гриць Муха*. — Даруйте, але се вже ніякий *Муха*, лише злодюха!

Український Тиждень Прага (ч. 44) приносить „справоздання про діяльність Ініц. Комісії для заснування кооперативного вид-ва для видання творів М. П. Драгоманова“ (просимо вибачення в читачів за безконечний титул світлої комісії). Отже ся комісія, через те, що до неї — протягом півчвертя року — „зголосилося мало членів, працю свою припинила“. „Архів Комісії передано до Укр. Історичного Кабінету в Празі“. Се мабуть перший в історії випадок, коли установа, яка протягом півчвертя року нічого не зробила — передала комусь архів своїх праць (?).

Здавалосяб, що потреба видавати твори М. Драгоманова невелика? Але ні! Бо по тій нотатці заразже читаємо, що повстала вже — „нова комісія для видання творів М. Драгоманова“ — як бачимо вже з коротшим титулом, але „складена з ініціативи українських організацій в Нью-Йорці“... Невже є такі організації в Нью-Йорці, які — в час взяття Малаги і захитання большевізму — прагнуть ушасливити наш загаль космополітичними і москвофільськими творами незабутнього Михайла Петровича?

Жінка (15 II) приносить статтю пані Марії Деркач про Лесю Українку. З цієї статті виходить, що — „її (поетки) ідеалом були соціалістичні утопії“, що була за „вселюдським братерством“, що „братання з другими народами уважала конче потрібним“ і виступала „проти всякого фанатизму“... Більше дурниць про творчість Лесі Українки — тяжко було назбирати в короткій статті. Коли редакторки *Жінки* самі може тужать за соціалізмом, є проти фанатизму і стоять за „братання“ — то се їх річ, але — на Бога! — не знущайтеся з пам'яті великої поетки! Не уподібнюйте їй до себе!

Вістник української національної колонії в Манчжу-Ді-Го приносить звістку про відчит в Українськім Домі в Харбині на тему *Як знищити комунізм*. Як видно зі звіту, львину частину своїх висновків прелегент зачерпнув з статті *Партія чи Орден*, що появилася свого часу в нашім місячнику.

Діло (19 II) доносить, що журі для літературної нагороди Українського Католицького Союзу за рік 1936 призначило нагороди: Н. Королевій, Б. Антоничеві і Л. Мосендзові. Останньому за повість *Зісів*. Є се повість, що (крім трьох розділів) друкувалася в *ЛНВ*-ку 1931 (кн. V і XII) і в *Вістнику* 1933 р. (кн. III і IV).

Merkurjusz Polski (ч. 7) приносить — в довших витягах — переклад статті — „1937“ з 1-ої книжки *Вістника*.

ВІД РЕДАКЦІЇ: Ся, безрезнева книжка нашого журналу присвячена 20-літнім роковинам революції 1917 року на Україні. Через брак місця деякі статті і репортажі, зв'язані з сими роковинами (м. и. стаття Дм. Донцова) відложені до слідуючого числа. Так само й деякі бібліографічні замітки.

Вп. п. Е. П. — Ваші *Вражіння з щасливої столиці квітучої країни* можуть піти. Просимо подати — до відома Редакції — Ваш докладний адрес (ім'я, прізвище, місцевість і пр.).

Бібліографія

Богдан Ігор Антонич — *Книга Лева* С-ка *Дзвонів* ч. 18 стор. 62 Львів 1935 окладка С. Гординського.

Юрій Косач *Мить із Майстром* В-во *Лесин Дім* Париж 1936 стор. 31 знак в-ва С. Гординського.

Хоч автори сих двох збірок видаються досить відмінними індивідуальностями, єсть в їх збірках щось спільне, щось таке, що творить з них явище майже одної і тої самої категорії.

Се передовсім якась недобра, підозріла, механічна і засадничо ворожа ліричній поезії, мозаїчність не лише кожної збірки, а й кожного твору в них, що носить всеж об'єднуючий заголовок, що має становити якусь ліричну цілість. Тому, замість цілостного сприймання поодинокого твору, як суцільного ліричного організму, читач спотикається від строфи до строфи, від метафори до метафори, навіть від слова до слова і мусить — хоч-не-хоч — брати на себе невеселу й невдячну роль аналітика-аматора.

Се на жаль, не та „незрозумілість“ віршів обох авторів, на яку вже дехто нарікав. Якою незрозумілою не булаб „незрозумілість“ віршів, живу пульсацію правдивої поезії всеодно (хто раніше, хто пізніше) відчуємо. Вже нащо — свого часу — здавався „незрозумілий“ Тичина *Сонячних Клянетів*, але кому ж (з людей, що мають, очевидно, якесь відношення до поезії) тепер видаються такими ті вірші? Коли трапляються в обох авторів певного роду „незрозумілости“ (а вони

напр. у Антонича — досить часті), то се не висока „незрозумілість“ раптовної ритмічної хвилі, що не знайшла свого лексичного втілення, не „косноязычя“ поета, лише певні дрібні, але прикрі конфлікти з граматику, з елементарною синтаксою — літерата, що не осягнув необхідного рінця опанування мови, або не дав про се. Сеж очевидно:

І бачиш вічність — небо опалеве

і шум червоних полум'я потоків.

(Антонич стор. 5)

Або:

Надиш, зводиш — божеська, почварна,

сієш зло, що віями таїться (?)

хтож гадатиме, терпітиме надармо

ласки повна ти, чи любашна бісця?

(Косач стор. 7.)

Може винна тому дизовижна пунктація, може то—хиби коректи, але ретельний читач, що хоче збагнути того роду „темні місця“, неприємно і непродуктивно витрачає час.

Коли додамо до того здебільша неживі, якби навмисне висушені і підкреслено-абстрактні метафори, часом гіпертрофовано-возняні метри та, в більшості, вимучений, астічний ритм, — дістанемо ще одну спільну властивість обох збірок, властивість, що назагал детермінує їх творчу і літературну вартість.

Але є ще одна спільна властивість, яку, зважаючи на специфічні умовини нашого життя, маємо підкреслити й піднести, як властивість, безумовно додати їй, що до певної міри і в певнім аспекті рівноважить — коли не перед обличчям поезії, то, бодай, перед обличчям літератури — сі (аджеж не дебютантські!) збірки.

Се недвозначно виражена в них хоч і безкрила, але досить вперта воля до праці. Підкреслюю — до праці (а не до творчості). На невеселім тлі невикоріненого літературного гуляйпільства, особливо на терені віршів, — сим не можна нехтувати.

В обох авторів, спостерігаємо, відчуття слова, його запах, його творчі можливості. Інша річ, що ті поодинокі потенційно-творчі слова залишаються в обох авторів небезпечно-окремими, непов'язаними камінцями наразі нескомпонованих мозаїк.

Такі речі, як „В тюрмі, де важко впав похмурий день...“ Косача або дещо з „другого ліричного інтермеца“ (яким браку смаку в заголовках!) Антонича, напр. „Молитва до зір“, (стор. 43) — показують, що могло б зрости під пером авторів, колиб їх праця не була „яловою мороккою з словом“ (Антонич стор. 16), а таки творчою, значить натхненою працею, живим духовним чином, а не „літературним“ тільки „вичином“...

Богато в обох книжечках є небезпечної і „неблагочестивої“ гри з словами і словом. Робить се неприємне, аж якесь інфантильне, вражіння, немов дорослі люди уявили себе дітлахами, що граються укладаючи слова, мов кольорові камінці. Ані автори не є дітьми, ані слово не є камінцями до псевдопоетичної гри.

Доля Антонича, який в останній книжці, oprіч консервації попередних досягнень (обидва „інтермеца“) мало дає, в якого за те є лише „працьовите“ стремління до заміни творчості голою „технікою“, — збуджує поважні побоювання. Бо ніяка „техніка“ (зрештою наразі досить нескладна), ніяке прозодичне штукарство („мідниця ранку повна піни із мила сонця“ стор. 22), чи стилістична орнаментика, а навіть найпоетичніші, самі по собі, окремі слова, — не заповняють творчої порожнечі. Єдина втіха, що автор в моменти просвітлення, коли не декаламає про „строфи — щільні і доцільні, ці строфи — формули екстази“, сам здає собі з того справу (стор. 16 і 26).

Один правдивий поет сказав, що вірші не треба писати перед зеркалом, але так, якби перед самим Богом.

Е. М.

- 1) Наталена Королева *Без коріння* життєпис сучасниці 1936. Львів Б-ка *Дзвонів* ч. 17 стор. 121. На обгортці родовий герб авторки.
 2) Наталена Королева *Інакший світ* Екзотичні оповідання. 1936. Львів 16^о стор. 181. Обгортка В. Дядинюна. Ініціали В. Королева-Старого.

Оповідання Н. Королевої — се для нас екзотика, і то така, що досі в нашій літературі її не бувало. І ось наші критики хвалять тепер авторку за те, чого перед роком в неї не „бачили“. Але не авторка „змінилася“, бож її новелі — се твори, писані давніше, тільки мусіли „змінитися“ наші критики. хоч і не признаються до того. Та, „вітри“ змінюються, починають у нас хвалити і ті твори, що мають позитивну ідейну основу. Правда, ще й тепер дехто хотівби, щоб у нас по-благливу ставилися до „нових“ ідей сучасности; „нових“ ідей не бачить сей критик в Королевої — і не важко додуматися, для яких то „ідей“ домагається він у нас толеранції.

Рецензент *Вістника* згадує тут про минулорічні твори Королевої, бо він і перед роком уважав їх за позитивне явище, і так оцінив їх на сторінках нашого місячника — повість *13 13* і нариси *Во дни они*.

Дві останні збірки авторки — се твори, що органічно випливають з духовости письменниці і немає в них ніякого розвоевого „скоку“. *Без коріння* і *Інакший світ* — мають багато ідейних спільних рис. Наталена з оповідання *Дев'ять* — се не тільки спільне ім'я з Ноель; се одна й та сама літературна постать — перенесена з ХХ віку в перші роки християнства. Така сама й героїня з *На бездоріжжі*. Правда, не у всіх оповіданнях бачимо таку напругу, як в життєписі. В *Без коріння* в одній хвилині маємо перед собою цілу авторку. Таких сцен, як та, коли Ноель бе в лице свою аристократичну товаришку за те, що та сміється з її релігійних почувань, — мало маємо в нашій літературі. Дівчина ся ніколи „не йшла з течією“, вона страшенно „вперта“, вороги бачили в неї „жахливий фанатизм“ і звали її „еклезією мілітанс“! Така Ноель, така сама і Наталена.

Авторчині персонажі — се активні особи, які „самі собі вибирають шлях життя“, які не люблять тих, що все „чуда з рук Божих виглядають, а своїх трудити не хочуть“. Тут, у сьому світі, гинуть ті, що „не мають віри в перемогу“. Еспанська легенда каже важко покутувати священникові за те, що „пожалів напівзахололого французького ворожого вояка“. Герої Королевої вірять, що „не може не статись, коли віруєш!“ Наталену „ніяка сила не примусить схилитися перед вітарами богів, в яких вона не вірить“. Як рідко можна побачити таких героїв у нас. Сеж така рідка в нас церква „воююча“.

Авторка вдало komponує свої оповідання. Єднає світ реальний з легендарним та народними переказами. Надприродні чуда в неї не разять читача, бо її герої вірять, що так „мусить статися“. Гадаємо, що в оповіданні *Мати* не підготована заява Вірменії. В деяких творах бачимо аж надто наявну моралізаторську рису (*Покута*) — сеж шкодить мистецькому творові, — в інших неясну ідею (*Спокуса*). Оповідання писані протягом 15 літ — і звідси деяка нерівність — та твори Королевої се безумовно позитивне явище в нашій літературі. Її оригінальну рису треба підкреслювати, а не промовчувати.

Л. Граничка

М. Всегоренко — *Кубань* В-во *Дешева Книжка* стор. 31 мал. 8.

Невелика популярна книжка з мапою й декількома загально відомими ілюстраціями. На початку подані географічно-економічні відомости. Серед опису природних багатств спіткаємося з таким твердженням: „Не використані вповні й багаті джерела, в яких знаходиться хлєбистий натрій (себто кухонна сіль, прим. моя), хлєбистий магній, магнезія і вапно“. Все се продукти невеликого вартісного значіння. Але те, що в Тиберді поклядом лежить камяне вугілля, коло ст. Лабинської — манганова руда, в Псекупську — цілючі сірко-алькалічні джерела, від ст. Тунельної до Новоросійська тягнеться цілий кряж висо-

кої якості природного мергелю, — автор чомусь промовчує. Ще дивніше твердження, що на Кубані „глинкова та суглинкова почва надається під управу пшениці“. Досі було відомо, що більшість ґрунтів Кубані складається з грубезного чорнозему, який відрізняється надзвичайною родючістю, навіть без угноєння.

Далі подаються відомості про старі й середні віки на Кубані, поселення тут українців, національне відродження й державні змагання. На стор. 25 говориться... „навіть українці на чолі з Лукою Бичем голосували за союз кубанців з добровольчою армією“. Так, в той час Л. Бич був більше російським соц.-демократом і федералістом, аніж українцем, а голосувавши з ним належали до т. зв. „ура-козаків“, що не визнавали ніяких прав за неkozачим українським населенням на Кубані. Це підтверджується пізнішим поступованням Л. Бича й його тодішніх однодумців на еміграції.

Невірні відомості подав автор про *Громаду Кубанців в Чехословачкій Республіці* (стор. 29). Насамперед подано неточну назву, бо існує лише: *Общество кубанцев в Чехословенской Республіці*, з російською й чеською урядовою мовою. Організатори сього „Общества“ не подбали, щоб завести у себе українську урядову мову. Спочатку в сьому „Обществі“ були й деякі українці, потім вони повиходили, а деякого з них і виключили. Це „Общество“ було весь час під керівництвом змінюхівця П. Макаренка, який останні роки став і вільним козаком, він же є відпоручником Г. Білого — хімеротворця „козачої нації“.

Нестор Хименко

Olgiert Górka — Rola ludzi a warunków w tworzeniu Europy Wschodniej XX wieku str. 33.

Розвідка Ольгерда Гурки, хоч не можемо підписатися під її висновками в цілості, розвіє багато політичних забобів, які покутують і серед нашої громадської думки. Автор ставить тезу, що як взагалі в історії, так і в історії відпаду від був. російської імперії її „окраїн“, — домінуючу роль грали не так звані обставини (сприятливі чи несприятливі), як свідомість своєї цілі, сильна воля і організаційний геній тих, що — на чолі своєї нації — виборювали їй незалежність. Обговорюючи „обставини“, серед яких доводилося різним народам був. імперії здобувати свою самостійність по 1917 році, автор приходить м. и. до висновку, що найкращі умови мала кавказька група народів, найгірші — балтійська. Бо мала під боком у себе ще не ззверлий політичний центр імперії — Петербург, бо лежала та група на випадових лініях всіх получень обох російських центрів — Москви і Петербурга, бо була обтяжена — як напр. Латвія — грізною боротьбою з німцями. Без порівняння ліпші умови для визвольної боротьби мав Кавказ. А між тим — сей останній залишився в границях російської імперії, а Балтійські народи здолали опинитися, як самостійні держави, — поза тими границями.

Сталося се тому, що людська воля і організаційний геній провідників — були значно сильніші у лотишів, естонців і литовців, аніж у народів Кавказу. Як ще маркантніший приклад для ілюстрації своєї тези наводить автор Туреччину Кемаля-паші. Не обставини — а люди є творці історії і відповідальні за її вислід — теза автора, яку м. и. здавна боронить і *Вістник*, спеціально в приміненні до нашої недавньої історії.

З оцінкою причин упадку новоповсталого київської держави — з автором не можемо погодитися. Згоджуємося з ним в тім, що рівень національної свідомості нації був вистарчаючий для виборення власної державности. Натомість маємо інакшу думку про момент „двуфронтної боротьби“. Сей момент ділав і у інших народів, тим не менше вислід їх зусиль був інший... Але загальна теза автора — „люди не обставини“, є слухна і варта з доказами сеї розвідки зазнаномитися

Кор—н.

Від Адміністрації

Вже вийшла 1 (13) книжка *Квартальника* за 1937 р. В. Темляка: *Завдання нового покоління*. Хто хоче взяти в кольпортаж просимо нас повідомити. Ціна книжки в краю зл. 1 за кордоном зл. 1'20 з пересилкою. Опуст комісовий 20%. Хто пришле за 7 книжок готівкою згори—вишлемо 10 прим.

Всім тим, хто не заплатив за попередні книжки, стримаємо висилку 1 книжки *Квартальника* за б. р.

Пригадуємо заступникам і кольпортерам, що в місяці дешевої книжки, треба подбати про ширший збут книжок нашого видавництва.

В адміністрації *Вістника* можна дістати слідуєчі книжки:

1) *Вістник* за рр. 1933, 1934, 1935, 1936, 1937 р. р. 2) *Книг-збірню Вістника* 1934, 1935 р. 3) *Квартальник Вістника* 1936 і 1937 рр. Ціни на окладинці. Дра Дм. Донцова — *Націоналізм* ціна 5 зл. 4) *Наша доба і література* ц. 4 зл. 5) *Підстави нашої політики* ц. 2 зл. 6) *Маса і провід* ц. 1 зл. 7) *Лесь Українка поетка українського рісорджі мента* ц. 1 зл. 8) *Евген Маланюк — Земля Мадонна* IV книга лірики ціна 2 зл. 9) *Г. Зудерман — Литовські оповідання* ц. зл. 1'50. 10) *Бернард Шоу — Велика Катерина* (драма) ц. 1 зл. 11) *Літературно Науковий Вістник* 1922 р. I, III, VIII книжки; 1923 р. I, II, III, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII кн.; 1924 р. II, V, VII, IX, XII кн.; 1925 р. I, II, III, IV, VI, VII, VIII, IX, X, XI кн.; 1926 р. V, IX, XII кн.; 1927 р. V, VI, VII, VIII, IX, XI кн.; 1928 р. I, II, III, IV, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII кн.; 1929 р. IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII кн.; 1930 р. II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII кн.; 1931 р. IX, X, XI, XII кн.; 1932 р. I, II, III, IV, V, VI, VII кн., Ціна книжки 1 зл.

Опуст для кольпортерів — 20 % на книжки, на які маємо ричалт себто на *Вістник* і *Квартальник*.

На всі інші книжки, на які не маємо поштового ричалту (посилаємо пакками) опуст виносить 25%. Ті, що заплатять готівкою згори, дістануть 30% опусту, порто дочислимо лише на заграничні посилки.

В тих місцевостях, де ми не маємо, ані заступників, ані кольпортерів, просимо П. П. передплатників порадити нам відповідну особу на сю ціль.

Всі заступники і кольпортери нашого видавництва зобов'язані, передплатувати *Вістник*, в яким подаються різні вказівки і інформації.

Хто має II кн. *ЛНВ* 1927 р., I кн. *Вістника* 1933 р. і X кн. 1936 р. а не потребує, просимо вернути нам в замін за інші книжки, або на рахунок довгу, чи передплати.

Обеднання Нью Йорк дол. 40 одержали: за МІР В. Душника дол. 17 (кольпортаж); проф. А. Грановського дол. 4; МІР. А. Демо дол. 3; М. Боднара дол. 3; МІР. С. Малису дол. 3; Е. Ляховича дол. 5; Д. Галичина дол. 5.

Тому, що були випадки недоручення книжок: П. П. М. Винниченкові, В. Друченкові і О. Мазурові в Дубні; П. Андрущуків, Е. Кісельчуків в Дермані і в Острозі; І. Мартинюкові, І. Гловацькому К. і Е. Кісельчукам будемо наразі посилати книжки для наших передплатників і кольпортерів на руки наших повітових заступників (пачками) Мих. Винниченкові в Дубні і Петрові Андрущуків в Дермані, пов. Здолбунів.

Всіх кому книжок не доручають просимо негайно реклямувати на місцевій пошті (реклямація нічого не коштує).

Видавництво дістає дуже багато кореспонденції від наших кольпортерів, заступників, передплатників, в справі реклямацій, замовлень книжок, перевірки конт. різних інформацій, часом навіть не зв'язаних з нашим видавництвом. Всі справи негайно полагоджуються, однак не все можемо дати листовну відповідь.

Часто наші заступники і прихильники просять нас, щоб замість запрошення до передплати вислати книжку *Вістника*. Часом коли ми знаємо людей, що до нас звертаються і тих, що їх поручають—ми йдемо на зустріч і висилаємо книжку, просимо однак зі свого боку при-

пильнувати поручених осіб, щоб прислали належитість і стали нашими сталими передплатниками.

Всім кому стримана висилка книжок з кінцем кожного місяця посилаємо упіннення нашим доджникам, передплатникам в краю, що квартал кольпортерам і доджникам передплатникам за кордоном, а нашим заступникам (де таких немає то кольпортерам-прихильникам) виказки належитостей в цілі ургенсу і наклонення до дальшої передплати. Часом запізнені пригадки бувають неактуальні (в міжчасі вислано вже належитість), в таких випадках перепошуємо наших передплатників і кольпортерів за упіннення, а наших заступників за докори. Щоб уникнути непорозумінь, просимо заступників не спізнатись з пригадками, а доджників — зрозуміти, що пересилка грошей йде довше як лист, в краю найменше три дні, а закордоном два тижні і довше.

Просимо всіх наших заступників і кольпортерів не затримувати довгий час у себе заінкасованих грошей у передплатників і за продаж книжок, вважаючи на те, що видавництво має платности: папір, друкарні і др., що не терплять проволочки.

Хто знавби, просимо подати нові адреси таких осіб: Лука Крук Ляшків; Ярослав Дуб студ. Львів; Демян Івасиків Копичинці Калинівщина.

Вже по видрукованню їх імен вирівняли належитість: Віктор Цимбал Буенос-Айрес; В. Фридель Ушків. За кольпортаж: Михайло Луцилович Кальне.

За адреси і приєднання нових передплатників дякуємо: П. П. Інж. Д. Яременкові Кошиці; О. Ваньчицькому Ружанка; А. Капкові Калуш; С. Симкові Познань (6 пер.); Дир. Л. Киселиці Чернівці (4); Т. Лапичакові Краків (4); В. Боровикові Львів (3); А. Кондратчукові Львів (3); В. Бичковичеві Сколе (2); О. Штулеві Варшава; Інж. М. Хомишинові Вільно; Мгру В. Постригачеві Луцьк; Мгру Т. Гасцькому Коломия; В. Гуцулякові Снятин; Мгру М. Пастушенкові Збараж; С. Зошуків Коломия; П. Остапчукові Крем'янець; М. Маркову Козова; В. Осідачеві Рава-Руська; А. Бойкову Париж; П. Биевичеві Голосковичі; В. Дибайлові Радехів; О. Косіву Хітар і О. Масляникові Бушковицьки.

Розчислилися з нами наші заступники: Дир. Л. Киселиця Чернівці за річну передплату *Вістника*, на 1937 р. проф. Т. Бринзана, інж. Е. Бурачинського, проф. І. Василяшка, інж. В. Гетьманченка, І. Григоровича, О. Гузареву, інж. М. Дебрина, інж. І. Думича, М. Дутковського, Дра Д. Квітковського, проф. С. Лакусту, Дра М. Ліщинського, Дир. В. Олексюка, проф. Д. Онищука, Дра Е. Омельського, інж. М. Павловича, проф. Б. Сірецького, Дра Е. Суховерського, о. І. Щербановича, В. Циганюка. М. Качмар Берлін за В. Панченка-Юревича зл. 30 і В. Семанюка зл. 20.

Др М. Доброміль Грималів по зл. 25 передали: Наук. Т-ву ім. Т. Шевченка і В-ву *Батьківщина* у Львові.

Вп. п. П. Бережницький Люблин, одержали від В-ва *Червона Калина* у Львові зл. 22.

Вп. В. Гуцуляк Вільно зл. 1-60 виплатили *Прозопоєзію*.

Одержали: з Румунії по зл. 50-63 Дра Е. Омельського, о. І. Щербановича, Д. Квітковського, В. Циганюка, В. Олексюка, І. Григоровича, проф. Т. Бриндзана, др. Е. Суховерського.

Союз Укр. Підк. Студентів Братислава; Українське Національне Об'єднання Montreal; Укр. Нар. Дім Смокі Лейк; М. Хлипавка, І. Кінасевич Канада; Укр. Студ. Спілка Брно; В. Винничук Америка; М. Ригас Франція; Інж. А. Зубенко, Др А. Неділко; О. Дюляй; Дир. М. Іжко, Інж. І. Сінявський; Е. Кускова; В. Шпонтак Чехія — гроші одержали, книжки і рахунки вислали.

Мимо кількакратного упіннення не вирівняли належитости за кольпортаж: Магдуля Чучман Гуминська 5-25; Іван Харко Опільсько 3-75; За *Вістник* і *Квартальник*: Маріян Бубна Миловане 5-25; Читальня Просвіти Бірча 4-95; Клим Крупський Ківерці 4-55; Володимир Фрайт Стрий 4-75; Володимир Хоминець Опірець 3; Михалюк Роман Бобятин 3; Ярослав Підляшеський студ. Краків 5-25; Ольга Бобаківна студ. Краків 5.

(Далі буде)

Нові книжки

Українська Книга ч. 1 Збірник Фізіографічної Комісії вип. VI Львів 1934 Накл. Наук. Т-ва ім. Шевченка стор. 41.

Богдан Жарський Кучеряві Дні поезії В-во Голос знад Буга Сокаль 1936 стор. 32.

М. Вергун Фабричні Дими драма В-во Дешева Книжка Львів 1937 стор. 32.

Ю. Шкрумеляк Просвіта сила нашої основи накл. Просвіта стор. 46.

Н. Геркен-Русова За героїчний театр Свято Державности. Прага 1936 стор. 32.

о. О. Пристай З Трускавця у світ хмародерів спомини III т. Львів—Нью Йорк 1936 накл. Діла стор. 240.

К. Гриневичева Шестикрилець Історичні нарисы В-во Обрії Львів 1936 стор. 184.

О. Білоусенко Пригода вовка-неситого байка В-во Світ Дитини стор. 59.

Роман Брут Січові Стрільці В-во Проміні Львів 1937 стор. 32.

Марко Вовчок Оповідання В-во Батьківщина стор. 110.

Вісти Укр. Національної Колонії в Манчжу-Ді-Го Харбин 1936 стор. 32.

Йоган Де-Геєр Армагедон місто суду Божого над народами W-wo religijne B. Götze Warszawa стор. 108.

S. M. Kuczyński Ziemie czerni-howsko-siewierskie pod rządami Litwy Праці Укр. Наук. Інституту т. XXXIII Варшава 1936 стор. 412.

Sitzungsberichte d. Mathem.-Naturwissenschaftlich-ärztlichen Sektion Heft XXIV Lemberg 1937 s. 16.

Надіслані журнали

Просвіта ч. 10.

Нива Львів ч. 1, 2.

Наша Культура Варшава ч. 2.

Дзвони ч. 1.

Життя і Знання Львів ч. 2.

Нова Хата ч. 2, 3.

Рідна Школа ч. 2, 3.

Жіноча Доля Коломия ч. 3, 4.

Хрест Меча ч. 1.

Світло й тінь ч. 1.

Сокильські Вісти ч. 2.

Місіонар Пресв. Серця Ісусового ч. 2.

Тризуб Париж ч. 1—5.

Відродження Львів ч. 1.

Молода Україна Париж ч. 1—2.

Українське Юнацтво Львів ч. 2.

Український Тиждень Прага ч. 1—5.

Проблем Прага ч. 2.

Наша Батьківщина ч. 1.

Шлях Молоді Львів ч. 3—4.

Спорт ч. 2, 3.

Післанець Правди ч. 1—2.

Дзвіночок ч. 64.

Українське Слово Ужгород ч. 5—7.

Наш Лемко ч. 2, 3.

Манджурський Вістник Харбин ч. 1—5.

Український Голос Вінніпег ч. 3.

Будівничий Церкви ч. 2.

Укр. Самостійник Прага ч. 1, 2

Світ Дитини Львів ч. 2, 3.

Віра й Наука Коломия ч. 2.

Голос знад Буга ч. 2, 3.

Малі Друзі ч. 2.

Гомін Басейну Дрогобич ч. 2.

Вольное Козачество Париж ч. 214.

Merkuriusz Polski W-wa ч. 1—5.

Sprawy Narodowościowe Warszawa ч. 4—5.

Bunt Młodych Warszawa ч. 1—5.

Myśl Narodowa Warszawa ч. 2—4.

Biuletyn Polsko-Ukraiński War-

sztawa ч. 3—8.

Ost-Europa Berlin ч. 4, 5.

Prosto z mostu Warszawa ч. 2—9.

Zet Warszawa ч. 16.

Siłali Kąkasya Варшава ч. 31.

Przegląd Współczesny Kraków ч. 11, 12.

Tęcza Poznań ч. 2.

Myśl Polska Warszawa ч. 4.

Zaczyn Warszawa ч. 1—7.

Ukrainian Youth Нью Йорк ч. 4.

Видавництво „Українська Преса”

Видавець Іван Тиктор

Видає:

1. Новий Час щоденник, Львів, Косцюшка 1/а.

Місячна передплата 3.— зл. Точні передплатники дістають що місяця «Історію Українського Війська» по одному зшиткові за доплатою 40 гр. на кошти опакування й пересилки.

2. Наш Прапор Львів, Косцюшка 1/а.

Ілюстрований часопис, виходить тричі в тиждень. Точні передплатники дістають безплатно щомісяця книжку — премію, видання «Української Бібліотеки». — Передплата разом із книжками «Української Бібліотеки» місячно 1.95 зл., чвертьрічно 5.55 зл., піврічно 11.10 зл.

3. Народня Справа Львів, Руська 18.

тижневий часопис для села. Крім цікавого всебічного матеріалу, дає допомоги за страти в худобі (40.— зл. коли передплатник доріє шутку, а 60.— зл. коли худобина згине сама). Для погорільців півроку поміч у сумі 20.— зл. — Передплата місячно 0.90 зл. Чвертьрічно 2.50 зл., піврічно 5.— зл.; річно 10.— зл.

4. Дзвіночок Львів, Руська 18.

часопис для українських дітей, виходить щомісяця. Передплата піврічно 1.20 зл., річно згори 2.— зл., поодиноке число 20 гр.

5. Комар Львів, Косцюшка 1/а.

веселий часопис (сатира, гумор, виходить кожного тижня). Передплата: піврічна 5.50 зл., річна 10.— зл., поодиноке число 25 грошів.

6. Українська Бібліотека Львів, Косцюшка 1/а.

виходить кожного місяця 1 том 128 сторін друку. Мистецька, двобарвна обгортка, добрий, білий папір. Передплата: чвертьрічна 2.60 зл., піврічна 5.— зл., річна 9.60 зл., поодинокий том 95 гр. Передплатники «Нашого Прапора» дістають «Українську Бібліотеку» даром.

Нова книжка

Замовляти в книгарнях

За героїчний театр — свято державности

упорядкував А. Б., програмова стаття, сценічне оформлення, декорації, одяги та вінети Н. Геркен-Русової Прага 1936 ст. 32.

НОВА ХАТА

ДВОТИЖНЕВИЙ ЖУРНАЛ ДЛЯ ПЛЕКАННЯ ДОМАШНОЇ КУЛЬТУРИ

Адміністрація: Львів, Ходкевича 9, ПКО ч. 405.361

Річна передплата в краю — зл. 16, піврічна — зл. 8'50,
чвертьрічна — зл. 4'50.

„ГОЛОС”

суспільно-громадський тижневик

Передплата: річна 5'50 зл., піврічна 3.— зл., чвертьрічна 1'60.

Адреса Редакції й Адміністрації: Львів, Міцкевича 11.

Число почт. розрахунку 249.

ЖІНОЧА

III
П 12531
1937 Р. 5 кн. 3

ілюстрований тижневик

приносить статі на теми: громадські, національні, виховання дітей й дорослої молоді, відносини в родині. Повісти про жіноцтва чужих народів. Описи далеких країн, звіти з праці жіноцтва в краю і за границею.

Річна передплата 7 зол. Адреса: КОЛОМІЯ, ЗАМКОВА 37.

Книгозбірня Вістника

ч. 1	М. Островецька:	МУСОЛІНІ	ц. зл. 1
ч. 2	М. Маківель:	ВОПОДАР	ц. зл. 2
ч. 3	М. Антонович:	ГЕРРЕС	ц. зл. 1
ч. 4	Р. Бидик:	А. ГІТДЕР	ц. зл. 1
ч. 5	Д. Варнак:	КАРДИНАЛ МЕРСІЄ	ц. зл. 1
ч. 6	Л. Мосендз:	ШТАЙН	ц. зл. 1.50
ч. 7	Д. Варнак:	ДАНІЄЛЬ О'КОННЕЛЬ	ц. зл. 1
ч. 8	В. Темляк:	ВОГНИСТИЙ ХРЕСТ
полковник Ля Рок	ц. зл. 1.50
ч. 9	Д. Донцов:	ПАТРІОТИЗМ	ц. зл. 1
ч. 10	Д. Варнак:	ТАЄМНИЦЯ ОРГАНІЗАЦІЇ	ц. зл. 1.50
ч. 11	Д. Донцов:	ДУРМАН СОЦІАЛІЗМУ	ц. зл. 1.50
ч. 12	М. Антонович:	МАРШАЛ ВПЕРЕД
(Бніхер)	ц. зл. 1.50

В АМЕРИЦІ набувати Вістник: Книг. М. Сурмача,
103 Av. A. Нью-Йорк.

ЦІНА КН. 2.20 зл.

Видав: Ольга Бачинська. За редакцію відповідає Іван Устиянович
Ред. і Адм. — Львів, Чарнецького 26 м. 21.